



1873

მეცნიერებათა აკადემია

კრებული

სალიტერატურო ქურნალი

გამოცემის

ჩუოა წლოდამ

1873

მეორე წიგნი

თფილისი

მელიქიშვილის და ამხ. სტამბა

1873



192

წიგნი

Дозволено цензурою. Тиф. мѣс., 27 Іюня 1873.

საბჭო-საბჭო

8161

მეორე წიგნის შინაარსი.

გვერ.

- I.—გლახის ნაამბობი, მოთხრობა. თავი VI—VIII ილ. ჭავჭავაძისა 1.
- II.— „დამქოლა ქარმან სასტიკმან“, ლექსი ნ. ბარათაშვილისა 57.
- III.—სხვა და სხვა გვარი სიყვარული, ლექსი აკ. წერეთლისა 58.
- IV.— ჩვენი ცხოვრების ყვაეილი, მოთხრობა. თავი XVI—XXI. გ.—თელისა. 61.
- V.— სიმღერა განდგომილთა (პლემჩევიდამ) ლექსი 177.
- VI.— შეილი მეცხრამეტე საუკუნისა. ესკიროსის წიგნებიდამ 179.
- VII.—რამდენიმე ხანა პოემისა „აჩრდილი“ (XI—XIV)—ილ. ჭავჭავაძისა 208.
- XVIII.—გვართა ბრძოლა საქართველოში, გ. გორისელისა 215.

უ მ თ ა ვ რ ე ს ი უ მ ც თ ო მ ე ბ ი

1873 წლის „კრებულის“ მეორე წიგნში.

გვერდზედ.	სტრიქონში.	დაბეჭდილია.	უნდა იყოს.	
✓ 4	ზევიდამ	3	კარგი ხანი	კარგა ხანი
✓ 7	ქვევიდამ	3	პირობაზედ	ძირობაზედ
✓ 7	ქვევიდამ	1	ყელმოღირებული	ყელმოღერებული
✓ 8	ზევიდამ	11	არავის
✓ 11	ზევიდამ	13	ვეხასიდამ	ვენახიდამ
✓ 14	ქვევიდამ	9	თუ რომ	თუ რამ
✓ 29	ქვევიდამ	6	გენდობი	ვენდობი

გლახის ნაამბობი.

VI

«ჲე იმ ღვდელზედ სიტყვა ძალიან გაგიგძელე, ბატონო, და ყბედობაში ნუ ჩამომართმევთ. ორიოდე ნათელი ღლე მე იმასთან გამიტარებია, გონებისა და ადამიანობის თვალი,—აჲად, თუ კარგად,—იმასთან ამიხილებია, ჩემის ბნელის ცხოვრების გზაზედ იმის მეტი ვარსკვლავი არ ამოსულა,—და ამ უპირო ქვეყანამ სხვა ნუ რა დამაყვედროს რა. ამიტომ მიყვარს მე იმ ღვდელზედ ლაპარაკი, როცა კი ვლაპარაკობ ხოლმე. სული ისევე სულობს, როცა იმას ვახსენებ. დამიჯერეთ, რომ მე იმის ხსენებაზედ ამ ქვეყნად კიდევ მადლი ღვთისა მწამს, კიდევ მგონია, რომ ეს ქვეყანა შესაფერია და ამ ქვეყანასთან მე ძაფი არ გამწყდომია. დალოცა ღმერთმა ის კაცად-კაცი!....»

ბევრი რამ მოგახსენე იმ ღვთის კაცზედ, მაგ
 რამ ნაასალიც ვერ გითხარი: იმისი გული და
 ამბავი ზღვა არის და მე უბედურმა კოვზით
 ზღვის ამოწურვა მოვინდომე. ყბედობაში ნუ
 ჩამომართმევ, შენი ჭირიმე. თუ მოგაწყინე თავი,
 ნუ გამკიცხამ და მაპატივე.

ხუთი წელიწადი გაგვითავდა ჩვენ, რაც ქა-
 ლაქში ვიყავით. მეექვსე წელიწადი რო დაიწყო,
 დიდი ბატონის სიკვდილის ამბავი მოგვივიდა.
 მაშინ დათიკო იქნებოდა ცხრამეტისა, თუ ოცის
 წლისა. მამის სიკვდილზედ პირველში ბევრი
 ინაღვლა და მგონი იტირა კიდევ. ჩემსავით
 დაობლდა და ჩემსავით ნაღველი მალე გადაიყა
 რა. დიდხანს აღარ უფიქრნია, ფიცხლავ შინი-
 დამ ცხენები დაიბარა და სამუდამოდ შინ წა-
 მოსვლა დააპირა. მინამ ცხენები ჩამოგვივიდოდა,
 დათიკომ რუსული ტანისამოსი გაიძრო და ქარ-
 თული ტანისამოსი ჩაიცვა. სულ გამოიცივალა
 ახალს ტანისამოსში. მშვენიერი შესახედავი
 ყმაწვილი კაცი დადგა.

არ გასულა ხუთი-ექვსი დღე დაბარების შემ-

დღე, როცა ცხენები ჩამოგვივიდნენ. მეორეს დღეს
უნდა ქალაქილამ გავსულოვიყავით. მე ღვდლის
სანახავად წავედი.

— გაბრიელს გაუმარჯოს! შემომძახა ღვდელ-
მა, როცა შევალე კარები და შევედი იმის პატა-
რა ოთახში: ამბავი-ხამბარი, ჩემო გაბრიელ!

— დიდმა ბატონმა თქვენი ქირი წაიღო, —
მოვახსენე მე: დათიკომ შინილამ ცხენები დაი-
ბარა და ხვალ შინ წასვლას ვაპირობთ.

— მერე, დათიკო სწავლას თავს ანებებს?

— თავს ანებებს.

ღვდელს ეს ამბავი მეტად ეწყინა. წამოდგა
ტახტილამ და თავის ოთახში წინა და უკან სია-
რული დაიწყო. პატარა ხანს უკან მითხრა:

— სწყუროდეს, წყალსა ვინ დაღვრის კაცი
უშმაგო, ცნობილი, ჩემო გაბრიელ! საკვირვე-
ლია, რომ მე ის ყმაწვილი ვერ მოვიკარე!....
ეხლა შინ იქნება?

— შინ გახლავს.

გალიცვა მაშინვე ანათორა და წამოვიდა და-

თიკოსაკენ. მეც უკან გამოვეყე. დათიკოსთან
 ღვდელმა არ შემეყოლია.

დათიკოსთან ღვდელმა კარგი ხანი დაჰყო.
 როცა გამოვიდა, მე წინ დავხვდი.

— ვერა გავაწყე რა, — მიბძანა მე ღვდელმა
 ნაღვლიანად: თავის სიტყვის კაცი ყოფილა.
 ღმერთმა სიკეთის შეძლება მიჰსცეს.

დილაზედ ჩავალაგეთ ბარგი, დავამზადეთ ცხე-
 ნები და, მინამ წაფილოდით, ღვდელთან გავიქე-
 ცი. კურთხევის ჩამოსართმევად.

— მიდიხარ, მიდიხარ, გაბრიელ?! მითხრა
 ღვდელმა დაღონებითა.

— გაიხლებით. მაშ რა ექნა? ვკითხე მე იმ
 რიგად, რომ ეთქო, ნუ წახვალო, იქნება არცკი
 წავსულვიყავ.

— უნდა წახვიდე. სხვას ვერასა იქ: შენი ნე-
 ბა შენს ხელთ არ არის.

მე აღარა ვუთხარი რა. მივედი ლოცვა-კურ-
 თხევა ვჰსთხოვე. იმან პირ-ჯვარი გადამწერა
 და მიბძანა:

— მშვიდობით ჩემო გაბრიელ! მართალი

იყავ და სიძართლეს სდიე. გზა ყოველთვის კა-
ტური გექნება. ესეც იცოდე: ვინც კარგსა საქ-
მეს არ მისდევს, იგი თავისა მტერია. მშვიდო-
ბით.

მომეხვია მე, როგორც მამა შეილსა; დავკოც-
ნეთ ერთმანეთი და გავიყარენით. ეჰ, ბატონო,
ქვეყანა ძნელ შესაფერი ყოფილა!

ორ დღეს უკან ჩვენის სოფლის ბოლოებში
მიყედი. მზე ჯერ ჩასული არ იყო და მთის
წვერზედ ცეცხლივით ენთო. მე ჩვენს სოფელ-
ში მისგლა ძალიანაც არ მიმიხაროდა: მე იქ
ალარა ეინა მყვანდა. მაგრამ ჩემის მიწა-წყლის
სიომ რომ დამკრა, გული ამიტოკდა. ის მთა, ის
ბარი, ის ტყე, ის მინდორ-ველი რომ დავინახე,
ავივსე ლხენითა და სიამითა. ის, რაც გულში
მაშინ დამიტრიალდა, არც სიხარულსა ჰგვანდა
და არც ნაღველსა, გულში რაღაც ამზიანი ჩრდი-
ლი იყო, თითქო ნაღველი სიხარულში გაიშა-
ლაო და სიხარული-ნაღველშია. გული ოდნივ
და მეტად ტკბილად მიცემდა. სმენად გარდამექ-
ცა გულის-ყური, ყველაფერი ჩემს გარსა თითქო

ლაღაცას კარგისა და დიდი ხნის დავიწყებულს
 ამბავს მიამბობდა. იმ დროს რო კაცს ჩემთვის
 ხმა გაეცა, — მეწყინებოდა.

მე ხომ იმ ქვეყნისათვის ტიალ ოხერი ვიყავ
 და იმ ქვეყნისა კეთილი არა მახსოვდა რა, მაგ-
 რამ მაინც კიდევ თავისი მიწა-წყალი დიდი რამ
 ყოფილა კაცისათვის. ვინც თავის მიწა-ყვალს არ
 მოშორებია, — ეგ იმას ვერ უცვნია. ჩემ და ქვეყ-
 ნის შუა ხომ ეხლა ხიდი ჩატეხილია და დღესა
 თუ ხვალე სულაც გავშორდები, მაგრამ ღეთის
 მოწყალეობად ჩაეთვლიდი, რომ მე ჩემის მიწა-
 წყლის კალთაში სული დამელია. ვაი სადაური
 სადა ვკედები!...

შინ რო მივედი, დათიკომ მეორეს დღესვე
 დამიბარა და მითხრა:

— ჩემო გაბრიელ მე შენს ანაბარასა ვარ. აი
 ეს სახლი, ეს კარი, საქონელი, მამულ-დედული
 შენთვის ჩამიბარებია. ღეთის მოწყალეობა გვაქვს,
 მეც მაცხოვრე და შენც იცხოვრე.

ეს რომ მითხრა, ერთი კარგი ხელი ტანისა-



მოსი შაჩუქა; მე რომ ის ჩაეცვი თავადის შვილ-
ში ვერ გამომარჩევდით.

ჩაეიბარე ყოველი ფერი, ყოველი ფერი ხელ-
ში დავიჭირე და ღეთის შეწევნით საქმე ისე მო-
ვიყვანე რომ სახლიდამ ბეწვის ოდენაც არა
იკარგებოდა რა. მართალია, ჩემის ერთგულობის
გამო ბევრს შეეძულდი, ბევრი მოვიმდურე ყმა,
თუ მოჯამაგირე, მაგრამ, ღმერთთა მოწამე, უ-
სამართლობა არა ვისათვის გამიწევია. ორ წელი-
წადში საქმე ისე მოეწყო, რომ დათიკო კაი ოჯა-
ხის შვილად დაისახებოდა იმ ახლო-მახლო თა-
ვადის შვილებში. ღეთის წინაშე უნდა თქვას
კაცმა, რომ დათიკოც პირშეად არ იყო ჩემთან,
ტოლაშხანაკად მინახამდა და ძალიან მადლობე-
ლი იყო ჩემი.

ყველაფერში კაი ყმაწვილი კაცი იყო: მშვე-
ნიერის სანახაობისა, გულ უხვი, გულ მარდი,
გოჟმაჟი და ვაჟ-კაცი. თოფისა და იარაღის ხმა-
რებაში იმ პირობაზედ იმას ორიც არა ჰსჯობ-
და; ის რომ ყარაბახულ ცხენზედ შეჯდებოდა
ყელმოღირებული ალვის ხესავით ადამიანს თვა-

9

ლი ზედ დარჩებოდა. ყველა ფრით ძალიან ლა-
 მაზი და მოხდენილი იყო. მაგრამ ერთი ავი-
 სენი ჰსჭირდა, — და იმ სენმა ისე იმას არა ავნო,
 როგორც მე: ქალების მუსუსი იყო და იმისთა-
 ნებში ნამუს გაქნილიცა. რაკი გულში ვისინე
 ქალის ფიქრს ჩაიდებდა თავის გულის-წადილი-
 სათვის არა ფერს დაერიდებოდა, არა ფერს არ
 ითაკილებდა, არა ფერს და არავის დაზოგავდა;
 ყველაფერს და ყველას ხილად გაზდებდა დაუნდო-
 ბლად და თითონ გაივლიდა. მე მგონია ის უ-
 ბედური არავის არ დაინდობდა მაგისთა-
 ნებში—ასეთი თავ-დაუჭერელი იყო, რაკი პირ-
 წყლიან გოგოს დაინახა. ბევრს გლეხის გო-
 გოს მოუკლა იმან ნამუსი, ბევრს კაი ოჯახის
 შვილს თავზედ ლაფი დაასხა. სხვა ფრივ კი
 ღმერთმა კაი მოგცეთ, კარგი ის იყო.

მე რომ ის არა მყვარებოდა, ცუდად დაუმი-
 წებდი იმ მოხდენილ მხარ-ბეჭსა, რომ ამოდენა
 სირცხვილი აჭამა ქვეყანასა!... მაშინ ჩემი ბედიც
 იქნება სხვა რიგად დატრიალებულიყო. მაგრამ
 რა მექნა? ის სხვა ყოველფერში მადლიანი ბი-

ჭი მეტად მიყვარდა. არ ვიმეტებდი, თორემ ადრევე იყო ჩემის ხელისაგან გასანიავებელი. ქვეყანა წამურტლა და აქამდისაც მიკვირს, რომ ამ მართლადა მურტალს ქვეყანაზედ კაცი როგორ არ გამოჩნდა, რომ თოფი ეკრა და მიწასთან გაესწორებინა. შენ რაღასა აკეთებდიო, იქნება იფიქროთ ჩემზედ. რას ვაკეთებდი? ეგა შკითხე და გამკიცხე კიდევ. გული მეც მემღვრევოდა, მაგრამ ჩემი გაუბედავობა, თუ იმისი სიყვარული ჩემს გულს იმორჩილებდა იმ დრომდინ, მინამ მე და ის ერთს გზაზედ ერთმანეთს არ გადაეხარხენით. ის მე არ ჩამომეცალა და არ ამიქცია გზა. მეც არ შევეპოვე.

ჩვენის სოფლის ბოლოს ერთი კაი ოჯახის შვილი იდგა, ჩვენის ბატონის ყმა. პეპია ერქვა სახელად. კეთილი სადმე კაცი იყო, ხან-შესული, დროული, გლეხ-კაცობაში სახელიანი და პატივცემული.

იმას, შენი ჭირიმე, იქნება მარტო ჩემ საუბედუროდ, ერთი ახირებულად მადლიანი, ჯვირანივით ლამაზი გოგო ჰყვანდა. ის იყო პეპიას

სული და გული და იმის მეტიც აღარაინ უერ-
 ჩენოდა ახლად დაქვრივებულს პეპიასა. ბევრმა
 კარგად აშენებულმა გლეხმა ჰსთხოვა ქალი, მაგ-
 რამ არავის მიათხოვა, თითქო სხვისათვის არ
 ემეტებოდა ის ობოლი მარგალიტი. გოგო იყო,
 შენი ჭირიმე, რომ თვალი ზედ დაგრჩებოდა:
 თეთრ-წითური, შავ-თვალ-წარბა, ტან-წერილი
 და მაღალი. ბევრი თავადის შვილის ქალი ინ-
 ტრებდა იმის ჯეირანივით მოღერებულ ყელსა,
 იმის გიშრის თვალსა, იმის გიშრის თმასა, ლელ-
 წამს ტანსა!... მარილიანი რამ იყო ჩემ საუბე-
 დუროდ.

აკი გამიწყრა ჩემი გამჩენი და პეპიას ქალს
 თვალი სადღაც მოჰკვარი. თვალის მოკერა და
 გულში სიყვარულის ცეცხლის ჩავარდნა ჩემთვის
 ერთი იყო. როგორც თოფის წამალი ნაპერ-
 წკლისაგან, ისე აფეთქდი სიყვარულისა და ნატ-
 ვრისაგან.

რალა გაგიგრძელოთ, თურმე ნუ იტყვიოთ, — იმ
 გოგოსაც ჩემი ფიქრი მიჰსცემოდა. ეხლა რალა

ვარ, შენიჭირიძე! მაშინ ოცის თუ ოცდაერთი წლის გათამამებულ ბიჭსა ადამიანობა მეტყუბოდა. კვეხნით არ ვიტყვი და თვალად-ტანად არც არაფერი მე მიჭირდა.

ერთხელ კალოზედ კვერზედ იღვა და მე რომ ამოვუარე, ჩუმ-ჩუმად შემომცინა. როგორც კოკორი მზისგან, გული ისე გადამეშალა და ამიყვავდა; ამომივიდა მზე. გამინათლდა ქვეყანა. ამიცქანცქალდა ობოლი გული, ამიცქანცქალდა ისე, რომ ამოდენა კაცი მოვიყარე და აღარ ამცქანცქალებია. ეჰ, პირ-მკუშო წუთის სოფელო, ისიც ხომ მომიშალე!...

შუადღე იყო. ვეხასილამ მოვდიოდი და ორლობებში რო შემოვედი, ჩემს მზეს ორლობის თავში თვალი შეევასწარ: თურმე მამისათვის კალოზედ ჯერი მიჰქონდა. გულმა ცემა ერთს წუთს შესწყვიტა, დამეცა ბურანი, თვალთ დამიბნელდა,—და ის ვაჟ-კაცი წავბარბაცდი და წავაწყდი ღობეს. მალე მტერი მოგიკედეს, მალე მე მოვიკრიფე ღონე და გოზხედ მოვედი. ეს რაც დამემართა, ერთის წუთის საქმე იყო. იმა-

ნაც მე თვალი მომკრა; შეკრთა, როგორც მშვე-
 ლი მონადირესაგან და უცებ უკან გატრიალდა.
 მე ბევრი არ მიფიქრია: ვისხლიტე ფეხი და გა-
 მოვუდეგ. ისე ფეხ-აკრეფით ჩქარა მიდიოდა,
 თითქო უკან მტერი ეგულებაო. დავეწივე კა-
 ლებ ქვეშ გამინდვრებულზედ და მივძახე:

— ქალო! რა მიგარბენინებს? მგელი ხომ არა
 ვარ, ბიჭი ვარ, ადამიანი.

იმან ხმა არ გამცა და არც შემომხედა. თავ-
 მომწონე ბიჭი ვიყავ და გული ყელში მამებჯი-
 ნა. ვიშვირე ფეხი და ორ გადახტომასზედ წინ-
 მოვექეც.

— ნუ გარბი, შენი კვნესა მე! — ფუთხარი მე
 და გამოეუწივე ყელი: შენ ხელთ მომიცია
 ჩემი საბელი ყელისა.

იმან წარბი შეიკრა და ისე მრისხანედ და
 მწყრალად შემომხედა, რომ თვალს თვალი ვერ
 გავუსწორე. მე შეეკრთი, მე ვაჟი-კაცი შეუშინ-
 დი იმ პატარა, უღონო გოგოსა!... ძლიერი ყო-
 ფილა უძლოდაც ადამიანის შეილი!...

— გზა!... მითხრა ამაყად და ბძანებითა: მამა მყავს და ნამუსი მაქვს.

— ღმერთმა ნურც ერთსა და ნურც მეორეს ნუ მოგაშოროს, — ეუბასუხე მე გულ-მართლად, მაგრამ იმედ-გადაწყვეტილად: მე სამტროდ არა ვარ მოსული, ღმერთო ხომ შენ იცი! ჩემი გული და წადილი ისეთი წმინდაა, რომ კელაპტრად ხატს აენტება. მე მარტო ის მინდოდა, რომ ჩემი ობოლი თავი შენთა ფეხთ ქვეშა გზად გამეშალა. არ ინდომე?! ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს, ლამაზო ქალო, და მე თუნდა შენის ჭირის სანაცლოდ ვიყო. გზაო, მიბძანე შენ. დამითმია გზა!... გზა მშვიდობისა!... ლხინი შენ და ჭირი მე.

ესთქვი ეს თუ არა, ჩამოვეცალე. იმან ფეხი წინ არ წადგა და ერთხელ კიდევ თვალი გადმომავლო. წყრომა აღარა ჩანდა იმის ტბა-თვალშია. სიხარულის სიომ გადამირბინა გულზედ, ბედმა ჩემკენ მოიხედა. კიდევ გული მომეცა და გახალისებულმა ვუთხარი:

— ქალო! რად მიკარგავ გზა და კვალსა? რი-

სა გეშინიან, რო ვერხვივითა თრთი? ცა რის-
 ხვით თავზედ ღამეკცეს, ფეხ-ქვეშ დედა-მიწა გა-
 მერღვეს, თუ გაბრიელმა შენზედ ავი ფიქრი
 გულის გაიტაროს!..

— ღამეხსენ!...მითხრა იმან იმგვარად, რომ
 ვისაც მართლად დასხნა უნდა, ისე იმ რიგად
 არ იტყოდა.

— არ დაგეხსნები, მინამ ჩემის გულის წა-
 დილს არ შეიტყობ. ნუ ფთხი უგუნური ტრე-
 დივითა. შენი სიყვარული გულის ჩამივარდა: მე
 ქმარი და შენ ცოლი, ჩემო მარგალიტო! ოღონდ
 ჩემის გულის პასუხი კი მითხარ და ჩემი ობო-
 ლი თავი მოკვდეს, თუ რომ გაბრიელმა შენ
 გაწყენინოს.

იმან პასუხი არ მამცა. მეც აღარ მოვეშვევი.

— თავი მამიკვდეს, თამრო,—დავიწყე მე
 ხელახლად: თავი მამიკვდეს, თუ შენის მეტი
 ცოლი მე მოვინდომო, ხმა ამოიღე, შენი კენე-
 სა მე, შენი!...ერთი ობოლი ბიჭი ვარ, რასაცა
 მხედავ ესა ვარ. ნუ დამაწყევლინებ ჩემ გაჩენის
 დღესა, ნუ დამღუპამ, შენ გენაცვალოს ჩემი თა-

ვი! მე ქმარი და შენ ცოლი!... მითხარი რამ,
შენი ჭირიმე, თორემ ლამის ლოდინში სული
შენთა ფეხთა ქვეშ გამიფთხეს.

ხმა არ გამცა.

— თამრო! შემომხედე, ამ ერთმა ლოდინის
წუთმა რა რიგად დამადნო. გამაგონე შენი სი-
რინოზის ხმა. სულ-განაბული, გულ-კვდომითა
გიგდებ ყურს და ველი პასუხს. მითხარ!... მით-
ხარ, გინდივარ, თუ არა და შენს გამჩენს დაავა-
ლე! თუ არ გინდივარ, თქმა ნუ გიჭირს!...
გებრალეები!... ერთი ობოლი ბიჭი ვარ, მაგრამ რამ
შენის პირისაგან თქმულს ღვთის რისხვასაც ავი-
ტან, არამც თუ უბედო ბედის წყრომასა ნუ ნუ
დამადნე ლოდინითა, ხმა გამე, ხმა!..

ეს რო ვუთხარი, ხელი მკლავში ჩავავლე.
ხელი რომ იმის ტანს მოხვდა, ერთმა რალაც
ელვამ ტვინიღამ გულამდე უცბად გამირბინა,
ქრქოლამ ძარღვებში დამიარა. ის შეტოკდა,
მაგრამ არ ინდომა თავის მკლავისა ჩემის ხელი-
ღამ გამოცლა. არამც თუ მიწყინა, გამიღიმილა
კიდევ. იმისი მარგალიტი კბილები, ლარივით

გამწკვრივებული ორ ლალ ტუჩებ შუა ცის სარ-
 ტყელად მიჩვენა. გული სიხარულით ამკესო. ვაი
 რა დღე იყო და რა რიგად დამიღამა მე ის წუ-
 თის-სოფელმა!..

— გამიშვი, ადამიანო! — მითხრა იმან ღიმი-
 ლითა: ცუდად ნუ გადამკიდებიხარ, ქვეყანა და-
 დის, სირცხვილია.

— სირცხვილი იმას, ვინც საძრახისი ინდო-
 მოს. არ გაგიშვებ. რო გაგიშო, ჩემი სულიც
 თან უნდა გაგაყოლო. რასაც მე გეზუდარები,
 იმის პასუხი მითხარ და ინაცვალე ჩემი თავი
 კიდევ!...

— რა გითხრა, ადამიანო?

— ან ჰო და ან არა და მომკალ კიდევ!...

— შენს სიკვდილს კიდევ ჰოს თქმა მირჩე-
 ნია, შე უბრალოდ იმედ-გადაწყვეტილო!

წამოიძახა იმან უეცრად და მკედარი გამა-
 ცოცხლა. თქვა იმან ეს თუ არა, გამისხლტა
 ხელიდამ და როგორც ნიავეი თვალიდამ წამი-
 ვიდა. გამიფრინდა ჩემი ნოეს მტრედი, მწვანე
 შტო კი ხელთ დამიგდო; გამიფრინდა და თვა-

ლი ჩემი მიეკერა იმ ორ ღობეს, რომელსაც ის ბოლოს შეუბრუნდა და მიეთარა.

ღმერთმა უშველოს!... ადამიანს ხანგრძლივ რო შეეხდეს ამ წუთის სოფელში იმისთანა დრო, ეს წუთის სოფელი სამოთხე იქნებოდა. მაგრამ წუთის სოფელი იმიტომა ჰრქმევია, რომ ყველაფერი წუთობითა ჰსცოდნია უბედურების მეტი. ის ის იყო ჩემს ბედს იმის ოდენი სიხარული ვეღარსად დავსტყუე. წარვიდა იგიცა, ვითა სიზმარი ღამისა, წარვიდა და იმის ნაცვლად რასაცა მხედამთ, ის მომეცა... იმ სიხარულის ხატი ეხლა შიგ გულში უქმადლა მიკიღია. დამაწაფა სოფელმა უკვდავების წყაროსა და ბოლოს შხამად ამომადინა: ტყუილად კი არ არის ნათქვამი:

«მიმდღმნი საწუთროსანი მისთა ნივთთაგან წყებან, იშკებენ, მაგრამ უმუხთლოდ ბოლოს წამოუწყებან.»
ეს, მოგაწყინე თავი ამდენის ჩივილითა, შენი ჰირიმე. მაგრამ რა ექნა? ჰირთა თქმა, ლხინიაო.

VII

ერთხელ, კვირა ღლე იყო, დათიკო წირვაზედ წავიდა და იქილამ ვილასაც სადილად მიეწვია. მეც ავიღე თავი, პეპიას ბაღჩას აფუარე. გადავიხედე, კაკლის ჩრდილ ქვეშ თამრო დავინახე მწვანე ბალახზედ წამოწოლილი. ვიშვირე ფეხი და გადავბტი ლობეზედ. ის ცოტად შეკრთა და რო დამინახა მე ვარ, დაშოშმანდა. მე და ის დიდი ხანია ეგრე ჩუმიდ ვინახულებდით ხოლმე ერთმანეთსა, მაგრამ, ღმერთია მოწამე, კოცნასაც ვერ ვუბედავდი.

— შენა ხარ? მკითხა იმან, როცა მიველ და წამოგუწყქ წინა.

— მე ვარ, შენი კვენესამე! რადა ხარ ეგრე მოწყენილი, ჩემო სიკეთეე! ვკითხე მე, რადგანაც ნაღვლიანობა შევატყე.

— ღლეს ავი ღლე გამითენდა.

— რადა? ავი იმას, ვინც ავი შენთვის მოინდომოს. რადა ნაღვლობ?

— არის მიზეზი.

— მაინც!...

— დღეს მამა ჩემი ავ-გუნებაზედ მოვიდა საყდრიდგან და იმიტომ.

— შენ დღეს საყდარში იყავ?!...

წამოვეარდი ფეხზედ და ისე აჩქარებით ვკითხე, რომ თამრო გაოცდა.

— ვიყავ, მითხრა იმან: რაზედ აჰფეთქდი?

— ბატონი იქ იყო?

— იქ იყო. დერეფანში იდგა, როცა მე წინ გამოვეუარე.

— შენ წინ გამოუარე?!..

გავაგრძელე სიტყვა და დავაკრახუნე კბილები. როგორც ტყვია ნაკრავი, ისე გაფითრებულად მკედარსავით იმის წინ გავშეშდი. დიდ-ხანს, დიდ-ხანს ხმა ამოუღებლივ ჩავყურებდი იმის ორმოსავით ჩაღრმავებულს შავ-თვალეებსა. ისიც გაკვირვებული შემომცქერდა. ხმა აღარ გამიცია. გამწყრალსავით გულნატკენი ისევ იმ ღობეზედ გადმოვხტი და წამოვედი შინ, რომ შემეტყო რამე...

მაშინვე მივუხვდი პეპიას ნაღველსა. იმ კვირა

დღეს დათიკოს დაენახა საყდარში თამრო და
 პეპიასათვის ეკითხნა:

— ეს გოგო ვისია?

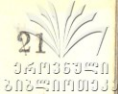
პეპიას ფერი ჰსცვლია თურმე და თრთოლით
 უპასუხნია: ჩემი გახლავთო.

— კაი საპროშტავი ყოფილა!...ეთქო იმ და-
 უნდობელს ადამიანის შვილსა.

მომკვდარიყო საწყალი პეპია, რო გაიგო, რო
 იმისი ქალი ბატონს მოეწონა. კარგად იცოდა,
 რაც იყო ბატონის მოწონება და რასაც მოასწა-
 ებდა. მე რომ ეს შეეიტყე, შეეფიცე ღმერთსა,
 რომ მე მოკვდები და იმას კი არავის წავაქე-
 ლვინებ, მეთქი.

იქნება არ დამიჯეროთ, მაგრამ ჯოჯოხეთს
 მიეცეს ჩემი სული, თუ იმ კვირა ღამეს ჩემი
 დედელი სიზმარში არ მომჩვენებოდა. ის დალო-
 ნებული იდგა ჩემ წინა და რასაც დავეკითხე-
 ბოდი, პასუხად სულ ამას მეტყოდა ხოლმე:

«ხამს მოყვარე მოყვრისათვის თავი ჭირსა ან
 დამჩიდად,



გული მიჭსტეს გულისათვის საეკარული გზად და
 სიდად.»

ბოლოს მე მითამ მუხლებზედ მოვეხვივე, ცრემლით და ტირილით შევსივლე ჩემი ამბავი და ვუთხარ: მიბძანე, საით რას გავხდე? იმან არა მითხრა რა და წავიდა. რო გადიოდა გარედ, შემომხედა მე და მაშინ კი მითხრა: რასაცა გაჭსტემ შენია, რაც არა დაკარგულია.

დამიჯერებთ ამას თუ არა, თქვენ იცით. მინდა კი რომ დამიჯეროთ, იმიტომ რომ მართალია. აღსარებასავით ამ ამბავს გიამბობთ და ტყუილს არ ვიტყვი.

მეორე დღე რო ჩემთვის არ გათენებულიყო, ისა ჰსჯობდა. ისეთი გულ-მოწყვეტილი და აღრინებული ვიყავ, რომ არ ვიცოდი, რა მექნა. მე არა ვის არ შევატყობინე, რაც ვიცოდი. მე ჩემს ბედს გავეუჩუმდი, მაგრამ ორივე თვალიკი გაეფაციცე. თვალ-ყური ვადევნოთ, ვჰსთქვი ჩემს გულში ბოლოს: იქნება ისე არ აწვიმდეს, როგორცა ჰქუხს მეთქი. ხანდისხან ერთი საშინელი ტკივილი გულის ფიცრის ტეხას დამიწყებდა

ხოლმე. ვაი თუ თამრომ.... მაგრამ არა, მალე გადავივდებდი ხოლმე გულიდამ ამ ფიქრსა.

ამ ყოფაში ვიყავ და ჯერ არსაიღამ ავი არა ისმოდა რა ერთხელ მე ბიჭებში ვიყავ და ბატონის ხმა მოგვესმა, გიტოს ეძახოდა. ღამე იყო, ძილის პირი მოახლოვებული იყო. გიტო გახლდათ დათიკოს უნამუსობის ავან-ჩავანი. გიტო რო წავიდა, მეც იმის გაუგებრად თან-ავედევნე, ჩუმ-ჩუმად შევიპარე ერთს ბნელს ოთახში, რომლის კარიც დათიკოს ოთახში გადიოდა. დათიკოს ოთახში სანთელი ენთო. მე კარებთან სულ განაბული ავიტუშე და ყური, როგორც ლურსმითა, კარებზედ მივაკარ. გიტოს ზურგი ჩემკენა ჰქონდა შამოქცეული და ისე იდგა, დათიკო კი წინა და უკან დადიოდა ოთახში. ბოლოს დათიკო გაუსწორდა გიტოს, შედგა და ჰკითხა:

— პეპიას სახლი იცი?

— თუ მიბძანებ, ვიახლები, — უპასუხა გიტომ.

— გინახავს იმისი გოგო?

— როგორ არა, შენი ჭირიმე! აბა გოგო ის

არის აი! იმისი ბადალი ღუნიაზედ არ იქნება.

— მაშ თუ აგრეა, შენ იცი და შენმა ბიჭობამ.

— ჩემი კისერი გახლდეთ. მერე გასათხოვარიც არის!...

— თუ კაი ჩოხა გინდა, თუ არა და კატასავით სარზედ ჩამოგახჩობ.

— ბატონი ბძანდები, ადვილია. შარტო ეს არის ძნელი, რომ იმ გოგოს საყვარელი ჰყავს და ცოლ-ქრმობაც ნათქვამი აქვს. მაგრამ რაც უნდა იყოს, დედა-კაცი დედაკაცია. ერთი ჩაქსულა კაბა და იმისი ჯანი.

— ნამუს წართმეული ხომ არ არის ჯერ?

— უცოდველია, როგორც გვრიტი.

— ვინ არის იმის საყვარელი!

— ჩვენი გაბრო.

— გაბრო?!.. გააგძელა დათიკომ სიტყვა და ჩაჩუმდა.

მე სმენად გადავიქეცე, ეჭსთქევი, რომ ან აი ეხლა, ან ცოტა ხნის შემდეგ დათიკო იტყვის, თავი დამინებებია; გიტო, ნულარ გაირჯები. მაგ-



რამ მიმტყუნა იმედმა და დათიქოს კაი-კაცობაში იმოდენა სიკეთე ვერ შეჰსძლო. მოუბრუნდა გიტოს და გულდაღინჯებულად, თითქო კაი საქმეს შერებო, უთხრა:

— მეწყინა ეგ რო მითხარი, მაგრამ არა უშავს რა. შენ რაც გითხარ ისა ჰქენი, მე და გაბრო მოვრიგდებით.

რა წამსაც ეს გავიგონე, გაბოროტებული გამოვტრიალდი და მოვშორდი იმ ცოდვის შვილებსა. რა ილაპარაკეს მას უკან, არ ვიცი. ეს კი ვიცი, რომ მე და დათიქოს შუა ხიდი მაშინ ჩატყდა და მეც გულში ერთი ძარღვი ჩამწყდა. მოვრიგდებითო!... ვაი შენს გაბრიელს, რა ცუდად უცენიხარ!..

საქმის დაგვიანება აღარ ევარგებოდა, უნდა მებერხნა რამე, რომ საწყალი გოგო მახეში არ გაბმულიყო. მაშინვე გავიზრახე, რომ პეპიასთან წავიდე და ყველაფერი შევატყობინო. გლეხის ვახშობა დიახ გადასულიყო, როცა მე პეპიას სახლთან მივედი. კაშკაში მთვარე იდგა და ასეთი მთვარის შუქი იყო მოფენილი ამ ცოდვილს

ქვეყანაზედ, რომ თითქო ეს ქვეყანა სიწმინდით არის განათებულიო. მე პეპიას შეეფასწარ თვალი სახლის დერეფანში. ის საწყალი დაჩოქილი იყო და ლოცულობდა. მე ფეხ-აკრებით მივეპარე და აქედ ბოძს ავეფარე. კარგა ხანს ბუტბუტებდა და გულში ხელს იცემდა ის უბედური მამა, ბოლოს, თითქო თავი დაიფიქრა, გულამომჯდარ მა მალლა ხმით შევბლავლა უფალსა: შენთვის მომბარებია ჩემი უცოდველი თამრო!.. ნუ გაუმრუდებ გზას!... ღმერთო, მფარველო მართლისაო, ნუ დამანახვებ ჩემის შეილის მიწასთან გასწორებას!...

ადგა ის საცოდავი ადამიანის შეილი, ხელი თვალეზედ მოისო, თითქო ცრემლს იწმენდსო, ერთი კიდევ ჩაიკრა გულში ხელი და გაიმართა სახლში შესასვლელად. მაშინ მივძახე:

— პეპიას გაუმარჯოს!

— ვინა ხარ? თუ ავისული არა ხარ, ამ დროს აქ რა ხელი გაქვს? გამიწყრა პეპია.

— ავ-სულობას ნუ მწამობ. მე შენთან მოსალაპარაკები მაქვს რამე, ეუთხარი მე პირ-და-პირ.

— ეინა ხარ? ეინ?

— შენის კეთილის მყოფი, გაბრიელი ვარ. პეპიას ელდა ეცა. ალბად ბატონისაგან მოგზავნილი ვეგონე გოგოს თაობაზედ. ამიტომაც მწყრაღად და გაჯავრებით მითხრა:

— მე შენთან საქმე არა მაქვს რა. თუ შენ კაი კაცი იყო, მზეს არ დაემალეზოდღი. ამ დროს ძალღსაც კი ჰსძინავს!..

მითხრა ეს და გაიწია შინ შესასეღელღად. მე ხელი მოვკიდე და შევაყენე.

— არ გეყურება შე, უბედურის დღისავე, რომ მე შენთან მიძიმე საქმე მაქვს, მეტქი!.. ვუთხარი მე.

— შენი ბატონის პატრონს რა საქმე უნდა გქონდეს, თუ არ სუღის წასაწყემედი. რა გინღათ, შეიღო, ჩემგან? როგორ არ გებრალღებით ბებერი, უღონო, უპატრონო კაცი? თქვენში ღმერთი არ არის?...

— ღმერთიც არის და ღვთისაგან ჩავღონებუღი სიკეთეცა ..

— კარგი, კარგი! — გამაწყვეტინა სიტყვა: კარ-



გი! ვიცი, რა მადლიც ტრიალებს თქვენ გულში, ვიცი!...

— ეს გული გამიწდეს, თუ შენი ლალატი შიგ იდოს, — მოეუჭერ მე სიტყვა თამამად და გაბედვით.

— თუ ღმერთი გწამს, მე. მამშორდი. ბევრი გველი მინახავს ჯერ გულში ჩაჰსძვრენოდეს და მერე კი დაეშხამოს. შენის გამჩენის გულისათვის, მამშორდი, ნუ შემამთხვევ ცოდვას. აი ხომ ხე-დავ უილაჯო ვარ. ჩემი პირდაპირ მორვენა დიახ ადვილია, მაგრამ მოტყუება კი ძნელია. დაანებე თავი მაგ გატკობილის ენით ჩემს ცდუნებასა, ჩემს საცოდლობაში მევე ნუ შემარევი-ნებ ხელს. მე რალა ცდუნება მინდა? თქვენ რალა ოსტატობა გინდათ? მე რა შემიძლიან თქვენთან, ქვეყანა თქვენკენ არის. პირდაპირ მოდით და მოწამლული ისარი მკარით გულში. რალა ეშმაკობა გინდათ? რაც გინდათ, ისაჰქე-ნით. მე ღმერთს მივანდე ჩემი გულის წყურვი-ლი, იმას გაეცი თ პასუხი!..

საბრალოს გული ამოუჯდა და ტირილი და-



იწყობ. მეც შეტკინა გული: იმის საცოდინებამ
დამწვა.

— იმედ დაკარგულო, უბედურო კაცო! —
ფუთხარი მე გულთბილად და გულნატკენად:
ღმერთი ხომ ხედავს, რომ მე მოვსულვარ იმის-
თვის, რომ შენთვის ჩემი თავი დავდო. რად მწა-
მობ ავ-კაცობასა? რად არ მენდობი? მე ხომ
შენთვის ცუდი არა მიქნია რა? ვაი შენ, ჩემო
თავო! ცილს ნუ მწამებ უმიზეზოდ. მაშ შენ
გაბრიელ ვერ გიცენია. ადრე და მალე აიგავოს
მტვერსავით ეს ობოლი თავი, თუ ადამიანის
ლალატი როდისმე გულში გამტარებოდეს. ვაი
შენ, ჩემო თავო! რად მირცხვენ ყმაწვილ-ბი-
ჭობას? სამაგისო რა მიქნია, რა? სულის ნუ
წაიწყმედ ცილის წამებითა, ნუ!.. იმ ღვთის გუ-
ლისათვას, რომელსაც შენ წელან ვევედრებოდი,
მომენდე მე და მაშინ ნახავ, რაც კაცი ვარ. იმ
ღვთის წინ გაძლევ ფიცს, რომ მე შენის სიკეთი-
სათვის ვარ აქ მოსული. დამიჯერებ, — კარგია, არა
და, — მე მაინც ჩემს თავს შენთვის არ დავზოგავ!

ჩემმა სიტყვებმა იმას გული ჩემკენ მოუბრუ-

ნეს. მერე რა რიგად? წამავლო ხელი, მომეხვია და ჩემს მკერდზედ ზედ-დაკლომით ქვითინი დაიწყო.

— შენს ღმერთს აპატივე, შენს ღმერთს!... ზღაგოდა საცოდავად პეპია: ღმერთი ხომ მოწამეა, შენგან ავი არა გამიგია რა. მაგრამ რა ვქნა? რა ვქნა მე უბედურის დღისამ? შვილი მელუპება, შვილი!... ჩემი სისხლი, ჩემი ხორცი!... ერთად ერთი შვილი ცოცხალი მემარხება!... გესმის ეს, ჩემო გაბრიელ! შვილსა ვკარგავ, შვილო, მოდი და უნდო ნუ იქნები! შემინდე! შენს ღმერთს აპატივე, თუ გაწყინა რამე ბებერმა, ჭკვა დაკარგულმა, უბედურმა მამამა. რა ვქნა? ჩემი შვილია, ჩემი გულ-ღვიძლია, ჩემო გაბრიელ! ვის მივენდო, ვის ამ ცოდვით საესე ადამიანის შვილებში? ძმას არ გენდობი, ძმას მაგ საქმეში, ღმერთო ხომ შენ იცი. მაგრამ მაცდუნებ, თუ არ მაცდუნებ, შენ კი უნდა მოგენდო. აჰა ჩემი საბელი ყელისა!.. შენ იცი!... გინდა გველივით გამსრისე, გინდა დამიხსენ წაწყებ დისაგან! შენ იცი და შენმა ყმაწვილ-კაცობის მად-

ლიანობაჰა. მე არა შემძლიან რა, ხომ ხედავ! შემიბრალე და ნუ დამანახვებ ჩემის თამროს უნამუსობას!... შენის ხელით დაეც დანა და დაგვიხსენ მამა-შვილნი ცოდვისაგან. მეც ცოცხალი დამმარხე, მიწა მომაყარე და მაგას კი ნუ მიზამ, რომ ჩემი თამრო... ვაიმე, შვილო!..

აქ მეტის გულის ამოჯდომისაგან საწყალს ხმა ჩაუწყდა, სიტყვა შეეკრა და ენა დაება. ღმერთო! რამდენი ამდენი ცრემლი იღვრება ამ შენგან გაჩენილს დედა-მიწის ზურგზედ, მაგრამ სიავე ადამიანისა აქამდის არ ჩაირეცხა. დიდება შენსა მოთმინებასა!

მეც ამიყოლია იმისმა სევდამა და გულის ტკივილმა. რომ არ შემრცხვენოდა, მეც ვიტორებდი. ისე წელ-მოწყვეტილი, ისე გამშრალი ვიდევ იმის წინ, რომ ვერც ნუგეში ვეცი, ვერც იმედი მოვუმატე. ენა მე აღარ მიჯერებდა და გონება. ვიდევ ისე სულელსავეით იმის წინ. მაგრამ ბოლოს კი, რო ენახე რომ გული ვეღარ დაიმორჩილა და სევდამ დაიბრიყვა, ვუთხარი: — გული დაიშვიდე, კაცი ხარ; რო სხვა არა

იყოს რა. ნუ გეშინიან, ისე არა ჰსწვიმს, როგორცა ჰქუხს. ღმერთი მოწყალეა, ყველანი კარგად ვიქნებით.

— ჰო, შენი ჭირიშიე, გაბრიელ! მიპასუხა იმან: ეგრე, გეთაყვანე! შენ ხელში ვარ, შეილო, შენ გეთაყვანოს ჩემი თავი. მართლადა ღმერთი მოწყალეა. ადრე და მალე რად ვითხელვებ ჭკეპასა და გონებას! იმისთანა რა მიქნია, რო ღმერთმა ჩვენზედ ხელი აიღოს. აი გეთაყვა, ცრემლს მოვიწმენდ და დავდინჯდები, ოღონდ მიშველე რამე, შენი კენესამე, შენი!

მე კიდევ ველარა მოვახერხე რა სათქმელად და გაეუჩუმდი. ბოლოს მაინც კიდევ იმან დაიწყო:

— იცი რა, ჩემო გაბრიელ! მე წავალ, ბატონს ფეხ ქვეშ ჩავუვარდები, ენით ავულოკამ ფეხის ნატერფალს, გადუკოცნი მუხლებს, — იქნება ღმერთი შემეწიოს და როგორმე თავი შევაბრალლო. ისიც კაცია, ჩემის სიბრალულით და საცოდავობით მოღბება.

— შენ ბატონს კარგად ვერ იცნობ.

— მა რა ექნა? შემომბლავლა საცოდავად, თითქო ყველა ფერზედ იმედი გადუწყდაო.

— ეგ საქმე მე დამაცალე. შენი დახმარება მართო იმისთვის მინდა, რომ თვალ-ყური გეჭიროს, ნამეტნავად გიტოს გაუფრთხილდე. ის ძალლი კაცია. როგორც მორიელი, ისე შემოგეპარება და დაგსუნთქამს. დანარჩენი მე ვიცი.

— ეგრე, შენი ჭირიმე, ეგრე! ღმერთი იყოს შენი გადამხდელი.

კიდევ ერთმანეთს გაეუჩუმდით. პეპიამ ჩაღუნა თავი და რალაც ფიქრებს გადაეკიდა. მეც ჩემი დარდი მედო გულში და იმ დარდმა გამიყოლია. კარგა ხანი ვიყავით ჩაჩუმებულნი, მაგრამ ხან ის შემომხედავდა მე, ხან მე იმას შევხედავდი და არასფერს კი ერთმანეთს არ ვეუბნებოდით. ვატყობდი, რომ რილასიც თქმა უნდოდა და თითქო ვერ ახერხებდო. მეც მინდოდა ერთის რასმის თქმა, მაგრამ ვერა ვბედავდი, ცუდად არ ჩამომართოს, -მეთქი. ჩემი და თამროს ცოლქრობის პირობისა პეპიამ ჯერ არა იცოდა რა.

—გაბრიელ! მითხრა ბოლოს პეპიამ: მე ვნათი ქალიდა შემარჩუნა ბედმა და იმის მეტი მე არავინ არ მივის ამ ტრიალ ქვეყანაზედ. მოდი, ის ცოლი და შენ ქმარი და მეც მამა თქვენი. ჰა, რას იტყვი შენ?

მე ჩემს ყურებს არ დავუჯერე ეს უცარი ჩემის ნატვრის ასრულება და ჩემის დარდის მოკვეთა. იმ ნაირმა სიხარულმა ისე დამიჭირა გული და გონება, რო გაშტერებით ყურება დავუწყე და მე სულელმა ვერა ვუთხარი რა პასუხად.

— რას გამიჩუმდი? დამასწრო ხელახლად პეპიამ: თუ არ გინდა, თქვი: მე მაგით გულს არ მატკენ. ცოლქრმოზა ნებითია.

— არ მინდაო?! რას ამბობ, ადამიანო? ჩემი ნატვრა ეგ იყო! ვენაცვალე ჩემს იმბალს! ნატვრა თუ ასრულდეს, მაგეთი! ეჰ, დალაზერა ღმერთმა, ვერ მომიხერხებია!... პირდაპირ გეტყვი: ცოლ-ქრმოზა ერთმანეთისათვის ნათქვამიცა გვაქვს. ეხლა რაკი შენი ნებაც არის, ჩემს ბედს ძალლიც არ დაჰყეფს. გიშველოს

ღმერთმა შენც და ამ ქვეყანასაც, რო ნატვრა
 ცარიელ ნატვრად არა რჩება ცის ქვეშა.

ჩვენი ცოლქრობის ნათქვამობა რო შეიტ-
 ყო რაღაც ნაღველმა გაღურბინა გაფითრებულ
 სახეზედა. ხმა არ გამცა. მე შევატყე, რომ კი-
 დე ავ ფიქრს გადაეკიდა ის უნდო ადამიანი და
 ამიტომაც ზედ დავატანე:

— ცოლქრობა კი გვითქვამს, მაგრამ არც
 შენთან და არც ღმერთთან პირ შევად არ ვართ,
 ღმერთო ხომ შენა ხარ მოწამე. ჩვენი სიყვა-
 რული წმინდა არის, როგორც ანკარა მთის
 წყარო. თუ მზის შუქი წყაროს აამღვრევს,
 მაშ ჩვენს სიყვარულსაც ჩვენი გული აუმღვრე-
 ვია. ცამ რისხვით მკითხოს და დედა-მიწამ არ მი-
 მიღოს, თუ ცოდვა რამე ჩვენს გულში ჩასახულ-
 იყოს. ნუ შიშობ! ღმერთთანაც და შენთანაც
 ორნივე პირნათლად ვართ. ღმერთია ამის თავ-
 დები, ღმერთი!

დაიჯერა ჩემი ალალი სიტყვა. ის ალალი
 ადამიანი, როგორც მალე ავს დაიჯერებდა, ისე
 მალე კარგსაც მიენდობოდა.



— მამკალ, აქვე ჩამაქვავე, ჩემო გაბრიელ!
 მითხრა იმან ნანვითა: აქვე მიწასთან გამასწო-
 რე! ცუდი გული მაქვს, — ეს ოხერი, უნდო ვარ,
 უნდო! მერე საწყალი ჩემი გოგოც ძალიან მი-
 ყვარს!.. მამკალ, გამაქერ! ცუდის გულის პატ-
 რონი ვარ მე ცოდვილი, ცუდის! შენ შვილი
 და მე მამა, მე სულელს სხვა რალა მინდა!

იგი თქვენ გაიხარეთ, როგორც გახარებული
 მე იმ ღამეს შინ წამოველ. რალა მინდოდა?
 ერთი ნატვრა მქონდა, ისიც ასე უცბად ამი-
 სრულდა. შინ რო მოვდიოდა, მე მეგონა ის
 კაშკაში მთვარე, ის ბრწყინავი ვარსკვლავები
 ჩემს ბედს შენატრიან მეთქი. როგორც ცაზედ,
 ისე ჩემს გულში ერთი ღრუბელი აღარ იყო.
 კეთილი ღამე იყო ის დალოცვილი ღამე! რა
 უნდოდა ავ-კაცობას ჩემგან? რაზედ ჩამითრია
 და დამლუბა სასიკეთოდ გამზადებული? ვინ
 იცის? იქნება ეხლა მე ვყოფილვითავე რიგიანი
 მუშა-კაცი, ცოლშვილი გარს შემორტყმული
 მყოლოდა! რო მომკვდარვითავე კიდევ, დამტი-
 რებელი მე-ოლებოდა, მიწას მაინც თავისიანი

მომაყრიდა, ცრემლს მაინც ჩემნი დამადენდნენ და ეგრე ძაღლისა და ნადირის შესაქმელი არ გაეხდებოდი!... შერჩეს ავ-კაცს ჩემი დაღუპვა!.. მე ხომ ამ ქვეყნისა აღარა ვარ, ერთი ფეხი საფლავში მიდგას, დღესა თუ ხვალე ჩემი სულთა მხუთავი მოვა და სულს გამაფრთხობინებს, მაგრამ გულზედ სისხლი გადამესხმის ხოლმე, როცა ამას ვიგონებ.

ის დალოცვილი ღვდელი ხშირად მარიგებდა ხოლმე, რომ მტერსაც პატივობა უნდაო. მეც ვამბობ, მაგრამ მაგას მარტო ენა ამბობს და გულში კი სხვა ბაღლამი ტრიალებს. ღმერთო შეგცოდე, მაგრამ შენგან გაჩენილს ადამიანსა მარტო შენი სახე თუ მიჰსცემია, თორემ გული კი არა. სულ ტყუილია! მაინც ადამიანს მტერი არ შეჰყვარებია...

VIII

იმ ბედნიერს ღამეს ჩემს თვალს ძილი არ მიჰკარებია: ღზინსაც ჭირსავეით ძილის გაფთხოება ჰსცოდნია.

ირაქრაქა თუ არა, მეც ფეხზედ ვიდეგ. წუ-
ხანდელი ღამის მადლი ისევ გულში ტრიალე-
ბდა. შეეხაროდი იმ რიქრაქს დილას, იმ ლურჯს
ცასა, იმ ნამით პირდაბანილს დედა-მიწასა და
მე მეგონა, რომ ცაც და ქვეყანაც მე შემომხა-
რიან. ქვეყანაზედ მე, თამრო და პეპია რო მაშინ
მარტო ვყოფილვით, სამოთხე სანატრელი-
აღარ იქნებოდა. მაგრამ ჩვენ-გარდა კიდევ ბევრ-
ნი იყვნენ და იმ ბევრში ჩვენი ბატონი და-
თიკოცა, რომელმაც გიტოს უთხრა: მე და გა-
ბრიელ მოერიგდებითო. მომაგონდა ეს სიტყვები
და სამოთხე ჩემი თვალის დახამხამების უმაღ-
ლესობითად გადამექცა: ჟრუანტელმა დამირბი-
ნა ტანში და ყოველს სახსარში ტკივილით
გამიარა, კბილებმა კრაქუნის დამიწყეს, მუშტები
თავის თავად დამეკუმშნენ, თითქო ჩემი გზის
ამრევი ხელში უნდა გამეწურაო. იმ წამს და-
თიკო რო დამენახა, მგონია ძმა რო ყოფილი-
ყო, ძმა—იმის დანახვა და იმის სულის გაფთხო-
ბა ერთი იქნებოდა ჩემთვის. აფ-კაცობაში ნუ

ჩამომართმევ: უცხად გამწარებული გული და-
უნდობარია.

ბრაზ მორეული გამოვედ ეზოს გარედ და მეც
თითონ არ ვიცი რა გზით და როგორ მივადევ
უეცრად პეპიას ბაღის ღობეს. რო დავინახე
ჩემი თამროს ბუდის ღობე, თითქო გამოვფხი-
ზლდი, გამომელვიდა. გადავიხედე, ღობის იქით.
ჩემი თამრო მოჰსჯდომოდა გეჯას და ბაღის
წყლის პირას სარეცხსა ჰრეცხდა. ვაი რა ლამაზი
იყო იმ მშვენიერს დილას ის მშვენიერი ქალი! არ
ვიცი, დილა იმას აშვენებდა, თუ ის დილასა;
იმის შორიანლო თოხის ტარზედ დაბჯენი-
ლი იდგა პეპია და თამროს ელაპარაკებოდა. მე
სმენად გადავიქეც.

— ეი შენ, ეი! პატარა ეშმაკო! ეუბნებოდა
პეპია თამროს და თითს უქნევდა: ე რეები ჩა-
გიდენია, ჰა? მე ვიცი შენი!

— რას ამბობ, ადამიანო, ნეტა ვიცოდე?
უპასუხა თამრომ და შეაჩქყიტა თავის მაყვალ-
თვალეები: რა ჩამიდენია?

— ჰმ, რა ჩაგიდენია!... მითამ არ ვიცი, მი-



თამ არც შენ იცი, თავი მაიკატუნე. მე ჩიტ-
მა ამბ ვი მამიტანა?

— რას ამბობ, ადამიანო?

— აი შე მასხარავ, შენა! შეგრჩეს, რო მა-
მასაც უმაღლადი, შეგრჩეს!

— მამას მზემ და თავი არ მამიკედეს, მე
შენი ლაპარაკი არ მესმოდეს.

— დამაცალე, შე ცუდლუტო, დამაცალე!
ეუბნებოდა პეპია და სახე კი უცინოდა: ასეთს
კაცს მიგათხოვო, რო სულ შენი ღღენი გაწყე-
ვლინო, დამაცა!

— ცხადივ ამბობ, ადამიანო, თუ სიზმრივ?
რეებს ამბობ?

— სიზმარს გეუბნები. როცა ერთ რეგვენ
ქმარს მიგათხოვებ, მაშინ ეს სიზმარი აგიცხად-
დება. დამაცა!...

— ახა ღმერთო ჩემო, რას გადამკიდებია;
ეს რო თქვა თამრომ, გაჯავრდა და ისე
ღონივრად დაუწყო სრესა სარეცხსა, თითქო
ჯავრი ამაზედ უნდა ამოიყაროსო.

— მაშინ სხვა რიგად დაუშტვენ, უთხრა
 პეპიამ.

— დაუშტვენ რა ბუღბუღი ვარ, — ტუჩებ
 აბრეციტ ბუტბუტებდა ლამაზი გოგო.

— აი ალილო და ხვალაო, — მაინც არ იშ-
 ლიდა თაეისას პეპია: მე კი მიყვივლია და...

— რა გიყვივლია? — თქვა და დააცქერდა შვი-
 ლი მამასა.

— რო რეგვენ ქმარს მიგცემ.

— კიდევ!... უწინამც დღე გაჰქრობია.

— რაო? არ მოგდის გუნებაში?

— მამი, ღვთის გულისათვის დამეხსენ. რა
 ცუდგუნებაზედ ამდგარხარ!

— არა დაგეხსნები, შე ცუდლუტო, შენა!

— გუნებას ნუ მირევ. დამეხსენ, მეთქი.

— მე შენთვის ქმარი მიშოვნია.

— თუ გავთხზოდე მაშინ.

— მაშ არა თხზოდები?

— არა.

— რატომ?

— მიტომ.

— მაინც?!

— იმიტომ.

— არა ვის შეირთავ, არა ვის?!

— ორ ხელმწიფის შეილიც რომ იყოს, არ შევირთავ. ახლა? არ დამეხსნები?

— მაშ შენ როგორც გატყობ, არც გაბრიელს შეირთავ.

უთხრა კლითა პეპიამ და ღიმილით დააცქერდა შვილსა. მე თამროს შევხედე. იმას შერცხვა, ალიმული აუვიდა ლოყებზედ, თავი ჩალუნა, ვერა ფერი ვერა უთხრა რა მამას პასუხადა. მიუბრუნდა ისევ სარეცხს და უგულოდ სრესა დაუწყო, თითქო გარეცხა კი არ უნდაო, სირცხვილის გაქარწყლება უნდაო.

— არ შეირთამ?—დაიწყო ისევ პეპიამ: ბატონი ხარ, მე ძალას არ დაგატან.

თამრომ ერთი შემოხვდა ქვეშ-ქვეშად მამასა და მერე ღიმიტით ისევ ჩალუნა ლამაზი თავი.

— მოლოზნობა ხომ არ გინდა, დედო?— გაუხუმრა კიდევ პეპიამ: ეგეც შენი ნება იყოს, მაგაზედაც ყაბულივარ. ხმა ამოიღე. რატომ ჩა-

გივარდა ეგ შენი ტიკტიკა ენა? არ გვეყურებმა,
 გელაპარაკები?

მისწვლა პეპია და თამრო წამოაყენა. ის არ
 გაუძალიანდა და წამოდგა.

— პირობა თუ მიგიცია ვისთვისმე!... იქნება
 მახეში მოიმიწყვდიე ვინმე!... უცინოდა პეპია.

— იი დემეხსენ!.. რას გადმეკიდე, ადამიანო?

— თქვი, აბა თქვი, — ვინ გააბი მახეში.

— იპ! ბეჩავ! რა გინდა ჩემგან? ფხუკიანობდა
 თამრო.

— აბა თუ ქალიხარ და მეტყვი.

— ახა ლმერთო ჩემო! არ დამეხსნები? ქა!..იჭ...
 გამოეცალა ხელიდამ თამრო და გაექცა მა-
 მასა.

— აქ მო, შეილო! გვეყოფა ხუმრობა, — უთხრა
 ეხლა კი ხუმრობა გაშვებით პეპიამ: თუ შენ
 თქმასა თაკილობ, აქ მო, ჩემო იმედო, მე გე-
 ტყვი. მამისა იმას უნდა ეთაკილებოდეს, ვინც
 მამასთან პირ-შავია. შენ იმისთანა არა ხარ, ჩემო
 სალხენო! აქ მო შეილო, აქ!

თამრო შედგა. პეპიამ იმისაკენ გასწია. მამა

მივიდა შეილთან, მკლავი კისერზედ გადაჰხვია და მეტად გულთბილად უთხრა:

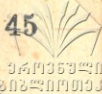
— მე გაბრიელმა ყველა ფერი მითხრა, ჩემო კარგო! მე ყველა ფერი ვიცი. ღმერთმა ერთმანეთს შაქრის ყინულსავით ტკბილად შეგაბეროსთ. შენ მეტი ვილა მაბადია, შეილო, შენი კვნესამე, შენი!... თუ შენ ბედში მეყოლები, მე რაღა მომკლავს. გაბრიელი კაი ალალი ბიჭია, კაი ხელლონიერი, ჯანიანი ბიჭია. გლეხ-კაცს მეტიც არა უნდა რა. ისე გაგიფთხილდება, როგორც თავის ორ-თვალსა, ჩემო იმედო ქვეყნისაე! კაი პატრონი მოგცა ღმერთმა, მადლი უფალსა! მე ცხლა, უნდ შენს კალთაში სულიც დავლიო, მაგდონს არას ვინაღვლი. რის დარდილა უნდა მქონდეს? თუ ღმერთი შენს შეილიერებასაც შემაჰსწორობს, ხომ ძალლიც არ დაჰყევს ჩემს ბედსა, — თუ არა და ეგეც ნება ღვთისა იყოს, ვენაცვალე იმის მადლს! გაბრიელი, მართალია, ღარიბი ბიჭია, მაგრამ გლეხ-კაცი ღარიბობით არ დაიწუნება. ქვეყანა ღონიერია, მარტო ერთი მკლავის გაქნევა უნდა, თავს ყველა დაირჩენს.



თუნდ ეგეც არ იყოს, ღვთის წყალობა ბევრი მაქვს. მე რა ოხრად მინდა? პური, ღვინო მამული — სულ თქვენია. ღმერთმა, ობლების პატრონმა ყველა ფერი მშვიდობაში მოგახმაროთ, შეილო! მეც მინამ ცოცხალი ვარ, ვიცოდვილებ თქვენ სადღეგრძელოდ და როცა მოგკვდები, თქვენ იცით, შეილო, და თქვენმა კაი ადამიანობამ, მკედარს როგორც მომივლით...

მე ამის გამგონმა იქ ვეღარ ვიდგომილე. იმისთანა ტკბილის მამაშვილობის მაყურებელსა გული ღბენით ამიტირდა, ცრემლი თვალში მომერია. ვაი, რა კარგია ხოლმე ხანდიხან ეს უხვირო წუთის სოფელი! ავ-კარგიანი ყოფილა, შენი ჭირიმე, ეს ქვეყანაცა. იმ მამისა და შეილის ლაპარაკმა გულის სიმწარე ჩემი გამინიავა, სიკეთის იმედი კიდევ ჩამესახა გულში და კაი გუნებად შევიქენ. მტრობამ გულში ვეღარ იდგომილა.

ვჰსთქვი ჩემს გულში, მე იმათ დავუშლი, რომ გამოვუჩნდე ავდეგ და შინ წამოვედი. რით გათავდა იმათი ლაპარაკი, — არ ვიცი. ეს კი-



ვიცი, რომ იმ წამს ისინი ბედნიერნი იყვნენ.

გადიოდნენ დღენი და ღამენი. მე თვალ-გათაციცვებით გულის ყურს ვადევნებდი დათიკოსა და გიტოს. მე ვატყობდი, რომ რამოდენაც მეტი ხანი გავიდა, იმოდენად დათიკომ ჩემზედ გული შეიცვალა. ორ მტერსავით ერთმანეთს ველოდდით, — აბა წინ ვინ დაიწყობს ომსაო. მაგრამ მინამ საქმე ომამდინ მიდგებოდა, მე მინდოდა დათიკოსთან მომელაპარაკნა პეპიას ქალის თაობაზედა და ვცდილვიყავ როგორმე დამეყოლიებინა ისე, რომ ხელი აელო თამროზედ და ჩვენში ისევ სიყვარული ჩამოვარდნილიყო. იმის ავ-კარგიანობის იმედი მქონდა, მაგრამ იმედმა მიმტყუნა.

რალა გაგიგძელო სიტყვა, გიტო ვერა ფერს გახდა, სალაპარაკოდაც არ შევახვედრეთ მე და პეპიამ თამრო. ამან უფრო გაააფთრა დათიკოს ჟინიანი და მურტალი წადილი. აშკარაა, ამის მიზეზი მე ვეგონებოდი, ამიტომაც მე დათიკომ ხათანგი დამიგო და ქვეშ-მომიწყვდია. როგორმეგონებოდა, რომ იმისთანა ვაჟკაცი ვგრე მხოლოდ მოშექცევოდა.

ერთხელ დილით ლათიკოს დავეძახნე და მე
 შინ არ ვიყავი. როცა მოვედი, კიდევ დამიძახა
 და შემიყვანა თავის ოთახში.

— სად ბძანდებოდლი, ჩემო შერმადინ, —
 მითხრა დაცინებით ლათიკომ-

— არსად, ისე დავხეტებოდლი.

— ასე ადრე?

— რაც შენთვის ადრეა, ის ჩვენთვის ადრე
 არ არის.

— ეს გადაკრით ლაპარაკი რად იცი შენ?

— ეგრე გავუჩენივარ ღმერთსა....

— ყური დამიგდე: შენ რაღაც ნალველი გაქვს
 და მე მიმაღავ.

— იქნება.

— არა, თუ ღმერთი გწამს.

— მართალს მოგახსენებ.

— მოდი, მითხარ რა ნალველი გაქვს.

— თქმა ადვილია, ბატონი ხარ, გეტყვოდი,
 მაგრამ შენთვის რა ხელ საყრელია.

— ეგ მე ვიცი.

— მე რატომ აღარ უნდა ვიცოდე.

— შენც შეიტყობ.

მე ძალიან გამიხარდა, რომ ჩემი საქმე ასე მოეწყო და ამიტომაც პასუხად პირდაპირ ვუთხარი:

— თუ აგრეა, მოგახსენებ. მე პეპიას გოგო მიყვარს და ჯვარი უნდა დავიწერო.

— მერე რა გიშლის?

— პეპია ცოლზედ მგლოფიარედ არის, სულ ექვსი თვე არ არის, რაც ცოლი დამარხა და ჯერ ხანობით ეს მიშლის.

— სულელი ყოფილხარ.

— რადა?

— რო ჯვარს იწერ.

— მაშ?

— მაშ ისა, რომ ქალი ჟინის საკლავად არის კარგი და არა ზურგზედ ასაკიდად. მაგრამ მე არ გიშლი, დაიწერე ჯვარი. მზითები და შენი დაბინავება ჩემი კისერი იყოს.

— შენ რა შუაში ხარ, რომ მზითებს მპირდები? ვკითხე თამამად.

შევატყე, რომ ჩვენი საქმის კვანძი აქ იხსნებოდა.

— ქალი ჩემია, — მითხრა იმან უსირცხვილოდ,
 და მზითებსაც იმიტომ გპირდები, რომ ჯერ ჩემი
 იქნება.

— ეგ რა ჰსთქვი? წაეძახე მე კანკალით.

— ისა ვჰსთქვი, რაც შენ გაიგონე, მითხრა
 იმან დინჯად.

— დათიკო! მე გლებ-კაცი ვარ და შენ ბა-
 ტონი, ვუთხარი მე გულმხურვალედ და ვედრე-
 ბითა: გვედრები, გზილამ ჩამომეცალე. გული-
 დამ ნუ ამომარეცხინებ შენს სიყვარულს, შენს
 ერთგულებას და ინაცვალე ჩემი ობოლი თავი.
 დათიკო! თუ ღმერთი გიყვარს და შენი გამჩენი
 გწამს, თავილამ მოიშორე იმ გოგოზედ ფიქრი.
 ნუ ამაყრევენებ შენზედ გულსა, შენთანა ვარ
 შეზდილი. შენი ჭირიმე, დათიკო, ცოდვას და-
 მხსენ!.. მაგისთანა ვაჟ-კაცი ხარ და შენი გუ-
 ლი როგორ ვერ დაგიმორჩილებია! მადლი ჰქენ
 და ჟინი მოიკალ. ყველას დაგითმობ და იმ
 გოგოს ნამუსს კი არა. ის გოგო ჩემია...

— ჯერ ჩემია, მეტქი—გამაწყვეტინა სიტყვა:
 შერე თუნდა შენი იყოს, თუნდა სხვისა.

— დათიკო! შენი ჭირიმე, ხიფათს ნუ შემამთხვევ, ცოდვაში ნუ გამხვევ! დამითმე ის გოგო და შენს ღმერთს დაამადლე.

— როცა მე ჩემსას ავასრულებ, მერე შენთვის დამილოცნია.

— მართალს ამბობ და აღარა ხუმრობ? ვკითხე და გული ყელში მამებჯინა.

— შენი ცალი ვიქნები, რო შენ გეხუმრო.

— მაშ გაბრიელს თავზედ ქუდი არ ეხუროს, თუ შენ შენი წადილი შეისრულო.

— თუ ღმერთი გწამს, წინ არ გადამიდგე!.. მითხრა იმან უკადრისად და დაცინებით.

— წინაც გადაგიდგები და მეტსაც გიზამ.

— მემუქრები თუ?

— ძალი შემწვევდეს ქადილსა, ფრიდონისა არ იყოს.

— შენი შერცხვენილი იყოს, ვინც შენისთანას შეუშინდეს.

გულმა ბაგა-ბუგით ცემა დამიწყო; მკერდში გული აღარ მეტყეოდა. დათიკოს მოკვლას სურვილმა ელვასავით გამირბინა ფიქრში, მაგრამ

თავი დავიჭირე, დავძლიე ეშმაკის ცდუნება.

— დათიკო! სად მიგყევარ? ნუ გამწირავ, შემობრალე შენი გაბრიელო!..

— წყალსაც წაუღიხარ.

— გოგოს მარტო მე უნდივარ, დათიკო! ღმერთთან ცოლქრმოზის პირობა მიგვიცია...

— ღმერთმა შენც შეგარცხვინოს და თქვენი პირობაცა!

— დათიკო! შენ შენს ბედის-წერას აუტანიხარ.

— დამეკარგე აქედამ.

— დათიკო!.. არ გეცოდება იმისი დროული მამა? იმის მეტი შეილი არა ჰყავს. ნუ დაასხამ თავზედ ლაფს, ნუ დაეწყევლინები...

— აქედამ გამეცალე, -მეთქი, — შემომპყიელა.

— დათიკო! არ გებრალება ის ღვთის სული, უცოდველი გოგო! ნუ წაართმევ ნამუსს! მე მაჩუქე იმისი თავი.

— მერე შენ გაჩუქებ.

• — მერე და არა ეხლა!... ფუ, მაგ ნამუსს და მაგ კაცობასა!..

შეეძახე ესა იმედ-მოშორებულმა და გაბრაზებულმა, გავიძერ ხანჯალი და გადავდგი ბიჯი თუ არა დათიკოსკენ, მეორე ოთახიდან გამოცვივდა სამი დამალული ბიჭი, მომცვივდნენ უკანიდამ და გამაკავეს. ხანჯალი ხელიდამ გამეარდა. თურმე ეს წინადვე განეზრახა დათიკოს, წინადვე ყველაფერი გაემზადებინა, რომ მე სამართალში მივცემოდი და ამით მე თავიდამ მოვეშორებინე. მე რა ვიცოდი? ერთი კი ძალგულიანად შევბღერტე ჩემი დამჭერლები, იქნება ხელიდამ წაუვიდე მეთქი, მაგრამ იმ დალოცვილის შეილებს რკინის ჭახრაკისებ მაგრა ვეჭირე.

— ფუ, მაგისტანა ეაჟ-კაცობასა!.. ფუ, მაგისტანა თავადიშვილობასა!.. შევკივლე უილაჯომა დათიკოს: მაინც კიდევ გზას გიპოვი და შენს უნამუსობაზედ ქათამსავით ზედ წაგაკლავ!..

დათიკომ პასუხი არ მოძცა. ბიჭებს უბძანა და მე დიანბეგთან წამიყვანეს.

დიანბეგმა ყველაფერი გამომკითხა, მეც ყველაფერი ისე ვუთამბე, როგორც იყო. არა დამიძალავს რა. როგავათავე ჩემი ამბავი, მკითხა:

— მაშ შენ და პეპიამ შეჰქარით პირობა ერთად, რომ შენი ბატონი დღეს დილით მოგეკლათ?

მე გამაოცა ამ კითხვამ. ვიფიქრე, იმ საწყალის ადამიანის გარევაც უნდათ მეთქი ამ საქმეში და ვგრედ იმის ბოლოს მოღებაცა, მეთქი. ფერი მეცვალა, მაგრამ რას ვუშველიდი?

— ცოდვას ნუ აიღებ, დიანბეგო, კისერზედ, — ვუთხარი მე: პეპია ამ საქმეში ღმერთსავეთ ალალია და უცოდველი.

— ნუ მიჰქარავ, გამიწყრა დიამბეგი: მაშ იმ ღამეს რო პეპიასთან იყავ რას აკეთებდით?

— აბა რა ღამეს?

— აი დერეფანში რო ლაპარაკობდით.

— ღმერთი, რჯული, არც მაშინ და არც მერმე ბატონის მოკვლის ფიქრი ჩვენ გულში არ გაგვიტარებია!

— აბა ძალიან დაგიჯერებ, აი! მაშ რისთვის იყავ, თუ არ მაგისათვის?

მე უამბე გულმართლად, რაც მაშინ მე და პეპიამ ვილაპარაკეთ.

— მამი შენის ცხონებას, არ მამატყუო!...
 დამცინა იმ უსამართლო მოსამართლემ.

ჩემი ნათქვამი სულ ერთიანად დაწერა და
 მითხრა ხელი მოაწერეო. მე წავეკითხე, ქართუ-
 ლად ნაწერი იყო. რაც ლაპარაკი გვექონდა მე
 და დიანბეგს, სულ სიტყვა-სიტყვით ეწერა. მეც
 უშიშრად ხელი მოვაწერე. დიანბეგმა უბძანა,
 გამიყარეს ბორკილი და სატუსალოში შემავდეს.

ვეგდე მარტოდ-მარტო იმ საძაგელს სამყო-
 ფელოში. რა გითხრათ, რა ჭირი გამოვიარე იმ
 ერთს დღეს და იმ ერთს ღამეში!.. გულმა ღრღნა
 დამიწყო, სისხლი ძარღვებში გამიყინდა, ტვი-
 ნი კი მეწოდა. ძნელია, შენი ჭირიმე! ბრალია-
 ნი კაცი ყველაფერს აიტანს, რაც უნდა სატან-
 ჯველი იყოს. ვაი იმას, ვინც უბრალოა! მაშინ...
 უკ მამინ... ღმერთმა დაიფაროს ყოველი ქრის-
 ტიანი და ყველა ადამიანი შეილი: როგორც
 ცოფიანი ძაღლი თავს შეიჭამს უბრალოდ სა-
 ტანჯველს მიცემული კაცი. ვისაც არ გამოუც-
 დია ეს დღე, იმან არ იცის რა მწვავია. ღმერთ-
 მა ნურავის გამოაცდევინოს.

ჩემი თავის ჯაფრი ხომ მკლამდა და მკლამდა, ჰეპიას და იმისი გოგოს ნალველი უფრო ცეცხლს მიკიდებდა. სწორედ გითხრათ, მე ჩემი თავი ძალიანაც არ მენანებოდა. მე ერთი უთვის-ტომო ბიჭი ვიყავ. რაკი საქმე ასე მოხდა, თუნდა თოფითაც დავეხვრიტეთ, ბევრი არა მენალვლებოდა რა. რა დედ-მამა ამიტირდებოდა, რა და-ძმანი ამიგლოვდებოდნენ. ერთი კაცი ვიყავ, წავიდოდი და მტვერი მტვერად ვიქცევოდი. ქარი დამქროლამდა და იმ მტვერსაც აჰვეიდა დედა-მიწის ზურგიდამა. ისინი მებრალეობდნენ, ისინი! მე ვიყავ იმათი გულშემატკივარი ამ ტრიალს ქვეყანაზედ, მარტო მე!... ვაი რო უხეიროდ თავი წავიხდინე!... ეგრე უხეიროდ რო არ გავფუჭებულვიყავ, მე ვიცოდი რა კაცობასაც მე იმათ გავუწევდი, მაგრამ აღარ დამცალდა. იღბალმა აქაც წამიცდუნა და მიღალატა. ვაი რომ ჩემს მტერს ჩემის უხეირობით გზა დავუცალე!....

სამს თუ ოთხს თვეს უკან მოწმების კითხვა გაათავეს და მე დიდ სატუსალოში გამგზავნეს



ჩვენ პატარა ქალაქს, საცა ნაჩალნიკი და სპს-მართლო იმყოფებოდა.

ორი წელიწადიც იმ სატუსალოში ვეგდე. ამ ორ წელიწადში სულ მარტო ვიყავ ერთს უწმინდურს პატარა და ბნელს ოთახშია. რამდენი ათასი ფიქრი მამივიდა და წამივიდა, ვინ მოჰსთვლის? მე კარგად ვიცოდი, რომ დანაშაული არა მქონდა რა, მაგრამ ესეც ვიცოდი, რომ, თუ ღმერთზედ და სამართალზედ ხელს აიღებდნენ, ციმბირს იქით გადამაცილებდნენ.

პირველ ხანებში რო მამგონებია ჩემი უბრალობა და ის ტანჯვა, რომელსაც მე მიმცეს, დავცემულვარ იატაკზედ და უილაჯობით მიწა მიღრღნია, კბილით ხორცი მიგლეჯნია, თითებიდამ ჩემი სისხლი მიწოვნია. ასეთი დღე დამდგომია. დრო ყოფილა, რომ შხამს გამოვაყენებდი, შხამს ჩემის დაშხამულის გულიდამ და წვეთ-წვეთად ჩავაწურებდი ჩემს დამღუპველსა, რომ იქ შემხვედროდა. მაგრამ ის სად იყო? ღმერთო მაღალო! ნუ რა ქრისტიანს კაცს, ნურა აღამიანს ნუ მიაყენებ იმ დღეს, რაც მე ხან-



ღიხან იმ სატუსალოში დამდგომია!...შენი ჯოხეთი იმასთან სამოთხეა.

ორის წლის შემდეგ მე განაჩენი წამიკითხეს. მე ხაროს სათხრელად დავენიშნეთ და საწყალი პეპია საციმბიროდ გაეხადნათ. ღმერთო! რაღას იცდი და არ წარღენი ამ ცოდვით სავსე ქვეყანასა!...

ილ. ჭავჭავაძე.

(დასასრული იქნება)

* * *

დამქროლა ქარმან სასტიკმან,
 თან წარმიტანა ყვავილი,
 მაცხოვლებელი სიცოცხლის,
 სუნნელებითა აღვსილი,
 იგი ნიადაგ ციურთა
 ცვართაგან იყო ნამილი;
 დრომ უქამურმა აწ ცრემლით
 შესეარა მისი აღვლილი.

—
 აწცა თუ სადმე ვიხილავ
 მისს ფურცელს, მისსა დანაქნობს,
 მოძულეებული სიცოცხლე
 მყისვე კვალადცა დამატკობს,
 მაგრამ მსწრაფლადვე გახშირდნენ
 მწარენი ჭირნი გულისა,
 რა ფიქრთა წარმოუდგებათ
 დაკარგვა სიხარულისა.

ნიკ. ბაძათაშვილი.



ს ს გ ა - დ ა - ს ს გ ა გ გ ა ნ ი

სიყვარული.

ქართლელ ქალმა სიყვარული,
ტრფიალებათ გამოხატა,
კაცის გული რკინათ სახა,
თვისი მასზედ ანდამატა,
იმერელმა კი ამ გრძნობას,
ანგარიშიც დაამატა,—
სთქვა: თუ კაცი თავგი არის,
ქალი უნდა იყოს კატა!

რომ კულ ქნევით და კრუტუნით,
შეაცდინოს, დაიჭიროს,

ხან შეიპყრას, ხან გაუშვას,
 ხან აცინოს, ხან ატიროს,
 არც მოკლას და არც არჩინოს,
 მის მჭვრეტელი გააკვიროს,
 და რა დასკლექდეს მისი მსხვერპლი,
 მერმე სხვებზედ ინადიროს!

—

მეგრელმა სთქვა: სიყვარული
 უნდა იყოს დაფარული, —
 ტურასავით ფაცხაში ძერეს,
 თუ დაუხვდეს კარ-ხურული, —
 მაქკაბელათ თავს დამაწვეს,
 მით დამიფთხოს ტკბილი რული;
 და მთელი ღამე მაცოდვილოს,
 ქმარმა ხვრინვით სთქვას მაყრული!

—

გურულმა სთქვა: სიყვარული
 რას მიქვია დაფარული,
 გაბედული უნდა იყოს,
 პირდაპირი ვით შურდული,

გაუწყვეტის კავშირითა

გადააბას ორი გული;

და შიგ ყვავილი ჩამისახოს,

და მუდამი გაზაფხული.

—

კაცი უნდა ლომი იყოს,

დედალ ვეფხვათ მე დამსახოს,

მე ჩიტოვით მეჭიკჭიკოს,

სხვებს ზარის ხმით შეუძახოს,

რომ მის შიშით ყველა ძრწოდეს,

ხელი ვერ ვინ ვერ შემახოს;

და იგი ღმერთმა შეარცხინოს,

ვინც ამ გვარი ტრფობა ძრახოს!

აკ წარეთელი.

1872 წ.

—

ჩვენი ცხოვრების ევბუილი
გუძღვნი ა... ნ...

XVI თავი.

ოქროს ჩაბდაყი. მოსე სეფისკვერძე. კლასისე-
უღში მუშაობა.

ეკენისთვე დამდგარია. ქ... ის გარემო ბუნე-
ბა სალამოს რიჟრაჟში ყვინთაედა. დაწურული
მზის სხივი ოქროს ფერად ლებაედა ძველს დაჩხა-
რულს ქვითკირის შენობას, რომელიც ფაზის
მდინარეზე გადაყუდებია. ის იმ დროს ცხოვრე-
ბის გზაზე სიარულით დაქანცული და დაღრე-
ჯილი ჭაღარა კაცის სურათს წარმოადგენდა,
რომელიც ბოლოს მისდგომიყო განახლების მდი-
ნარეს გასასვლელად, ფეხტიტველა დაკარწახებუ-
ლი წყალში ჩამდგარიყო, მაგრამ თითქოს მიქე-

ფარე მდინარის ზვირთებს შიში ჩაეკდოს გულ-
 ში იმისთვის და შეეყენებინოს: «რომ ველარ
 უძლო ამ აქაფებულ მდინარის ნაკადულს, წა-
 მაქციოს, დამკუშოს, დამამსხვრიოს და მიმცეს
 საუკუნო მორევს, მერე რაღა ვქნაო?» ძველს
 შენობას მალლა თაღებ შეკრული ქვის ფეხები
 მაგრათ ჩაესო წყალში. ამასობაში დასაველეთის
 მზემაც უფრო უხვად შემოსა ის ოქროს სხივე-
 ბითა, თითქოს პატივსაცემს მოხუცს ოქროს
 გვირგვინს ადგამს თავზეო. იმ წუთას დასაველეთის
 მხარე ძველი შენობისა მართლაც ოქროთი გე-
 გონებოდა მოფარაყებული. ეს იყო ის ძველი
 სამეფო პალატი; სადაც იმერეთის მეფე, სოლო-
 მონ დიდი, ოდესმე მიიღებდა აბხაზებისაგან შე-
 შინებულის ვამეხ დადიანის მოკითხვებსა, რომ-
 მელნიც სამეფო ეპისტოლეს მოწიწებით დასძენ-
 დენ: «დიდება და თაყვანი დიდს მეფეს სოლო-
 მონს!... გვეყავნ მწედ მტერთაგან შეშინებულთა.»
 ეს პალატი ახლა ღიმნაზიის ინსპექტორის ადგილ-
 სადგომათ იყო შეკეთებული. იქნება მზე ამ შეუ-
 რაცხყოფისათვის, უფრო ჰფენდა თავის სხივებს

ძველს ისტორიულს ნაშთსა; თითქოს ჰსურდოდ
იმისი ოქროში ჩასმა, რომ უდროვით არ დან-
გრეულ იყო, ქვეყნის განახლებამდის შენახულ
იყო და შემდეგ ჩვენს წინაპართან წაეღო ეს
ამბავი: «არა დაიშრიტაო პატრუქი ბღვინვარე,
მოიცაო მან ძალა და ცხოვრების ლამპარი კვა-
ლად აღენთოვო. არ წარსწყმდაო თესლი თქვე-
ნი, არ მოისრაო შთამოება თქვენი, იგი აღორ-
ძინდა და განახლდაო.... დიდება ჭეშმარიტებას,
დიდება მის სამართალს!...» მაგრამ უფრო შე-
საძლებელი ის არის, რომ ქვეყნის შენო-
ბა საღამოს მზის სხივით ისე ყვითლათ იყო
აპრიალეებული, რომ პოეტურს ერის გამოხა-
ტულებას მართლაც ოქროთ ეჩვენა და თქვა ეს
ლექსი:

«ნეტა რა არის მისთანა,
ამომავალი მზისთანა?
წმინდა ჩუქურთმით ნაგები
გელათის საყდარისთანა,
წყალში რომ ფეხი უდგია
იმ ოქროს ჩაღდაყისთანა?»

მზემ ერთი გამოთხოვებისაც გაჰკოცნა ეს სამეფო პალატი და ჩასვენდა უფსკრულში. ამ დროს მეორე მხრით ოქროს ჩალდაყიდვან გამოვიდა ერთი წვერ-ულვაშ ამწვანებული, სახიერი მოწაფე, რომელსაც პალტო ჰქონდა წამოსხმული და წიგნები ხელში ეჭირა. იმას შეეგება მეორე მოწაფე თითქმის იმისტოლი და ჰკითხა ხმა მალლა.

— გაგიშვა შინ, დიტო, ინსპექტორმა?

— გამიშვა, მარა ვაი ამ გაშვებას! მოვალე ურიასავით ხუთჯერ მაინც გამიმეორა უროკის დასწავლაზე: «ახლა თქვენ ორშაბათს დილით უროკები არ გეცოდინებათო.» იმდენათ უგნური ვგონივარ, რომ ჩემი სარგებლობა ვითომც მე არ მესმოდეს.

— ხვალ რუაზე ხომ არ წახვალ ტანის საბანათ?

— რუაზე არ ვიცი და ჩვენ ტყეში კი მოვკრეფავ წაბლს.

— აბა, შენ იცი რამდენს მომიტან.

— ბატონი ხარ. შეიღობით, მაგვიანდება.



ამ სიტყვაზე დიტომ ხელი მისცა კატუნას და აჩქარებით გაშორდა. იმან განვლო ღიმნაზიის ეზოს ალაყაფის კარები და დაადგა ქ...ის ქუჩას. ის საკვირაოთ და სხვა დღესასწაულებში ყოველთვის თავის ბიძასთან მიდიოდა, რომელიც სახლობდა ქალაქს გარეთ, ფაზის მდინარეს იქით თითქმის ნახევარ ვერსზე. როცა ქვერიას სადგომს მიუახლოვდა დიტო, ტურის ხმა მოესმა. იმან მხიარულებით წამოიძახა, ეს ტურა ჩვენ ტყეში კივისო. იმ ერთ ხმას მიჰყვა მეორე, მეორეს მესამე და ცოტა ხანს იქით ისეთი ღრიალი და კივილი ატყდა, რომ თუ ხმა მალლა არ დაგელაპარაკნა, ვერას გაიგონებდი. ტურების კივილმა ბევრი წარმოდგენა გაუღვიძა თავში დიტოსა. იმას არა ერთხელ გაუფუდავს ტურა სერის თავზე ზამთარში ნაგაზების წყალობით. დიტოს ძალიან უყვარდა კურდღლაობა პატარაობისათ. თუ კი ღმერთი შეეწეოდა და ქვერიას მოსამსახურეთაგანი წაყვებოდა, იმისი აღდგომა მაშინ იყო. ერთხელ ქრისტეშობის დილა იყო. თოვლი კოჭებამდის მოვიდა. დიტომ და სოსიკამ ასე

დააწყევს პირობა, რომ საკურდღლოთ წასულ იყვნენ. ის დღე გავიდა და საღამოზე ყმაწვილი მოვიდა საშინელი დაქანცული, მთელი დღე არა ეჭამა რა, შევიდა შინ, როგორც მკვდარი ისე გაიმოტა ლოგინზე, ენა გამოაგდო და სოსიკას დაუძახა: არიქა მიშველე მჭადის ნატეხი მაინც მამეცი საჩქაროთ, თუარა, ეს არის, გული წამივიდა შიმშილისგანო. ამ დროს გარეთგან მოისმა კიჟინი: არიქა მალლა სერის თავზე კურდღელმა გადირბინაო. ძაღლები კიჟინით უკან გამოეკიდნენ. დიტო უცბათ წამოხტა ზეზე ისეთის სისწრაფით, თითქოს სულაც არსად ევლოსო. მაგრამ, როცა უკან მობრუნდა, შინ შევიდა თუ არა, მაშინვე წაიქცა დაღალულობისაგან და გაფითრდა. რომ იმ წუთას ერთი სტაქანი ღვინო არ მიეშველებინათ, გონება დაეკარგებოდა. ბევრი ამისთანა წარმოდგენა კურდღლის, ხოხობის წამოგდება და ქოხის მიტოვება მოაგონდა ტყრების ღრიალში. ამ წასრული ნადირობის სურათების წარმოდგენაში ვერც

კი შენიშნა, როგორც შევიდა თავის ბიძის
ეზოში.

ღამე შემოიპარა. დასაფლეთისკენ ნათელი ზო-
ლი ახალი მთვარისა პაწაწა, პირ-აბრუნებულ
ნამგლათ იყო ცაზე მიკრული. ეზოში ხუთი
ექვსი ახალმოზარდი სოფლის ბიჭი მოგროვილ
იყვნენ ერთად, ამოელოთ დანები და იმათი ბასრი
პირი მთვარისკენ მიეშვირათ და უწრუპუნებდნენ,
ხტოდნენ და იძახოდნენ «მთვარე, მოდი ნებასაო, ჩემსა
გამარჯვებასაო.» ეს იყო ძველიდგანვე ჩვეულებათ
დარჩენილი. მთვარე მაშინ იყო სიმბოლო (გამო-
მხატველი, აღმნიშვნელი) ყოველნაირ გარემოე-
ბისა, ცუდისა და კარგისა. როდესაც ჩვენი დიდე-
ბულნი წინაპარნი განიზრახავდნენ რასმე ქვეყნის
საკეთილდღეოთ, პირველათ მთვარეს სთხოვდნენ,
რომ იმას ყოველი წინააღმდეგი ძალა შეეკრა
და დაემორჩილებინა. იმ წუთას კი ჩვენი მამა
პაპის სული და მხნეობა თითქო ამ ექვს შვიდს
ლატაკ, თავ-შიშველა და ფეხ-ტიტველა პერანგ
სამზრა უგნურ კაცების ხელში გადასულ იყო
და მოეღვარე საქურელის, ფარხმალის, მაგიერათ

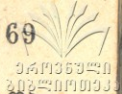
საჩინავ დანებს უღერდენ მთვარეს და შესთხო-
 ვდენ გამარჯვებას...

ამათ მოშორებით მწვანე შემოდგომის მოლზე,
 ბალახზე, იჯდა ერთი წარმოსადგენი სახის მსხვილ-
 თვალეზა ჯალარა კაცი. ის იყო ღრმად ჩაფიქ-
 რებული, მუხლებზე ღონიერი მკლავები დაებჯი-
 ნა, ცას შესცქეროდა, თითქოს ვარსკვლავის რაზ-
 მები მასზედ ნათელ ასოებათ ყოფილიყვნენ დას-
 მულნი და ეს პატივსაცემი მოხუცი ზედ ჰკით-
 ხულობდა:

«ვაი, სოფელო, რაშიგანხარ,
 რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა!
 ყოვლიმც შენი მონდობილი
 ნიადაგმცა ჩემებრ ჰსტირსა...»

ამ ყოფაში რომ იყვნენ ახალგაზდა ბიჭებიცა
 და მოხუციცა, დიტო იმათში გაერია. ბიჭები
 უცბათ მოტრიალდენ და ახალგაზდა ყმაწვილს
 თავი დაუკრეს.

—ოჰ, მოსეს გაუმარჯოს—მხიარულებით მიაძა-
 ხა დიტომ მოშორებით მჯდომარე ჯალარა კაცს,
 რომელიც ამდროს წამოდგა და მძიმეთ მიესალმა.



იმან სიამოვნების ნიშნათ თვალები დაწკურა და მისს სახეს სჩხარულის ნათელი დაადგა. მერე გაიღიმა და უპასუხა:

— ღმერთმა შენი ჭირი მომცეს.

— როდის ჩამოსულხარ.

— გუშინწინ გაიხელი. ბატონს სამუშაო ჰქონია და ამდენს ხანს იმან გამაჩერა, თვარა აქამდი შინ უნდა წასულვიყავ, ყურძენი გახლავთ საკრფეფი. პატარა ჩემი ყმაწვილების საქმე მქონდა. იქნება სასულიერო სასწავლებელში როგორმე მიმეცა; მარა ჯერ კიდო ვერა შევიტყვე რა. სანამ ამ სიმიდს არ გავარჩევთ, მგონია, ველარ წევიდე.

— სეფისკვერი არ მომიტანე.

— კი, შენი ჭირიმე. ბატონსაც მივართვი ძღვენი და თქვენთვისაც შევინახე ერთი სეფასკვერი.

— ო, ჩემო მოსე. წამოიძახა დიტომ, თავი დაუკრა და აუეხვია საწლისკენ, რომელიც მოშორებით იდგა და ბალის ხეხილებით იყო დაჩრდილოული.



— ღიტო, სიმიდის რჩევაში არ მოგვეხმარები ამელამ?... მიაძახა ერთმა იქ მდგომარე ბიჭთაგანმა.

— ახლავე. წიგნებს შევინახავ და ..

ამ დროს ხელმეორეთ ატყდა მალლა სერზე ტურების კივილი.

— ვინც კაცია და ახლა იმ სერის თავზე ავა და ჯოხს დაასობს, წამოიძახა ერთმა ბიჭთაგანმა, — ბევრი არ შემიძლია და ნიძლავათ ამ ჩემ დანას დავდებ.

— ვაი, გაგიხმა თავი! — მიაძახა მეორემ. დანა კი არა შენი საცხორებელიც რომ მომცე, მაინც არ ავალ ახლა იმ ზეით. მართლა ტურების კი არ შეშინია, მარა ვერ უყურებ, ერთი რაღა ბოვშავით ჭყავა იმათში? . ის ჭინკა არის, ახლა გიორგობისთვეა მოტანებული და ჭინკები დახტიან სერებზე.

— აბა, ვინც კაცია და გაბედავს. — კიდევ წამოიძახა მონიძლავემ. მაგრამ ხმა აღარაფინ გასცა. ჭინკის გაგონებაზე ყველა მოიკუნტა.

— ჰატ, თქვე დაბუნებო! — შესძახა ამ დროს ძლიერი ხმით მოსემ. ტურამ და ჭინკამ როგორ უნდა შეეგაშინოსთ მასე. თქვენ თუ ახლა იმ სერზე ვერ ახვალთ, სულ გლახები ყოფილხართ. ეაი, ნეტაი ახლა ჩემი პატარა თედორე მყავდეს (თაეის შვილი მოიგონა), ყველა შეგარცხვინოსთ. რას ქვია შიში, ან ჭინკა!... ხან და ხან თხები გადაემალება ხოლომე სადმე ტყეში და ხანამ არ ნახავს, რომ მოკლა მაინც შინ არ დაბრუნდება. რამდენჯერ მოსულა ეახშობის დროს; მარამ ვის უკითხავს, ხომ არ შეგშინებიაო, ან იმას როგორ გაუმხელია ჭინკის სახელი. პირჯვარი გადიწერე და მაენე როგორ მოგეკარება. წმინდა გიორგის სახელი ახსენე და ჭინკა როგორ მობედავს შენთან. ჰატ, თაი, თაი, თაი!.. დაიკარგეთ, თქვენ მხდლებო, თქვენა, დაუტატანა მოსემ.

ბიჭებს თითქოს შერცხვათო ამ მხნე კაცის მხილება, ვერცერთმა ხმა ვეღარ ამოიღეს. ამ დროს დიტოც შეერია იმათ.

— აბა, დიტო, თუ აბძანდებით ახლა იმ სე-



რზე და ჯოხს დაასობთ, ეშმაკურათ ჰკითხა
მონიძლავემ, ნიძლევეში ამ დანას მოგართმევთ.

— კარგი. ფიცხათ მიუგო დიტომ. მე დანა
არ მინდა. მარტვა, პანლური მარტყმევიწე, თუ
აეასრულო.

— ბატონი ბრძანდები — უპასუხა მონიძლა-
ვემ.

— უჰ, დიტო, ბატონო!.. მე მარტყმევიწე
მაგისტვინ პალური, ჩემო ხელმწიფე, დაედრიჭა
ჰინკაზე მოლაპარაკე. შენ წუ მომიკვდები, ასეთს
ფიანთაფ, რომ კუკუხო მოვტეხო.

— მაგაზედაც თანახმა ვარ. აბა, რა ნაირათ
შეიტყობთ, რომ მე იქ ვარ.

— ეს ჯოხი დასვეთ — მიუგეს ერთ ხმათ ბი-
ჭებმა.

— ეგ ხვალ გამოჩნდება, მარა ახლა რა ნა-
ირათ შეიტყობთ, რომ იქ ვიყავი.

— ჰო... დაფიქრდენ ბიჭები, თითქოს ისეთი
კითხვა მიეცესთ იმათთვის, რომ ასი ბრძენიც ვერ
ახსნიდა.

— ჯოხსაც დავასობ და კიდევ გადმოგძა-

ხებთ იქიდგან: მოსე, ივანე, პეტრიელა, გუგუ-
ნა და სო!იკა.

— უჰ, ძალიან კარგი იქნება!..გამხიარულდენ
ბიჭები უფრო იმისთვის, რომ ასე უცეუ და ად-
ვილათ მოიშორეს ეს მძიმე საფიქრებელი საგა-
ნი.

— აბა, ჰე! — წამოიძახა დიტომ, დაატანა ჯოხს
ხელი და გასწია სერისკენ.

— შენი გამჩენის ჰირიმე, დიტო, — მიაყოლა
მოსემ.

— ძალიან მარჯვე კაცი გამოვა დიტო —
დაუწყეს ბიჭებმა ქება ჟვერიას ძმისწულს.

— მოგეცა სიცოცხლე, მე შენ ლაზათიანი
პანლური გკრა, როგორც დიტო გადმოიძახებს
სერიდგან. — დაიწყო გუგუნამ.

— ისემც მამაშენს აქეს ცხოვება, რავარც მე
შენ გაკვრევირო. — უპასუხა — ივანემ. დიტომ მა-
ჯობა, დიტომ მკრას. შენ ვისი მატრაკვეცი
ხარ.

• — იმან მომცა ნება.

— ნებას მოგცემ მე შენ დღეს.— დაწმუქ-
 რა ივანე და დანაზე უჩვენა.

ამ დროს მოისმა ხმა სერიდგან: «მოსე, ივანე, პეტრიელა.»— გუგუნა მიეპარა უკანიდან ივანეს, ქორსავით ეცა მხრებში და ისე ღონივრათ კრა პანლური, რომ ივანე ერთ ტკაველზე ახტა ზევით.

— ჰატ, შენი ფირი.— შეუკუროთხა ივანემ და გამოუდგა დანით.

ჰეი, ჰეი, ივანე, რა შობი?— მიაყვარეს ერთ ხმით ბიჭებმა გულ მოსულს, გამოეკიდნ და გააკავეს. ივანე საშინლათ ილანძღებოდა და იწვედა გუგუნასკენ, რომელიც განზე იყო გამდგარი და შანს უგებდა.

ღიტომ მოიბრბინა და შესძახა ივანეს: — აბა, გუგუნა, ჰკარი მაგას პანლური.

— გამიშვით მაგ წუწკთან! იძახოდა ივანე.

— რა ამბავია?!— იკითხა განკვირებით ღიტომ.

— გუგუნამ პანლური ჰკრა და იმას თაკილობს.— უპასუხეს ბიჭებმა ერთის ხმით.

— ეგ ჩემი ბრალი არ არის. მე არ დამინა-

ხავს. სანიძლათ ჩემ თვალწინ უნდა გადიხადო,
ივანე.

— შენ არ მომიკვდე, მე მეორეთ აღარავის
ვაკვრეინო პანლური.

— მაგას ტყულა ნუ ინებებ. — ბრძანების ხმით
მიადახა დიტომ.

— მოდი, მოდი, ბევრს ნუ ლაპარაკობ.
უთხრა ივანეს პეტრიელამ და ცალ მხარში ხელი
წაავლო. ივანემ დანა გაუქნია და, რომ განზე
არ გადამხტარიყო პეტრიელა, მუცელზე გაფა-
ტრაედა.

ამ დროს დიტო ელვასავით დაეცა ივანიას,
სტაცა ხელი დანა რომ ეჭირა იმ ხელში და
მრისხანეთ შესძახა: «გაჩერდი!..»

ივანეს თითქოს ღრანჭი შეკვროდეს, ერთბა-
შათ მოეშვა და დანა დაანება.

-მოდი პეტრიელა, პანლური ჰკარი. — დაუძახა დიტომ.

ივანე დაუსხლტა ხელიდგან.

— მოკიდეთ ხელი, გაქაჩეთ. — შეჰყვირა ბი-
ჭებს.

იმათ უცბათ გააკავეს ივანე და პეტრიელამ

მეორეთ ჰკრა პალური. ივანე, ჯავრიანათ ემუ-
 კრებოდა გუგუნას: «დამაცალე მე შენ!.. თუ
 კაცი ვარ, დედას აგიტირებო » ბიჭები იცინო-
 ლნენ.

— ჩემმა ენა ტიტამ ორიოდე ყბაში მტიკაო..»
 სწორეთ ისე მოუვიდა ივანიას — სიცილით თქვა
 მოსემ.

დიტომ გაღიხარხარა.

— მოდით, მოდით. დადამდა სიმიდი ვარ-
 ჩიოთ, დაუძახა ოჯახის მოურაგმა სოსიკამ, რო-
 მელიც ამ დროს სასტუმროს წინ გაუჩივებელ
 სიმიდის ზვინთან იდგა, ხელში ეჭირა ერთი ტა-
 რო და ფცქნიდა. დიტო მოსე და პაწაწინა წრე
 ბიჭებისა საჩქაროთ გაეშურენ სასტუმროსკენ.

მუშები შემოუსხდნენ სიმიდის ტაროების ზვინს
 და შეიქნა ერთი ფართი-ფუფრთი. გარჩეულს ტა-
 როებს მოშორებით ისვრიდნენ სასტუმროს დერე-
 ფანში და ფუჩიჩს იქვე ჰყრიდნენ. იმ არე-მარე-
 ზე სიო არ იძროდა. გლახისეული შეილდსავით
 მოხრილ ტყიან გორებით, ბალით და შენობით
 თან და თან იძირვოდა ღამის უფსკრულ-

ში. ახალი მთვარე თითქმის ჩასვლაზე იდგა. მი-
ბნელებულს ცაზე მით უფრო ნათლათ გამოჰკია-
ფობდენ ვარსკლავები. ფაზის მდინარის ხუილი
ბუნდათ ისმოდა.

— უჰ, რა შორს მოდის ფაზის ხმა. წამოიძა-
ხა ღიტომ, რომელიც იჯდა მოსეს გვერდით და
გულდასმით ფცქენიდა სიმიდის ტაროებსა.

— ამბობენ ფაზის მაგისტანა ხმაურობამ ქა-
რი იცისო. — თქვა მოსემ

— რა დამოკიდებულება უნდა ჰქონდეს ქა-
რის ამოვარდნას და ფაზის ღრიალს — ჰკითხა
ურწმუნოთ ღიტომ.

— მაგისი რა მოგახსენო; მაგრამ გამოცდი-
ლებით შეუტყვიათ, რომ როცა ფაზის მდინარეს
ხმა უმატნია, მეორე დღეს, თუ მესამეს ქარი
ამოვარდნილა.

— იქნება მარტო ერთხელ უენიშნეს ან ორ
ჯერ და მართლაც უცაბედათ იმ დროს ქარიც
ატყდა და იმიტომ გამოიყვანეს ეგ დაცდილო-
ბა.

— არა, ბატონო. მაგი ყოველთვის მართა-

ლია. მე თვითონ გამომიცდია. როცა აქ გამი-
 გონია თაზის ხმა, მეორე დღეს, ან მესამეს უე-
 ჭველათ ქარი ატეხილა. — თქვა ივანიამ.

— შენ ისიც გამოგიცდია, მეონია, რომ იმ
 ჩვენ სერზე ჭინკები თამაშობენო, მარამ მაგის-
 თანა დაკვირება ვერ მოუხდა შენს უკანალს.
 ამ შენიშვნაზე ყველამ გაიცინა.

— ვაი, შენ რომ არ ყოფილიყავი, მე გაჩ-
 ვენებლი პეტრიელას და გუგუნას სვირს.

— რა იცი, რომ გუგუნამ გკრა პალური.
 იქნება მოგეჩვენა; იქნება იმის მაგიერათ ჭინკა
 მოგეპარა უკანიდგან. — უთხრა დიტომ.

— შეიძლება, თქვა ეშმაკობით პეტრიე-
 ლამ.

— არა, ბატონო. მაგაზე თანახმა ვერ გაგი-
 ხდებით. შენ არ მოუკვდე ჩემ თავს, ის ჭინკა
 არ ყოფილიყოს. სწორეთ მე გახდი, რაეარც მი-
 ყურებ, მე—გუგუნა შაკვინტალა, და კაი მოწონე
 ბული პანდურისც ვჩანთე ზურგში.

— არა. ეგ უკანასკნელი ტყუილი მოგივიდა.
 ზურგში კიარა ზურგს ქვევით იყო, იქ, სადაც

კუდის რიკი თაფდება, კაკალ იმ ალაგას მოხე-
 და მუხლის თავი. ივანია, თუკუდის რიკი გტკი-
 ვა, მაღამოს დაგადებ.

ბიჭებმა შეჰქნეს სიცილი.

— დამაცალეთ მე თქვენ. როდისმე ჩამივა-
 რდებით ხელში.

— სანამ კუდის რიკი არ მოგირჩება, იმედის
 მაქ, ვერას დამაკლებ და მერე თუ აქ მოგიცა-
 დო, რაც გერჩიოს, ის მომთხოვე.

— ბატონო, დიტო, თქვენ ხომ ბრძანდე-
 ბოდით ზევით სერზე. აბა, კიდო დევნიძლეები
 მაგ თაფლაფიანებს. თუ კაცი არის და ის გუ-
 გუნა ახლა ევიდეს; მე ყაბული მაქ თუ გინ-
 დათ, ხუთ პანლურს ვირტყამ. თუ არა და...

— ჯერ, შე დალოცვილო, რაც მოგხვდა
 ისიც არ მოგინელებია, თვარა, კიდო თხოუ-
 ლობ?.. დღეს მაგის ბედის წერა მოსულა სწო-
 რეთ და ის არის—უთხრა პეტრიელამ.

«გამარჯობა თქვენი, გამარჯობა» მოისმა ხმა
 უკანიდან. მუშები ერთიანათ წამოცვინდენ ზე-
 ვით. დიტო აღდა და რამდენიმე ნაბიჯი წინ წა-



დგა ღამეში ახალ მოსულის შესაყრელად. იმ-
ხმაზე იცნო თავისი ბიძა. «ოჰ, ღიტოს გაუმა-
რჯოს. შენც აქა ხარ, სიმიდის რჩევაში ქებმარე-
ბი? აფერუმ!—ხომ კარგათ ხარ, მე შენი ძა-
ლიან მადლობელი ვარ. მასწავლებლები მეუბ-
ნებიან, ღიტო კარგათ სწავლობსო. ზევით არ
წამოხვალ? წვეიდეთ ოღაში.

— არა. მე აქ ვჭამ ვახშამს და მერე გიახლე-
ბი.

— შენი ნებაა, შეილო—უთხრა აღერსით
ბიძამ და წავიდა ღამეში თავის სადგომისკენ.

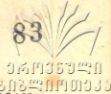
— აბა, გუგუნა, სასტუმროში ცოტა ცეცხ-
ლი გაჩაღე. ვახშამი უნდა მოგიტანოთ—უთხ-
რა სოსიკამ და წავიდა საჯალაბოსაკენ.

ცოტა ხანს იქით სასტუმროში მართლა გაა-
ჩაღეს ჩაღისა და ფუჩჩის ცეცხლი. მუშები
კერას გარს შემოუსხდენ. ღიტო მოსეს გვერდს
უჯდა. შორიდგან რომ შეგეხედნა, მაშინვე შეა-
ტყობდი, ამათში მამასახლისი მოსე უნდა იყო-
სო. ყველანი პატივისცემით ექცეოდნენ იმას თა-
ვის უნებურათ. მართლაც მოსეს მოსული ტანი,

განიერი მკერდი და ძარღვიანი ხელები, ხუჭუტა
 თმა, სქელი ხუჭუტა წვერები, მსხვილი წარმო-
 სადგენი სახე სწორეთ ძველებურს დიდს გამოც-
 დილსა და დიდი მოქმედების კაცს დაგიხატა-
 დენ თვალწინ. წლოვანებით დასერილი მაღალი
 შუბლი და მხნე სახე მისს მაღალს ზნეობას
 მოგვითხრობდენ. თუმცა მის ღღეში არ ესწავ-
 ლა წერა-კითხვა, მაგრამ ძველი აღთქმის წიგნე-
 ბი თითქოს სულ ზეპირათ ჰქონდა დასწავლილი.
 ყოველ შემთხვევაში სიბრძნე სიცრუიდან გეტყო-
 და რომელსამე მოსწრებულს არაკს. ერთხელ ის
 ლაპარაკობდა მოსე წინასწარმეტყველზე, ებრა-
 ელების აჯანყებაზე არაბეთის უდაბნოებში და
 შემდეგ მოსეს ქველმოქმედებაზე, თუ როგორის
 მოსწრებულის სიტყვებით ამშვიდებდა სულ მოკ-
 ლე კაცებს. ამდროს დიტომ რომ შეხედა
 იმის გამხნეებულს სახეს, აღტაცებით ცეცხლ-
 მოკიდებულ თვალებს და ნებიერთ ხელების
 მოძრაობას, მაშინვე გაიფლო გულში: სწორეთ
 მოსე წინასწარმეტყველი ამ ჩენი მოსესთანა
 სახის კაცი უნდა ყოფილიყოსო».



მოსე სეფისკვერაცემ იცოდა მშვენიერი ლაპარაკი. ის დაიწყებდა რისამე მოთხრობას ჯერ დამწვინებით და მერე რაც უფრო გაერთობოდა, ისე ხმასაც უმატებდა, ზედის ზედ მიდევნილს აზრს თან და თან უფრო აცოცხლებდა სურათებით, რომელნიც ერთ მშვენიერ გრეხილათ გაებმებოდნენ და ყოველი ბოლოს აზრი უფრო მოსწრებული სიტყვით და მდიდარი. ენის სამკაულით იყო მოართული. ამ დროს იმის ლაპარაკს დიდი შთაბეჭდილება ჰქონდა მაყურებლებზე. დიტო იმდენათ მოწიწებით ისმენდა იმის ტკბილსა და სულის ძალით გამხნეებულს ლაპარაკს, რომ გეგონებოდა, სმენაში ყურები ეზდებოდაო. კარგი ლაპარაკისთვის დიტომ ოქროპირი დაარქვა იმას. მოსეც ისე როგორ ჩამოვიდოდა შინიღვან, რომ, თუ კი დიტოს ნახავდა, რაზედმე ლაპარაკი არ მოეყოლებინა; არც ერთი ტკბილი სიმღერა იმის ლაპარაკს არ ურჩევნოდა. მოსეც, რასაკვირველია, ცხოვრებაში მომკულ შემთხვეულებით და ძველი ებრაელების ისტორიებით სწორეთ დაუტლელი იყო. ყველა ძველი აღთქმის



მოთხრობებზე დიტოს ერჩინა გედეონ მსაჯულის ამბავი და «სამსონ ძლიერის ისტორია». ამავდროულად მოთხრობაში თითქოს თვითონ მოსეც უფრო მოდიოდა აღტაცებაში და სიტყვაც უფრო ძლიერი და შთაბეჭდილების მექონი ჰქონდა. როდესაც კერაზე ცეცხლი გაძლიერდა დიტომ უთხრა მოსეს:

— მოსე, ერთი გედევან მსაჯულის ისტორია მომიყევი.

მოსემ თვალები ლამაზათ დაწკურა და უთხრა:

— შე დალოცვილო, ახლა ას ჯერ ხომ არ ვიტყვი იმის ამბავს. ერთხელ არ მითქვამს და ორჯელ.

— ას ჯელაც რომ მითხრა, მაინც არ მომიწყინდება.

მოსემ ერთი ღონივრათ დაახველა და დაიწყო ანგელოზის მოვლენის ამბავი გედეონის წინაშე და ღვთის ნების გამოცხადება, რომ იმას ირჩევდა თავის ერის სახსნელათ მტრის ხელიდგან, მერე თვითონ გედეონის სულით ვამხნევება, იმის მტკი-

ცე სარწმუნოება, რომ უეჭველათ თავის მოძმეებს განათავისუფლებდა მაღიამელებისაგან, რომელთაც დამონებული ჰყავდათ ებრაელები, შემდეგ ოცდა თორმეტი ათასი მხედრისგან რომ სამასი კაცის მეტი არ წაიტანა თან, რომ დემტკიცებინა თავის ხალხისთვის, სარწმუნოებით გამხნეებულთ თავგანწირულებას რა დაუდგება წინო! ზღვას რომ მიაღგენ, ზღვა დაშრებაო, კლდეს მიაღგენ, კლდე გაირღვევაო...»

მართლაც ამისთანაების მოიხრობით ისე მიიტაცა მოსემ სხვა მუშების ყურადღება, რომ ყველამ სუნგალი გაჰკრა. მხოლოთ ხანდახან ვინმე იმათგანი განკვირების ნიშნათ წამოიძახებდა: ოჰ, ოჰ, ოჰ, რა კაცი ყოფილა! არ მგვაწებია ჩვენ გუგუნას, სერზედაც ვერ ვეიდაო!.... მაგრამ ამ დროს მეორე მუჯღუფუნს ჩააყოლებდა ითვის სულმოკლე ამხანაგს: «გაჩუმდი, ნუ გვიშლი სმენასაო». როდესაც მოსე მივიდა იქამდის, რომ გედევან მსაჯულის ბჰანებით სამასი იმის მხედარი სამკუთხით შემოერტყა მტრის ჯარს, ყველამ ერთბაშათ დაამტვრია თან წაღე-

ბული ქოთნები, გახდა რახარუხი და უცბათ
 ჩირაღდნები აენტო. ამ მოულოდნელმა ხმამ და
 სინათლემ ისე არია მტერიო, რომ ერთმანეთს
 დაუწყეს ხოცვა და სულ ერთიანათ გასწყდარო
 მადიამელები. იმდროს თვითონ მოსეს განზე ხე-
 ლების შლამ და მძიმეთ ტანის რხევამ ისე გაა-
 კვირა ისინი, რომ მართლაც არცერთ იმათგანს
 არ სჯეროდა, თუ გედევანი იმ წუთას იქ არ
 ყოფილიყოს და მხედრობას არ ამხნევებდესო.
 როგორც კი გაათავა მოსემ თავისი მოთხრობა,
 ყველა მუშები ზეზე წამოვარდენ და დაიწყეს
 გაკვირება, ზოგი გედევანის მხნეობას და თავ-
 განწირულობას აქებდა და ზოგი მოსეს იხსენებ-
 და პატივისცემით.

— აბა, ის ყოფილა კაცი.— წამოიწყო პეტ-
 რიელამ.

— ბიჭო, თავის ქვეყანა დაუხსნია მტრის ხე-
 ლისაგან. ძალიან კაცი არ ყოფილა!... თავის
 ქნევით იძახოდა ივანია. გუგუნა, შენც კი დეიხს-
 ნილი იმასავით ჩვენს იმერეთს მტრის ხელში
 რომ ჩაეარდნილიყო.

— შენზე თქვა, ის არ სჯობია. ჩემი პალუ-
 რისგან რომ ვერ იხსენი თავი, შენ ამბობ მა-
 გას? გაწყდეს შენი ქოქი—დაცინებით დაამატა
 გუგუნამ.

— დაჯექით, დაჯექით—შემოალო სასტუმ-
 როს კარი და დაიძახა ზონჩა მხარზე გადებულ-
 მა სოსიკამ.—დაჯექით ვახშმათ. ღიტო, თქვენ
 ბატონმა შემოგითვალათ, აქ ამობძანდითო.

— მოსე, ლამე ნებისა. — გამოემშვიდობა ღი-
 ტო და გამოიხურა სასტუმროს კარი.

ამისთანა მოთხრობები ღიტოს ძალიან არ-
 თობდა. იმას ძველი აღთქმის ისტორია ღიმნაზიის
 პირველ კლასში ჰქონდა გავლილი რუსულად.
 და რადგან მაშინ რუსული სრულებით არ ეს-
 მოდა, ეს მოთხრობები მხოლოდ ზეპირად ჰქონ-
 და უაზროთ დასწავლილი. ამისთვის როგორც
 კი ეგზამენი დაიჭირა სამღვთო წერილში, მეო-
 რე დღეს სულ ერთიანათ გამოირეკა თავიდან,
 რაც ზეპირობით გაუგებარი სიტყვები ჩაეწყო
 შიგ. ამ ცოდნის კვალიც აღარ დარჩენილიყო
 ღიტოს მეხსიერებაში. ამის გამო მოსეს მოთხ-

რობანი დიტოსთვის სრულებით ახალი ამბავი იყენენ. ამასხით იმან ძველი აღთქმის წიგნი, ანუ ებრაელების ისტორია მეწვიდე კლასში რომ იყო, მხოლოდ მაშინ დაისწავლა. ისიც მოსეს წყალობით. ვინ იცის, რამდენს სიამოვნებას სცდიდა, როცა ყურს უგდებდა გონების მიმტაცებელს ტკბილს საუბარსა. მით უფრო სიამოვნო მოსასმენი იყო დიტოსთვის მოსეს ლაპარაკი, რომ ეს ენა იმის ბუნებითი ენა იყო. აქ იმისი ყოველი სიტყვა, ყოველი აზრი თავის ქვეყნის სურათებით ხორც შესხმული ათასნაირს ცოცხალს შთაბეჭდილებას უღვიძებდა დიტოს გონებაში. ყოველი მოსწრებული და მახვილი სიტყვა მოსესი იმის ტვინს ნათელს მოჰფენდა. მხოლოდ ახლა მიხვდა დიტო, თუ რამდენათ ძვირფასი იყო მშობლური ენა იმის გონების საწვრთნელათ.

— სად ის ენა, რომელზედაც ჩვენ გვასწავლიან ყოველნაირ სამეცნიერო საგნებსა და სად ეს ჩვენი ქართული ენა მე არა მგონია, რომ ამ ჩვენი ენისთანა მდიდარი ენა, ამისთანა მკაფიოთ

აზრის გამოხატველი სადმე იყოსო. — იტყვოდა
 ხოლმე დიტო, როცა ისმენდა მოსეს განცხო-
 ველებულის საუბარსა.

მე არ ვფიქრობ, რომ ეს დიტოს მამუ-
 ლისა და თავისიანის მოყვარულობით მოსდი-
 ოდა. არა. მაშინ იმას კიდევ იმდენათ არ ჰქონ
 და შეთვისებული ის ენა, რომელზედაც სამეც-
 ნიერო საგნებს ასწავლიდენ, როგორც თავის
 დედა-მობილი ქართული ენა. ის ჯერ კიდევ
 სრულად ვერ მიმწვდარ იყო უცხო ენის სუ-
 ლიერს მხარესა, არ იცოდა იმის ბუნებითი სიმ-
 დიდრე და სიმკვირცხლე, როგორც თავისი ენი-
 სა, რომლის ძალა და სრული მეტყველება ხელ-
 ში ეჭირა. აი, რა მიზეზით ჰფიქრობდა, რომ
 ქართული ენა ყველა ენებზე უმდიდრესია ქვე-
 ყანაზეო. აბა, რათ უღირდა იმას, რომ ამ ენა-
 ზე დაეწყო სწავლა პატარაობითგანვე. რამდენ-
 ნათ წინ იქნებოდა ახლა, ვინ იცის?

ამ ქამად მოსეს მოთხოვნებმა საკვირველი
 გამოხატულება აღძრა ყმაწვილის გონებაში. გე-
 დეონის მოღვაწეობა, სამსონის ძლიერება,

დავით მეფის ქველმოქმედება, სოლომონის სიბრძნე და მთელი ებრაელის ხალხის ბრძოლა გარეშე მტერთან თავის თვითარსებობის დასამკვიდრებელად ისე შეაკავშირა თვითონ მოსე სეფისკვერადის გვამსა, რომ არ იქნა, ზემოხსენებული ისტორიული პირები ვეღარ განაცალკევა ამ ერთ კაცთან. სეფისკვერადის სახეს და იმის ზეგარდამო შთაგონებით განცხოველებულს ლაპარაკს ყმაწვილზე ისე დიდი გავლენა ჰქონდა, რომ როცა სამსონ ძლიერის ამბავს იტყოდა, დიტოს მაშინვე მოსე სეფისკვერადისთანა კაცი გამოეხატებოდა გონებაში და გულში ჰფიქრობდა: იმ სამსონს სწორეთ იმისთანა ჭალარა ხუჭუჭი თმა უნდა ჰქონიყო, როგორც ამ ჩვენს მოსესო, ამისთანა სქელი და დახუჭუჭებული წვერულვაშები უნდა ჰქონოდაო, სწორეთ ამისთანა განიერი გულმკერდიც უნდა ჰქონოდაო.

როდესაც გედევანზე ლაპარაკს დაიწყო ბდა მოსე, მაშინ ის ფიქრობდა, იმასაც ასე მხნეთ უნდა შეეძახნა თავის ლაშქრისათვის, როგორც ახლა მოსემ ლაპარაკში დაიძახაო. როდესაც სოლომონის სიბრ-



რძნის ამბავს მოჰყვებოდა, ღიტო ფიქრობდა, სწორეთ იმასაც ასეთი ბრძნული სახის გამომეტყველება უნდა ჰქონოდა, როგორც ამ მოსე სეფისკვერადეს აქესო. ბოლოს იმან თვითონ ძველი ებრაელებიც ქართველებს დაამგზავსა. «იმათ სწორეთ ჩვენი ხალხის ხასიათი უნდა ჰქონოდათო». ამისთანა წარმოდგენას გაჰყუა ახალგაზდა ჭაბუკის გონება და იმდენზე მივიდა, რომ ებრაელები თუ ჩვენი წინაპრები არ იყვნენ, არ ეგონა. აი, ამის გამო მოხდა, რომ მოსეს მოთხრობის შემდეგ არა ერთხელ ამოუხვნეშია ღიტოს და უთქვამს ეს სიტყვები: «ჩვენი წინაპრები ბევრათ უკეთესები ყოფილან ჩვენზეო». იმას სულ გულში ჰქონდა ებრაელების ბრძოლა და ქველმოქმედება. ის ამხნევებდა თავის გულს გედევანისა და სამსონ ძლიერის ქველმოქმედებით. ის თანდათან ფიცხდებოდა ბრძოლისათვის, მაგრამ ვის წინააღმდეგ?... ეს კი ჯერ არ იცოდა. იმას ჯერ ფალწინ ვერ წარმოედგინა ფილისტიმელებისთანა და მაღიამელებისთანა მტე-

რები; უნდოდა კი, რომ გაჩენილ იყვნენ და თავის
ჭაბუკური ძალა ზედ შეემსხვრია.

მოსე სეფისკვერადე იყო ერთი კაცხელი ღვდლის
შვილი. მამა მისი იყო უკანასკნელი მეფის სო-
ლომონის დროს ჯრუჭის მონასტერში გაზდი-
ლი, საკვირველი სათნო და ღვთის მოშიში,
მშრომელი ოჯახობაში და შვილების მოყვარუ-
ლი; სანამდის ის ცხოვრებდა შვილნი და შვი-
ლიშვილნი სულ გარს ეხვივნენ და თავს ევლე-
ბოდენ. იმისი სიტყვა მთელს ოჯახს სულის
წმინდის სიტყვით მიაჩნდათ. იყო კაცი გაუჯავ-
რებელი და თავის საქმეში მტკიცე. არ ახსოვთ,
რომ უკანასკნელ დღემდის იმას წირვა-ლოცვა
დაეგდოს შაფათ კვირაობით თავის სამრევლო
ეკკლესიაზე. თუმცა საყდარში ქადაგება არ იცო-
და, მაგრამ იმის ზნე მაღალს და გამრჯელ ცხოვ-
რებას რომ ხედავდა იმის სამრევლო, დიდი სა-
სოება და იმისი პატივის ცემა ჰქონდათ გულში
ჩაფარდნილი. ბევრიც დადიოდა იმის წირვა-ლო-
ცვაზე. მოსეს მამას ჰყავდა ოთხი ვაჟი, უმც-
როსი იმათგანი ჯერ ჯრუჭის მონასტერში იყო



მთავარ დიაკვნათ განწესებული და მერე, მამა რომ მოუკვდა, ღედლათ აკურთხეს და მამის მრევლი გადასცეს. უფროსი შვილები შინ იყენენ გაზდილნი მამის მორჩილებაში. ყველა ძალიან გამრჯელი იყო და სიყვარულით ცხოვრებდნენ ერთმანეთთან. გაყოფას ვერაფერს გაუმხელდა იმათ. «ღმერთმან ნუ ქნას მამის დანთებული ცეცხლი გაგვექქოსო» — იტყოდნენ, როცა ვინმე გარეშე პირი ჩამოუარაკებდა იმათ გაცალკევებაზე. მოსეს მამამ იცოდა საღვთო ისტორიების ლაპარაკი. ცოლ-შვილში მჯდარ იყო, თუ ყანაში ყოფილ იყო, ყოველგან სიამოვნებით ჩამოაგდებდა საღვთო ისტორიების ლაპარაკს. საუბარი იცოდა ტკბილი, გონების გამტაცებელი და შვილები ყოველთვის დიდის ყურადღებით ისმენდნენ მამის მოთხრობას. განსაკუთრებით უფროსი შვილი მოსე იყო მამით გატაცებული. ის იმდენათ მიეკედლა იმას, რომ სულ თავის უნებურათ შეითვისა ყოველივე ზნე მამისა, ასე გასინჯე, მამის სიარულიცა, ცალი თვალის ხშირათ პარპალი და ლაპარაკში აღტა-

ცების დროს ხელების განზე გაშლა. ვისაც კი ენახა მოსეს მამა, შეიღწა ვერაფრით ვერ გაარჩევდა იმასთან, გარდა ტანსაცმელისა. მამას ეცვა ანაფორა და შეიღწა შავი შალის ჩოხა. თმაც მამასავით ქალურათ ჰქონდა გაყოფილი.

ძველი და ახალი აღთქმის ისტორია ისე იცოდა, თითქოს ყოველივე ხელის გულზე ეწერაო. მაგრამ თუ ვინმე არ ათქმევინებდა, თავისით არაოდეს არ ლაპარაკობდა ახალი აღთქმის ისტორიებსა. მაგიერათ უნდა გეყურებინათ, რა რიგი აღტაცებით შეუდგებოდა ებრაელების ისტორიის მოთხრობას. მაშინ ის თვითონ იყო აღტაცებული და იმის დახუჭუჭებულს, კისრამდის დაყრილს თმებზე რომ შეგეხედნა, აგრეთვე იმის ძვალ-მსხვილს აგებულებაზე და როცა სამუშაოში იყო ფეხ შიშველა და პერანგსამარა რომ დაგეთვალიერებინა, მართლაც თვალწინ გაგიცოცხლდებოდა ერთი რომელიმე ძველი რომაელისა ან საბერძნეთის გმირის სურათი მარმარილოზე გამოქანდაკებული. მოსეს მარტივი ცხოვრება და სიმართლე ძალიან მოსწონდა;



ამას გარდა მოსემ იცოდა იმის სეფისკვერის მო-
ტანა და ამითი კიდევ უფრო შეაყვარა თავი
ყმაწვილს. მოსეს დედამ საკვირველი თეთრი და
მშვენიერი ნაკეთები სეფისკვერების ცხოზა იცო-
და. დანით რომ გაგეჭრა შუაზე და ახალ ფიფქ-
თოვლთან შეგედარებინა, ვერ იტყოდი, რომელი
უთეთრესიაო. ამასთანავე იყო მტკიცეთ, მძიმე
საფუფრით ნაკეთები და ძალიან ყუათიანი. ერთი
ამისთანა სეფისკვერი მშიერს კაცს მოასულიე-
რებდა. მოსეს მამა სხვა სეფისკვერს არ აკურ-
თებდა წირვაზე, თუ არ თავის დედაკაცის
გამომცხვარსა. ჩემი დედაკაცის სეფისკვერს უ-
კუთხათაც აქვს ღეთის მადლი მონიჭებულიო.
სული წმინდა ქვეყნათ ჩემი დედაკაცის სეფის-
კვერზე უკეთესს ადგილ-სამყოფელს ვერ აღირ-
ჩევსო. მართლაც ბოლოს დროს ისე გავარდა
სეფისკვერადიანთ სეფისკვერის ხმა, რომ კაცხისა
და ჯრუჭის მონასტერში სხვას არ შეამზადებდენ
საწირვათ, თუ არ ამისთანას. მოსეს დედა რომ
მიიცვალა, სეფისკვერის კეთება პატარძლებზე
გადვიდა მემკვიდრეობით.

დიტოსა და იმის ბიძის ახალი განწყობილება.

დიტოს პანსიონში შესვლის მერე მსწრაფლათ დაიფუშენ და დაიფანტენ ქვერიას მოწაფეები. ამ კაცსაც მოეწყინა ამდენი ახალგაზდობის შენახვა და რაკი თავის ძმისწული პანსიონში მისცა, მერე თავის შორეულსა და მეგობრებს გამოუცხადა, რომ თქვენი შეილები თავიდგან მომაცილეთ. ხომ ხელათ ჩემიც ვერ შევინახავს და სახელმწიფოთ ვაზღვევინებო. თვითონ ყმაწვილებსაც მობეზრდათ მუდამ გაჭირებაში ყოფნა. ზოგმა სულ დაანება სწავლას თავი და შინ წავიდა, ზოგმა კი სლაბოტკის მცხოვრებლებში შეიფარა თავი. იქ, საცა უწინ ყმაწვილების ფაცხა იყო გამართული, ახლა გძელი ხის დარბაზი იდგა, შიგნით ეს დარბაზი გაკრული იყო ღობით ორ ნაწილათ. ერთ ნაწილში ძროხები და ცხენები ებყნ ბაგებზე; მეორე ნაწილში კი შუა-ალაგას კერა იყო გამართული, ზედ ზესხვანი ეკიდა და მაზედ რკინის საქვაბე იყო ჩამოკიდებუ-

ლი. საკუთრათ ამ ნაწილს ეძახდენ სასტუმროს და მუშების ადგილ სადგომათ იყო გადაქცეული. გლახისეული კარგა ძალი ალაგი იყო, სადაც ერთი დიდი ვენახის ზვარი იდგა, მშვენიერი მრავალ ხეხილიანი ბაღი და სულ ამ ადგილს ორ კუთხით შემოუყვებოდა წაბლ ნაყარი სერი, და სხვა კუთხეები ცოცხალი ბროწოულისა და ტირიფის ღობეთი იყო შემოკავეებული. ამ ბაღში არც ერთი ვაზი, არც ერთი ხეხილი და არც ერთი ხე, წაბლის ყოფილ იყოს თუ კაკლისა, სხვისგან არ იყო დარგული. სულ თვითონ ქვერიას დაემყნა და გაეშენებინა. ამ კაცს ძალიან უყვარდა შრომა და თუ სამსახური არ იქნებოდა, მუდამ თავის ბაღში იდგა. იმას ჰქონდა რიგიანი თანამდებობა სასამართლოში. ამისგამო მთხოვნელები, რასაკვირველია, არ გაჰმოელეოდა, განსაკუთრებით დაბალი წოდებიდგან, ესე იგი გლეხობიდგან. იმდენათ ჰკუიანი და სინილისიანი იყო ეს კაცი მთხოვნელებთან, რომ სხვა გასამრჯელოს არას სთხოვდა საქმის გაკეთებისათვის, გარდა ბაღში და



ვენახში მუშაობისა. ყოველ მთხონელს ხუთი
ექვსი დღე მაინც დაიჭერდა თავის ბაღში სამუ-
შაოთ; მერე საქმესაც გაუკეთებდა და გაუშვებ-
და. ამისგამო ქ....ის არემარეში მგონია ერთი
მცხოვრებელიც არ დარჩენილა, რომ თავისი
ლონის და შრომის ჭაშნიკი არ ეჩვენებინოს
გლახისეულის არემარისათვის, კიდევ იმიტომ
იყო ეს ალაგი ასე მშვენიერათ ნაკეთები და ყო-
ველი სიკეთით სავსე. მაგრამ რათ გინდა? პატ-
რონი მაინც ვერ ხმარობდა. იმისთვის მხოლოდ
ის იყო სასიამოვნო, რომ ეცქირა ნიადაგ ამ
ვეროპიულად ნაკეთებს არემარისთვის. დარწმუ-
ნებულიც იყო, რა შემოსავალი უნდა ჰქონდე-
სო? გაყიდვა არაფერისა შეიძლებაო და ან რო-
გორ იკადრებდა ხილისა და ვენახის მოსავლის
გაყიდვას. «თვალისთვის არის კარგი და სახე-
ლიც არის, რომ ასე მდიდრად ნაკეთებს ალაგ-
ში კაცი ცხოვრებდესო, თორემ სხვა რა გამო-
სავალი უნდა ექნესო» — ჰფიქრობდა ის. რაც
მოვა, იქვე შეიჭმება — გამოსავალიც ეს არიო.
მაგრამ იმის გარემო მცხოვრებლებს ხშირათ უ-



ნახათ, რომ იმის მოურავი სოსიკა იჯარით
 აძლევდა ხოლმე ხეხილების მოსავალს ქ...ის
 მცხოვრებლებსა. თუ არ ბატონი, ყმა მაინც
 სარგებლობდა და ესეც კარგია. ბატონს შე-
 მოაქვს, ბიჭს გააქვსო. მერე ეს ანდაზა კიდევ
 უკეთესათ გადააკეთეს: „ქარის მოტანილი წყალს
 მიაქვსო». ჩვენი ძველი ცხოვრების წესი სულ ამ
 ანდაზისამებრ წარმოებდა. კიდევ ამიტომ იყო
 ჩვენი ხალხი ძველიდგანვე მუდამ რეყვზე გაგ-
 დებული და იქ შიმშილით კვდებოდა. დიტოს
 მამის სიკვდილმა ბიძა და იმის ძმისწული მო-
 მეტებულათ დაამეგობრა, განსაკუთრებით, როცა
 დიტომ უმატა სწავლას მაღალ-კლასებში. ბიძა
 სინარულისაგან აღარ იყო. ის ხშირად მიდიოდა
 ბანსიონში თავის ძმის წულის სანახავათ, უზი-
 დავდა მოსაკითხებს და დღესასწაულებზე ერთ-
 ხელაც არ დაარჩენდა შინ გამოუყვანელს. ის
 დღითი დღე ჰხედავდა დიტოს გონებითს წარმა-
 ტებას, როგორც სიტყვა პასუხში, ისე ცოდნის გა-
 მოჩენაში. ერთხელ დიტოს გონიერთმა ლაპარაკ-
 მა ბიძამისი ისე გააშტერა, რომ უნებურათ წა-

მოათქმევინა: «ყმაწვილს ქკუა ჰკითხე და ხუცებულს გამოცდილებათ». ამის შემდეგ, სიყვარულს გარდა, ღრმა პატივის-ცემაც ჩაუარდა გულში თავის ძმისწულისა. მეექვსე კლასში რომ გადვიდა ღიტო, მერე ერთხელაც არ გაეგონა თავის ბიძისაგან სიტყვა «შენ.» ყოველთვის «თქვენ» და «შენი ჭირიმე» ურევდა ქვერია ძმისწულთან ლაპარაკში. ქვერიამ შენიშნა, რომ ღიტო კარგათ განვითარებულყო საზოგადო ისტორიაში. ბევრი ჰქონდა თვითონ იმასაც წინაკითხი ქართულ ენაზე რომაელების და საბერძნეთის ცხოვრებიდგან, მაგრამ რადგან ნაწყვეტ-ნაწყვეტათ ჰქონდა შენასწავლი აქა-იქ; ამისთვის ცნობის-მოყვარება ხშირად არ აძლევდა ბიძას მოსვენებას, რომ თავის ძმისწულისათვის გამოეკითხნა ძველი ხალხის ცხოვრებიდგან. ღიტოც რასაკვირველია მზათ იყო, რაც იცოდა, ბიძის გონების თვალ წინ გადმოეშალა. როდესაც ყმაწვილი ჰანნიბალისა და ცეზარის ამბებს ლაპარაკობდა, თვალები უცბათ აუპრი-ალდებოდა და საკვირველის აღტაცებით მოუთ-



ხრობდა განსაკუთრებით ჰანნიბალის ქველი. ამ მოქმედებაზე და იმის თავგანწირულობაზე. ამ დროს ქველი სიამოვნების ნიშნით ყმაწვილს თვალბში შესცქეროდა და იღიმებოდა. ძველ კაცებში დიტოს ყველაზე უფრო ჰანნიბალი და სციპიონი უყვარდა. იმათ ამბებს რომ ლაპარაკობდა, ყველა შეატყობდა ყმაწვილს, რომ ცხოვრებაში დიდს ბედნიერებათ მიითვლიდა ან ჰანნიბალობა და ან სციპიონობა რომ გამოეცადა.

ამისთანა ლაპარაკში და სხვა ბუნების გარემოების შემეცნებაში ბევრი ისეთი კვამარიტებანი ესმოდა დიტოსაგან ქველიას, რომ უკვირდა, ამდენი სად გაუგონია, ან სად წაუკითხავსო. მხოლოდ იმან შენიშნა ერთი დიდი ნაკლულევალება თავის ძმისწულს. რომ მოგვეყოლებინა რომაელებზე, საფრანგეთზე ან სხვა შორ ქვეყანაზე თითქმის სულ დაწერილებით მოგიყვებოდა იმათს ისტორიას; მაგრამ თავის სამშობლო ქვეყანაზე ორ სიტყვასაც ვერ გეტყოდა. მაშინ რადესაც ქველიას თეიმურაზის ის-

ტორია საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება: სე-
 ზნია ჩხეიძის, პაპუნა ორბელიანის და სხვა ქა-
 რთველი მემატეანების მოთხრობა სულ გადა-
 ყლაპული ჰქონდა. იმას მოსწონდა ქართულ
 ლიტერატურულ თხუზულებაში «ვეფხისტყაო-
 სანი, სიბრძნე სიცრუის წიგნი, ქილილა და დამა-
 ნა» და «მარტირიკა» ანტონ კათალიკოსისა. რო-
 დესაც დიტო გაათავებდა თავის ამბებს, ქვერია
 თითქოს სულ უნებურათ გამოაბამდა კუდს დი-
 ტოს ლაპარაკს და გადავიდოდა თავის სამშობ-
 ლო ქვეყნის ქველ-მოქმედს პირებზე. ძალიან
 ვრცლათ უამბობდა ძმისწულს ნინო წმინდის
 ცხოვრებას, მერე გადავიდოდა არაბებისაგან არ-
 გვეთის ერისთავების დავით და კონსტანტინეს
 წამებაზე და ამ დროს თვითონ ბიძა ნიშნავდა,
 რომ ძმისწული დიდის გულს მოდგინებით უგ-
 დებდა ყურს თავის სამშობლოს ძველის ცხოვ-
 რების ამბავს. ერთხელ ქეთევან დედოფლის
 თავ-განწირულმა მოქმედებამ კახეთის გულის-
 თვის შაჰბასის წინააღმდეგ, იმის წამების მო-
 თხრობამ შაჰბასისაგან, ისე ააღელვა ჭაბუკის

გული, რომ დიტომ კბილები დააკრატუნა და მუჭი მუჭს შემოჰკრა ამ სიტყვებით: ოჰ, ურჯულა! ოჰ, არა წმინდაეო!. ამის შემდეგ დიტომ სთხოვა თავის ბიძას ის წიგნები, რომელშიაც ვრცელს ანბავს შეიტყობდა ქეთევან დედოფალზე. ქვერიამ მაშინვე გადაუშალა მარტირიკა და მისცა ხელში. დიტომ მოჰყვა კითხვას ქართული ისტორიისას და თუმცა პირველში ქართული კითხვის უჩვეულობის გამო უჭირდებოდა, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ძალიან განვითარდა. იმას განსაკუთრებით გულს უკლავდა ქართლ-კახეთის უკანასკნელი ორი საუკუნის ისტორია, როდესაც სპარსელები ყოველს ღონესა და ძალას ხმარობდნენ ქართლ-კახეთიან თავის რჯულზე და წესზე გადაეყვანათ და ან სულ გაეწყვიტათ. როდესაც დიტომ ამოიკითხა ის ალაგი: «თეიმურაზ პირველის დროს ერთს შემოსევაში შაჰბასმა ასი ათასი სული კახელი გადაასახლაო სპარსეთში», მაშინ ისე აღუდუღდა ყმაწვილს გული, რომ თავში ხელი შემოიკრა და თვალებიდგან ცრემლები გადმოჰყა-

რა. ეს კრემლი მამის სიკვდილის შემდეგ პირ-
 ველი იყო დიტოს თვალიდგან, მაგრამ მით უფ-
 რო მღუღარე და ნაყოფის მომცემი შეიქნა იმის
 შემდეგი ცხოვრებისათვის. რაც უფრო დიდი
 დრო გადიოდა, ბიძა და ძმისწული ისე უფრო
 უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს, უფრო და უფრო
 სცნობდნენ ერთმანეთსა და იმათი მამაშვილური
 კავშირი მტკიცდებოდა. ქვერიას თვალში დიტო
 იყო ღირსი მემკვიდრე მამა-ბიძის საერთო ოჯა-
 ხისა. «ჩემი ძმისწული რალაც სხვა ვარსკალავზე
 არის დაბადებულიო». დიტოც თან და თან უფ-
 რო ურიგდებოდა ბიძის უწინდელს შეუბრალებ-
 ზელს მოქცევას უწინდელ მოწათფებთან. ბიძა-
 ჩემი კეთილი გულის კაცია, — იტყოდა დიტო:
 მაგრამ თუ უწინ გელახავდა, შეუბრალებ-
 ბლობისაგან კი არ მოსდიოდა, — ასე ესმოდა იმას
 აღზრდა. რამდენჯერ უთქვამს იმას საწყალი მა-
 მიჩერისთვის: «ყმაწვილს თუ შიში არ ექნა, არ
 ვარგაო.» მის ყმაწვილობაზე, იმასაც ბევრი მო-
 ხვედრია ჯრუჭას მონასტერში და ქ — ის სასული-

ერო სასწავლებელში. როგორც ესწავლა, ჩვენც ისე გვზდიდა.»

ამ მდგომარეობაში დიტო თან და თან უფრო ღრმათ უფიქრდებოდა თავის მომავალს ასპარეზს. იმან გულში გადაიწყვიტა, უმაღლესს სასწავლებელში კურსი უნდა შეეასრულოვო, რომ შემდეგ სახელოვანი გამოვიდო. იმისი ფიქრი ამ ჟამათ სულ ამ საგანზე იყო მიქცეული: ცხოვრებაში ვიყო დიდებული, ყველანი მე შემოიჩილებოდნენ, შემნატროდნენ, მთელი ქვეყანა ხელში მეჭიროს და ყველანი გავაბენიეროვო. ბიძაჩემს მაშინ უეჭველათ ბროლის კოშკს დაუუდგამ და ხან და ხან ხუმბრობით გაეახსენებ, შენს ძმისწულს რომ ერთხელ უწყალოდ სცემდი, აი, იმან ნაცვლად რა კეთილი მოგაგო!... ხომ კარგი გულის ყოფილაო; მაშინ ისე ღრმა მოხუცებული, თავს ჩაღუნავს და გულში იტყვის, შემცდარი ვარო. ბევრი ამისთანა ფიქრები ეხვეოდნენ თავში დიტოს, მაგრამ ხმა მალღათ, სხვის გასაგონათ, ვერ გამოთქვა, თითქოს რიდასიც ეშინოდა. ეგონა, ვაი თუ უმანსკიმ ამპარ-

ტაენობათ ჩამომართვასო და ამხანაგობაში თა-
 ვი მომჭრასო. რამდენათაც ფიცხათ მიისწრაფო-
 და თავის გულის წადილისაკენ, იმდენად უფრო
 ღრმად ჰკეტდა ამ ძვირფასს მომავალის სურა-
 თს თავის მესხიერებაში. იმას ეგონა ეს განზრა-
 ხვა იმაზე მეტს ხორც-შესხმულს ადამიანს არ
 ეცოდინებაო; მაგრამ წარმოიდგინეთ იმის გან-
 კვირება! ერთხელ თვითონ იმისმა ბიძამ
 ცხადათ უჩვენა დიტოს იმის საგულებელს წა-
 დილზე, რომელსაც მონაპარავე ძვირფასს ნიეთ-
 სავით მესხიერების კუნჭულში ფარავდა ასე მომ-
 ჭირნეთ. ერთს კვირა საღამოს დიტო ჩვეულე-
 ბრივით შევიდა თავის ბიძასთან გამოსათხოვრათ;
 ღიმნაზიის პანსიონში უნდა წასულიყო. ჟვერია
 პერანგის ამარა ფეხ-ტიტველა სტოლზე იყო
 მიმჯდარი, წინ ხელ ნაწერი სამოციქულოს ოდე-
 ნი ქართული წიგნი ჰქონდა გადაშლილი და
 გულს მოდგინეთ ჩასცქერებოდა. როგორც დი-
 ტომ შეაღო იმის ოთახის კარი, ჟვერიამ აიხე-
 და და, პალტო მოსხმული და წიგნებ დატვირ-
 თული ძმისწული რომ დაინახა, სიამოვნების

ფერმა გადაჰკრა სახეზე. მიდინართ?—ჰკითხა გალი-
მებით ქვერიამ.

— დიახ, გახლები. მშვიდობიანათ უპასუხა
ძმისწულმა.

— მოდი აქ, ცოტა ხანს ჩემთან დაჯექი.

ღიტომ მოიხალა პალტო, წიგნები სტოლზე
დააწყო, სკამი მისწია და ისიც სტოლის ძეოზე
კუთხესთან დაჯდა.

— როგორ ჰგონია, რა უმჯობესია კაცის-
თვის ქვეყანაზე? ჰკითხა ბიძამ.

— მე მგონია, კეთილ მოქმედების თანა არა
უნდა იყოს რაღაც—უპასუხა ღიტომ. ეგონა ამი-
თი თავის ბიძას დააკმაყოფილებდა, რადგან ამ
წაგანზე უმანსკის ხშირათ ჰქონია კლასში ლა-
პარაკი. თუმცა თვითონ სულ სხვას ჰფიქრობ-
და, მაგრამ თავის საკუთარი აზრის გამოთქმა
ვერ გაბედა ამ შემთხვევაში, რადგან თავი მი-
სწონდა ბიძასთან და ეტყუოდა, რომ, თუ კე-
თილ მოქმედება არ ჯობნებულობდას ქვეყანაზე
ყოველსავე არც იმისთანა ჰქვიერი და განა-

თლებული კაცი, როგორც უმანცკი, იქადაგებდა ასე ბერს იმაზეო.

ქვერია შედგა ძმისწულის პასუხზე; მაგრამ ცოტა ხანს შემდეგ კიდევ განაგრძო თავისი გამოკვლევა.

«კეთილ მოქმედებ?... ჰო, ეგეც კარგია. მაგრამ ეგ ხომ ერთობ საზოგადოთ არის ნათქვამი... არა. თქვენ უფრო ცხადათ ამიხსენით, თითოთ მიჩვენეთ ისეთი რამ ცხოვრებაში, რომლისათვისაც კაცი მოქმედებდეს და მართლაც საუკეთესო საგანი, მართლაც უძვირფასესი იყოს ყოველ კაცისათვის? დიტო შედგა, ვერა თქვარა და თვალები ძირს დახარა, თითქოს შერცხვალ ბიძასაგან დაჭერისა. ქვერიამ უცბათ გადაავლო თვალი ხელ ნაწერს წიგნს და წამოიძახა.

— «კაცისათვის სახელი ის თანა ქვეყანაზე არა უნდა იყოს რაო. იმას თუ კარგი სახელი აქვს ქვეყანაზე დავარდნილი, იცოდე კეთილ მოქმედიც ის უნდა იყოს. იმას თუ ყველა აქებს, ყველა იმისკენ მიისწრაფის და ფეხ-

ქვეშ ეგება, უნდა იცოდე, მაშინ იმისთანა სხვა
 არავინ არის, ჩემის აზრით ყოველი ახალ გაზ-
 და ყმაწვილი კაცი მხოლოდ სახელისათვის უნდა
 შრომობდეს.

«გვიჯობს სიკვდილი ქებული,
 თავის გაწირვა ნებითა
 სიცოცხლეს მოყივნებულსა,
 აუგიანსა ენებითა.»

ან ასე:

«ემონო თუ მტერსა,
 გავეგო მტერსა,
 სირცვილად მიჩნდეს საუკადრისოდ.
 მიჯობს სიკვდილი,
 ვიდრე სირცხვილი
 თავს ვიდვა მუდამ სამწუხარისოდ....»

კ ა რ გ ი ს ა ხ ე ლ ი ს თ ე ი ს .

«ქველი სახელი განფინე,
 ნუ მოისუსტებ ქებასა.
 სისუსტის ადგილს მანქანა
 ძალით დამართებს ნებასა.»



ლექსების კითხვა რომ ჩაათავა, ქვერიამ შეხედა დიტოს, რომელიც სახეზე გაბღღილებული იყო და თვალები უცინოდა. ბიძამ იფიქრა გულში, რომ სწორეთ დიტოს მოეწონა ეს ზნეობითი სწავლაო და სიამოვნებით ჰკითხა: მართალია თუ არა?

— დიახ, ეგ სწორეთ მართალია-

— ახლა შეიღობით. შენ იცი, შეილო, შენს მეტი ჩვენს ოჯახს ხომ არაფერ რჩება,—გრძობით უთხრა ძმისწულს, აკოცა თვალში და გამოისტუმრა. სინარულისაგან აღარ იყო, ბიძიდგან რომ გამოვიდა: «ბიძაჩემმა ჩემი გულის პასუხი, როგორც ბარათი ისე ამოიკითხა. მართლაც და რა არის კეთილ მოქმედება თუ არა უბრალო სიტყვა? თუ ისეთი კაცი გამოხვალ, რომ მთელი ქვეყანა შენ დაგიწყებს ქებას. კეთილ მოქმედიცა ხარ და დიდებული კაციცა» ამისთანა ფიქრებით შეპყრობილმა დიტომ ბოლოს შეჰყო თავი პანსიონის საკითხავ ზალაში, სადაც ყმაწვილები კიდევ დაეჯდინა ზედამხედველს გძელ სასწავლებელ სტოლზე და ისეთი

ხმაურობა იყო მოწაფეებისა, თითქოს ფუტკრის
სკები დაუდგამთ ზალაში და ისინი ბზუიანო.

დადგა მაისის გასული, ემაწვილები ღიმნაზიის
ოთახებში სიცხით იბრჩობოდნენ. გახშირდა ურო-
კების დროს ემაწვილების გულის შემოყრა. მა-
სწავლებელნი შეკრბენ რჩევაში, თქვეს: ამის-
თანა სიცხე დიდი ხანია არ ყოფილაო და
გადასწყვიტეს, პირველს იენისს მოწაფეების დათ-
ხოენა.

ღიტო და ბიძამისი კანიკულებში შინ წავი-
დენ ერთად. ახალ ამწვანებული წვერ-ულვაში-
ანი ემაწვილი მოხდენით იჯდა ყარაბაღულს ოქ-
როს ფერს კვიცზე; ისინი მიდიოდნენ გაკრულ-
ზე. იქით აქეთ სქელი მუხნარი და წაბლნარი ჩა-
ყუყუებოდა. გზაზე ხან და ხან შეხვდებოდა გამ-
ხმარი უზარ-მაზარი მუხის ხე, რომელიც ზედ
გზაზე იყო წამოქცეული და გულ გამოძმვარი.
როცა ამისთანა ხეს მიუახლოვდებოდა ემაწვილი,
ჰკრავდა ცხენს მათრახსა, გაადენდა ტკაცანს,
კვიცი შეკრთებოდა, ისკუპებდა და მოხდენით

გადაველებოდა ერთი საყენის სისხო მუხის მორსა.

— დიტო, ჰკვიანათ დაუჭირე თავი, შეილო, მაგ კვიცს, თვარა ახალი დახედნილია და გადაგადებს. ჩერქეზულათ გაწყობილი ახალ გაზდა საროს ტანის ყმაწვილი ხან იქით გადაეკიდებოდა ცხენზე და ხან აქეთ, — ეტყობოდა, დიდი ხანი არ მჯდარიყო ცხენზე, ეხალისებოდა ცხენოსნობა და ამის გამო ყოველს წამს ცმუტავდა უნდოდა, ვაჟკაცური ცხენოსნობა გამოეჩინა. იმის მიმყოლი მოხუცი იჯდა დიდს ჩერქეზულს შავს ცხენზე, რომელიც მადლიანი ნაბიჯით გზას ამოკლებდა. ბოლოს დიტო მოიოღალა ამ თამაშობაში, ცხენიც ოფლში გააცურა და გვერდით ამოუდგა თავის ბიძას.

ისინი შეუდგენ მთავორიანს გზასა სქელს ტყეში. როცა აივაკებდენ ხოლმე რომელსამე ბეგს, დაბლოპს მთის გვერდზე დაინახავდენ თეთრ პალატრიანს ოდას (იმერული ფიცრული ოთხკუთხიანი საკეთილშობილო სახლია) და განიერს მესერიით შემოვლებულს ამწვანებულს ეზოს,

რომელიც სქლათ იყო დარჩდილოული ას წლო-
ვანი მუხის ხეებითა და თვითონ ოდაც ამ უზარ-
მაზარ მუხის ტოტებით იყო შეფოთლილი. ამ
დროს ეზოებში კაცი არავინ ჩნდა გარდა ორი-
ოდე მეძებრებისა და ზოგჯერ მწევარიც სიც-
ხით დასუსტებული ზოზმანით ადგებოდა და
ერთი ხიდგან მეორე ხეს ქვეშ უფრო სქელს
ჩრდილში გადიცვლიდა ალაგს. ცოტახანს იქით
ჩვენი მგზავრები გადაადგენ ძვერის მდინარის
ბეგს. შორს მთაზე გამოჩნდა ჩხარის ქალაქი,
რომელშიაც ოცდაათი თუ ორმოცი ხის-დუქ-
ნის და ერთი ძველი ნანგრევი ციხის მეტი არა
ყოდა. ამ ორმოც დუქანში ოცდაათი
სულ სამკედურები იყო, იმათში ზოგგან სპი-
ლენძის ქვაბებს აკეთებდენ ზოგგან სამუშაო ია-
რალებს და ზოგგან ნალ-ლურსმანსა. სამხრეთით
ფართო რკალათ იყო მიწყობილი ლოსიანთ-
ხევის მალლობები, რომელნიც მშენიერ ლაქ-
ვარდის ფრად შეღებილნი მოჩანდენ ზაფხულის
სიცხეში; ვიდევ იმას იქით აიმართებოდა ახალ
ციხის მთები რაზმებათ ჩამწყრივებულნი შავი-

ზღვისკენ. ლაქვარდს სიერცეში შორს გამოჰკი-
ფობდა ერთი პაწაწა თეთრი წერტილი. დიტომ
დაინახა თუ არა ისა, ჰკითხა თავის ბიძას: «ეგერ
იმ ბეგში თეთრათ რა მოსჩანსო?»

— ის არის ალის უბნის საყდარი.

— მართლა ხშირად გამიგონია ეს ლექსი:

«ალის უბანს ქალი მოკვდა,
სიმონეთს მარგლის ბოსტანსა;
ქალსა კაცი ნუ ენდობი,
ნურც კვდარსა და ნურც ცოცხალსა.»

— რა შემთხვევისათვის უნდა იყოს ეს ლე-
ქსი შეთხზული? — განაგრძო დიტომ კითხვა.

— ალისუბნელმა კაცმა ითხოვა ერთი ლა-
მაზი ქალი; მაგრამ იმ წყეულს თავის საყოლში
ერთი ახალგაზდა ბიჭი შეყვარებოდა და პირო-
ბა მიეცა, მე რომ წამიყვანებენ ჩემ საქრძოში,
სამ დღეს იქით სიკვდილს მოვიგონებო, კუბო-
ში ჩამსმენ და როცა დამმარხონ, შენც იქ გა-
ჩნდი, ამომთხარე და წამომიყვანეო. მართლაც
ისე ქნა თურმე იმ წყეულმა ქალმა. როცა და-
ლაძდა, იმ ღამესვე შეყვარებული ბიჭი მოვიდა



საყდარზე. დაუგდო ბარი, ამოთხარა საფლავიდან
 საყვარელი და მოიყვანა შინ. მეორე წელიწადს
 იმ ქალის მახლმა, ქ... ისიდან მიმავალმა, გაი-
 რა ახალ-გაზდა ბიჭის კარზე, სიმონეთში და ბო-
 სტანში თავისი რძალი დაინახა და გაუკვირდაო.
 ბოლოს შეიტყვეს დაწერილებითი ამბავი და შენ-
 რომ თქვი, ის ლექსი გამოთქვეს. ქალი წყუ-
 ლია.

«ცუდია იგი შამაცო,

ღიაცმან მოაღოროსა;

მისის სიტყვისა მიმყოლმა

სჯობს თავი გაიღოროსა.

თვით ურცხვია და შეარცხვენს,

ვინ ქვეშე გაიგოროსა.

და ბიცზე ყვაფილი ვინ კრიფა,

ან ყანა თავის სოროსა».

ამ ლაპარაკში ისანი გავიდნენ ძვერის მდინა-
 რეში. როდესაც ქ. ჩხარის მალლობი აივაცეს,
 ბიძამ ჰკითხა ღიტოს:

— რომ მშვიდობა იქნეს და მომავალს ზამ-
 თარში სწავლა დაასრულო, მერე რას აპირებ,
 შვილო?



— მე უეჭველად რუსეთს უნდა წავიდე და უნივერსიტეტში კურსი დაეასრულო; ძალიან მსურს ბუნების მეცნიერებაში განვეითარდე. ამ ცოტა ხანს ერთი წიგნი წავიკითხე, დ ჯ მ ო ნ დ. უ რ გ ი ლ ი ს მოგზაურობა მთელს ქვეყანაში. ამ კაცს ხომალდით შემოუყვლია მთელი დედამიწის ზურგი სამი წლის განმავლობაში. ვინ იცის, რა ქვეყნები არ დაუვლია იმას, რამდენა შესანიშნავი არ უნახავს დედამიწის ზურგზე. ღმერთმან ნუ ქნას, რომ მეც არ დევნიარო მთელი ქვეყნის პირი... უნივერსიტეტს რომ გავათავებ, მერე ზღვის ხელობას ვისწავლი, ხომალდის აფიცერი გავხდები და თუ ღმერთი შემეწია, კარგათ ვიმსახურე, სამ წელიწადს კაპიტნობას მომცემენ. მერე საკუთარი ხომალდი მექნება, ვთხოვ მთავრობას სამეცნიერო გამოძიებისათვის გამგზავნოს ქვეყნის დასაფლელათ და სამ წელიწადს იქით ქე მოვბრუნდები უკან.

ქვერიას არაფრათ იამა ასე შორს აზრის ქონება თავის ძმისწულისა. მართლა თუ ასე ქნა



ეს ჩვენთვის დაკარგულიაო და ნაღვლიანათ ჰკითხა:

— მერე ჩვენ, შვებო, ჩვენს ოჯახს რაღა ეშველება?

— ბევრი-ბევრი უნივერსიტეტში ოთხი წელიწადი დამაგვიანდეს.

— უნივერსიტეტში, შვილო, არც მე დაგიშლი სწავლის გათავებას...

— მაცალეთ.—მერე ორ წელიწადს ზღვის ხელობის კორპუსში შვეალ, ესეც ექვსი წელიწადი; ამას რომ მოუმატო სამი წელიწადი ზღვაში სამსახური და სამი წელიწადი ქვეყნად მოგზაურობა, ესეც შეიქნა თორმეტი წელიწადი. ახლა ვარ ცხრამეტი წლისა. მაშ ქვეყანას რომ მოვიფლი ოცდა თერთმეტი წლის კაცი იქნები. რა დიდი ხანია?

ჟვერიამ ამ ბრწყინვალე გამოხატულების დასარღვევათ უთხრა არაკი:

უკულო ვირი კულისა

საძებრად იარებოდა,



ყანასა რასმე შევიდა,
 სადაცა მცველი დგებოდა;
 მეველემ ყური დაჰკვეთნა,
 არათუ კუდი ჰგებოდა.
 და საზღვრისა გარდამავალსა
 მისმეტი რა ერგებოდა.

არ მოეწონა ღიტოს ეს არაკი, მოიღუშა და
 არა თქვა რა.

— გახსოვს, შვილო, მე რომ ერთხელ სახელის
 მოღებაზე ლექსები წაგიკითხე? ეს უკანასკნელი
 ლექსიც იქიდგან არის ამოღებული. იმ წიგნს
 ჰქვია «ქილილა და ღამანა». ის არის ინდოე-
 თური სიბრძნის კურჭელი. საკვირველი ზნეო-
 ბის მწერთნელი წიგნია. ჩვენ ქართულს ენა-
 ზე მაგისტანა არა გვაქვს რა ზნეობითს სწაე-
 ლაში. ეგ წიგნია სპარსულიდგან ქართულ ენა-
 ზე გადმოღებული ვახტანგ მეფისაგან, რო-
 მელმაც სჯულის წიგნი დაგვიტოვა. გთხოვ,
 შვილო, ოდესმე წეიკითხე ის წიგნი. ჩინებული
 ქართული ენით არის დაწერილი. იქ ზემოხსე-
 ნებული ლექსი ვადამეტებული წადილის და



თვალხარბობის გასაკიცხველად არის დაწვენილი. მამაშვილობამ, გადამეტებული არა ვარგარა ცხოვრებაში. კაცს ბევრი გაჭირება და ხიფათი დასდევს ამ სოფლათ. ზღვაში სიარული შენი საქმე არ არის. შენი მოვალეობაა, ჩვენს სახლს და თუ გინდა ჩვენს ქვეყანასაც მიხედო. ტყულა ნუ იფიქრებ, რომ ისე ვინმე დაგათასოს სხვაგან, როგორც შენს ქვეყანაში დაფასდები, თუ ქარგი იქნები.

დიტო ამ დარიგებაზე კიდევ უფრო მოიღუშა. თქვა გუნებაში: შენ რა გაგეგება, ჩახჩუებულო, ანა-ბანას მეტი არა გისწავლიაო და კიდევ უფრო დაემყარა თავის აზრზე.

— გადამეტებულია თუ არა, ეგ ჩემი საქმეა და რუსეთში რომ არ წევიდე, თავს მოვიკლავ. განაგრძო დიტომ.

— კი, შეილო, მაგას ვინ დაგიშლის. რუსეთშიაც წადი, უნივერსიტეტიც გაათავე და ისევ უკან მობრუნდი.

«ჭირში ეძმე შენსა გვარსა,
ამხანაგსა შენთან მდგომსა;

უცხო თესლთან სიხარულით

ნუ ამრავლებ ვაშა-ვაშსა.

დითოს თითქო შეეცოდაო მოხუცი ბიძა, რომელიც თანდათან უფრო ეწინააღმდეგებოდა იმის წრე-გასულ სურვილსა და, ცოტა მაინც რომ ენუგეშებინა, ხმა მოუმაბლა:

— ამ ჩემს ფიქრს მე ხომ საბოლოოვით არ მოგახსენებ. ჯერ უნდა უნივერსიტეტი გაჭათავო და მერე ვნახოთ.

— დიახ. მაგისტანა კარგს აზრზე წინ ვინ დაგიდგება. სხვა ღონის ძიება რომ არ მექნეს, რაც გვაქვს, იმას დაუაგირავებ და რუსეთს უეჭველად გაგისტუმრებ.

— მე ჯერ კიდევ იმედი მაქვს სახელმწიფო ხარჯით გამისტუმრონ, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევისთვის მოგახსენებ, თუ რამემ დამიშალა სახელმწიფოთ გამოზდა.

— თუ სახელმწიფოთ გაგვზაფნიან, იმას რაღა ემჯობინება და თუ არა, დარდი ნუ გვაქვს. ჩემი ქონება და შეძლება რაღა დღისთვის მინდა.

ერთის სიტყვით ღიტოს გარემოებას თანდა-
 თან ღარი უღგებოდა, ბედის შარა თანდა-
 თან ეკაფებოდა. ის მიდიოდა მაზე გულამა-
 ყათ. ჯერ კიდევ ცხოვრების მოკრეში შეუ-
 ცურებებელს ახოვანს ჭაბუკს მომავალი ბედ-ილ-
 ბალი წინ მიუგორავდა თილისმის კვერცხივით
 და ის კი არ იცოდა, რომ ასეთს ჯურღმულზე
 მიიყვანდა, რომლის გარღვევა ჯერ ფიქრათაც
 არავის ეფიქრნა და აზრათაც არავის მოსვლო-
 და თავში.

ძმისწული და ბიძა პაპანაქება თიბათვის სიც-
 ხეში საშინლათ შესწუხდენ. ღიტოს ყარაბა-
 ლულმა ცხენმა მეტის დაღალულობით ყურები
 ჩამოჰყარა და ლაგამს გვრემდა. სანამდის ეწერ-
 ში მიდიოდენ, სქელი მუხის ტყის ჩერო კიდევ
 უგრძობდა იმათ, მაგრამ ახლა ტრიამელ სერ-
 ზე შეხვდათ ბიძა-ძმისწულს გადავლა და ამის-
 გამო ვერც ცხენებმა და ვერც ცხენოსნებმა
 სიცხეს ვერ უძლეს. ასე გასინჯე, სიოც არსაით
 ჰქროდა, სიცხეს გარდა ერთნაირმა ქიჭინობე-
 ლას კრიჭინმა სული და გული შეაწუხა გზაზე.



— დიტო, ეს სერი რომ ჩვეივაკოთ, ძირ-
ში ერთი კირგი წყაროა და იქ გადავხტეთ,
თვარა ერთობ დევილალეთ და ცხენებსაც აღარ
შუძლიათ შეტი, შენს კეიცს მაინც ხვითქი გა-
დინდა.

— კარგი, ბატონო.—მოკლეთ მოუჭრა დიტომ
და წელში გაიმართა.

კოტა ხანს იქით ბიძა-ძმისწული ჰგორავდენ
ბეგის ძირზე, მწვანე ჩეროში. ზევით სქელი ძეწ-
ნისა და კატნის ხეები ჰქონდათ სქლათ გადა-
ფარებული. იმათ ქვეით მშვენიერი მთის წყარო
გადმოჩუხჩუხებდა. ამ წყაროს ისეთი თვისება
ჰქონდა, რომ რაც უფრო ძალიან დაცხებო-
და, იმდენათ უფრო ცივი და გემრიელი ხდებ-
ოდა.

— იფ, იფ! სწორეთ ცხონებაა ამისთანა
წყარო ზაფხულში. — სიამით წამოიძახა ქვე-
რიამ.

ამ დროს დიტო წამოვარდა, დაეყუდა კოდის
წყაროს და დაიწყო თავ-პირის გაგრილება.

— ოჰ, ეგ კარგი აზრი მოგივიდა. შენმა სი-

სოცხლემ, მეც დევიბან პირს. გაგრილების
 შემდეგ ბიძა-ძმისწულნი ხელ-მეორეთ წამო-
 წვენ ჩრდილში. დიტო გულაღმა გადაბრუნ-
 და და ცას შეჰყურებდა. პირში ედო ახალი
 ეკლის ფოთლის ღერი და თითქოს ლექავდა.

— დიტო, შენ კიდევ არ გითქვამს ჩემთვის,
 რითი გაათავა ჰანნიბალმა თავისი სიცოცხლე.

— ძმისწულს ჰანნიბალის ხსენებაზე თითქო
 ჟრუანტელმა დაუარა ტანშიო, უცბათ წამოჯდა
 ზეზე, სახე გაუცოცხლდა და მოჰყვა.

— ძალიან სამწუხაროთ. მე კიდევ მეძნელე-
 ბა ამისი თქმა. წარმოიდგინეთ ასეთი მხნე,
 მორს გამსჭვრეტი, დიდი ჰკუთის კაცი, დიდი მო-
 ხერხებული!.. აბა იფიქრეთ, ნახევარი წლის
 განმავლობაში მთელი ჰისპანია დაიპყრო, გად-
 მოვიდა პირინეის მთაზე, რომელიც ბევრათ
 უფრო მაღალია სურამის ქედზე, გამოიარა მთე-
 ლი სამხრეთის გალლია, ახლანდელი საფრანგე-
 თი, გადმოვიდა ალპის მთაზე. იცით ალპები
 რა ნაირი მთებია?.. თუ გინახავთ იალბუზის
 მთა? წარმოიდგინეთ, რომ კაცმა აქედგან იალ-

ბუზის სიმაღლე ქელზე გადაიყვანოს მთელი თავისი ჯარი — ჰა, რაე მოგწონთ? —

— უჰ, უჰ, უჰ! სწორეთ გასაკვირვალია!.. იძახოდა მართლაც გაკვირვებული ქვერია. —

— ჰანნიბალმა მთელი ჯარი, ორმოცდაათი ათასი კაცი, გადაიყვანა ამისთანა სიმაღლეზე. მერე თითქმის მთელი რომაელი ჯარი გასწყვიტა და შეიღს ვერსზე იდგა რომის ქალაქიდან. ერთი სიტყვით რომაელების თვითარსებობა ძაფზე იყო დაკიდებული.

— მერე არ შევიდა ქალაქში?

— არა. კიდევ ეგ არის. არ შევიდა და! რაცლასი შეეშინდა იმ სულელს. ასე ეგონა, რომ აუღებელი რამ ქალაქი უნდა იყოსო!.. ალების მაგიერათ დაბრუნდა უკან... ის იყო და ის!.. ამის შემდეგ იმის ბედიც უკან დატრიალდა. ბოლოს... კიდევ მეძნელება წარმოვსთქვა... სომხეთის ქვეყანაში საწამლავი მიიღო და მოკვდა.

— ჰო, ჰო, ჰო, ჰო!.. აი განგება!.. იმდენი იმოქმედა, იღვაწა, სამი სახელმწიფო დაიპყრო

და ერთი ქალაქის ალების შეეშინდა. მანდ
 თუ განგება არა იყოს რა, სხვა რა დააკა-
 ვებდა?

— თქვა ლექსი:

«მსოფლიო ბედნიერება

ასპიტო არის მკებნარე,

შიგ გექსლი მაკვდინებელი,

სიტუორფე რამ აქვს ზენარე...»

— მაგრამ ახლა რომის ხალხის სულის სიმ-
 ტკიცე და გულადობაც უნდა წარმოიდგინოთ.
 როდესაც ყოველივე ღონისაგან დაიცალენ, უ-
 კანასკნელათ გამოაწყვეს რაც ძალა-მოსილი
 ახალგაზდობა იყო, — და ესენი იყვნენ იმათი უ-
 კანასკნელი იმედი. წარმოიდგინეთ: ჰანნიბალმა
 მთელი ეს ჯარიც გასწყვიტა, მხედართ-მთავარი,
 ემილიოს ჰავლე, მოჰკლა. ვინც კი გადაურჩა, ძუნ-
 ძულნით შემოვარდენ ქალაქში და შიშის ზარი
 დასცეს ყველას: ჰანნიბალი უკან მოგვლევსო.
 რომ იცოდეთ, რა საოცარი საქმე ჰქნა ამ ღო-
 ნე-მილეულმა და იმედ მიხდილმა ხალხმა უკა-

ნასკნელ გაჭირების დროს. წამოდგა სენატი, ქალაქის მოთავე გმკეობა და ბძანება გასცა, ჩაკეტეთ ალაყაფის კარებიო, არაფინ გაბედღოს ბრძოლის ველზე დახოცილებისტვის ტირილიო. გამოქცეულს მხედართ-მთავარს, ვარრონს, სენატ-მა სამშობლოს მაგიერათ მადლობა უთხრა, რომ მხნეთ ებრძოლე სამშობლოს მტერსო და ფიქ-რი არ შეგსელია გულში მამულის დაცვსათვი-სო. ამას შემდეგ ქალი და კაცი, მოხუცი და ჩხვილი ქალაქის მცხოვრებნი ყველანი ერთიანათ დაემზადენ საბრძოლელათ. ყველამ გული გაი-მაგრა: ან უნდა მოგკედეთ, ან მტერი უნდა ჩამოვიცალოთო..

— აი, კაცები მაშ ისინი ყოფილან!.. ჰო, ეგენი ღონე მოკლებული კი არა, ნამდვილი ძა-ლა მართლაც მაგათ ჰქონიათ ხელში. ჰკვიანათ მოქცეულა ჰანნიბალი, რომ არ მისულა ქალა-ქის ასაღებათ. როდესაც ხალხი მაგნაირათ გულს გაიმეხებს, ის მაშინ მტრისაგან უძლეველია.

«ვის თავ-გაწირვით მოედანს

დაუდგამს ფერხათ ტანია,

ესრეთსა მხნესა სვებელთა

ბუროთი ყე გაუტანია...»

— კიდევ იმიტომ გადიდებულან ძველი რომაელები, რომ მაგისტანა ახოვანი და თავგანწირულები ყოფილან მტერთან ბრძოლაში. მაგრამ სულ ბრძოლა და სისხლის ღვრაც არ აძლევს კაცს კარგს ბოლოს. აი, თუნდ ეგ რომაელები ავიღოთ. შენის აზრით, მაგ ხალხს ძველ დროში ვერაფერს გასძლებია. მთელი ქვეყანა ხელთ ჩაუგდია მახვილის შემწეობითა; მაგრამ აბა ნახე, სად არიან ახლა ისინი. ახლა იმათი სახსენებელიც აღარ არის ქვეყანაზე.

— ეგ რა უყოთ, მთელი ოთხი საუკუნე მუდამ განუწყვეტელს ბრძოლაში იყო. რაც ახლა ევროპის ხალხებია, ყველანი ერთბაშათ დაესიენ ამ სახელმწიფოს. პირველი საუკუნიდგან დაწყებული მეოთხე საუკუნის გასვლამდის სულ ზღვასავეით აწვებოდენ მთელი ქვეყნის პირის ხალხები და ბოლოს, რითიც იქნა, დაიმორჩილეს და თავესავეით გამოზებევს.

— მეც მაგას მოგახსენებ. ხლმით მოგებულო

ხლმითავე წარწყმდეს. «ქილილა და ღამანაში»
არის ერთი მშვენიერი ალაგი ამის შესახებ:

«ეინ უსამარლოთ მახვილი
ქარქაშით აღმოაქანა,
მისმან მახვილმან მისნივე
სისწლი დასთხიოს აქანა.»
ან ასე:

«სიმართლის ნერგი იხარებს
დარგო სოფლისა არესა,
თუცა სარწყავად არა რწყავს
ხმლის წყარო მისსა გარესა.»

— მეორე ალაგში არის რამდენიმე ლექსი
წარმოთქმული საზოგადოთ ომიანობის წინააღ-
მდეგ, რომელიც ჩემის აზრით ამ შემოხსენებულს
ლექსებს კიდევ სჯობია.

«თუ იყო გმირთა უმხნესი
მისსა მის საზომისა,
სვილოსა უძლიერესი,
მჯობი მებრძოლად ლომისა»
მაშინც მშვიდობა სჯობია,
იმედი სულთა დგომისა.
და არ ვიცით, ბრძოლა რასა იქს,
რა გაგებაა ომისა.»

ამისთანა საუბარში მზე დაიხარა დასაეღვითი
 საკენ. პაპანაქება სიცხის შემდეგ ასეთმა გრილ-
 მა სიომ წამოუბერა, რომ სწორეთ ცხონება
 იყო.

— იფ, რა აგრილდა! — აბა, დიტო, ცხენე-
 ბი დავიჭიროთ. შეეკაზმოთ. გზას გავეშუროთ,
 თვარა სალამო შემოგვეპარა. სჯობია შინ
 დროით მივიდეთ ღამეში ხეტიალს. მთვარე
 დღეს დაივანშმებს და ამისთვის გვიანობამდის
 აღარ ამოვა.

დიტო შურდულსავეით გაექანა იჭითკენ, სა-
 დაც სქელ ტყეში ფაჩუნი ისმოდა. ერთს მი-
 ნუტს ცხენები მზათ იყენენ და ბიძა და ძმის-
 წული მიდიოდენ «გაჭრილზე». ასე ერქვა იმ
 გზას, რომელიც ზემო იმერეთისკენ მიდიოდა.

კარგა ვახშმობის დრო იყო შემოსული, რო-
 დესაც დიტომ ააჭრიალა თავის მამის ჭიშკარი.
 ბნელი ღამე იყო და არა ჩანდა რა, თორემ
 იმ დროს, რომ უცბათ გაეეღვა, თქვენ მოგე-
 ჩვენებოდათ გადაფითრებული ყმაწვილი, რომელ-
 საც ხელი და კბილები უკანკალებდა. იმ წუთას

დიტოს მოაგონდა თავისი ძვირფასი დედამა, რომელთაც დიდი ხანი იყო დაეტოვებინათ ეს ოჯახი და ახლა თვალწინ ისე წარმოუდგა, თითქოს მართლათაც ეს ოჯახი ჯოჯოხეთის უფსკრულში ყოფილიყო ჩაძირული. ჯერ კიდევ ცხოვრების გემო გაუცნობელს ჰაბუკსა შეეშინდა: «ღმერთი არ გამიწყრეს, მეც იქ არ წავიდე, საცა ჩემი დედამა არიანო». ამ შეუფერებელმა ფიქრებმა იმდენათ იმოქმედა დიტოზე, რომ ის შევიდა თავის ოჯახში ყოვლად უგრძობლათ. მწევარ-მეძებრებმა შეჰქნეს ჰყეფა-წაწკანი, მოლოდინე ბიჭები იქ გუნდათ გამოეგებნენ, ცხენები ჩამოართვეს ბიძა-ძმის წულს, მერე დიტო და ბიძა შევიდნენ ბიძის ცოლთან; ყველა შინაურებმა გაიხარეს, ყველანი გარს შემოეხვიენ და დაჟაკაცებულს ოჯახის შვილს, ჰკოცნიდნენ, უხაროდათ იმისი მისვლა და ხელს თავს ავლებდნენ, თავ-განწირულების ნიშნათ. ამასობაში ერთი საათიც მეტი გავიდა, რომ დიტო კიდევ უგრძობლათ იჯდა თავის ალაგს, ხმაც აღარ ამოუღია. გამხიარულებულმა ბიძამ



და ბიშის ცოლმა რომ შენიშნეს არა ჩვეულებრივი მოწყენა ძმის წულისა, უცბათ შეკრთენ, ლაპარაკი გასწყვიტეს, შეხედეს ერთმანეთს და მერე სამთავემ ერთად მოართეს ტირილი. ეს იყო გამოგლოვის ცრემლი საუკუნოთა განსვენებულებზე.

თავი. XVIII

დიტოს პირველი გამიჯნულება, მარინეს რომ გაუმაჯნუჭდა.

დიტოს მამის სიკვდილს შემდეგ ქველადიანთ ოჯახი ძალიან დაჩუქდრდა. კვირა გავიდოდა, რომ ერთი უცხო კაციც აღარ შეაღებდა იმათ ჭიშკარსა, მაშინ როდესაც უწინ დღე არ გავიდოდა, რომ ორმოცი ძღვენი მაინც არ მიერთმეოდა დიტოს მამას გლეხისა და აზნაურებისაგან. ვინც უნდა მისულოყო გარეშე პირი, საქმე ექნებოდა, თუ არა, ძღვენი მაინც უსაცილოთ უნდა მიეტანა. ასეთი ჩვეულება ჰქონდათ ყურყუტანთ ქვეყანაში, სადაც დიტოს მამას,

ქველადე მდივანბეგს, დიდი გავლენა ჰქონდა. ამ პატარა სამეფოში ერთად ერთი თვითმპყრობელი მეფე ქველადე იყო. სამართალი და უსამართლოება იმის გარე-შეუსაზღვრელს თვითმნებელობაზე იყო დამოკიდებული. იტყოდა ის, «ესრეთ იქნესო», და ყოველივე იმის ბრძანებაზე წარიმართებოდა ყურყუტაანთ მცხოვრებლებს როგორ დააჯერებდი, თუ ქველადე მდივანბეგი მზეს უბრძანებდა, «შენი სავალი წრე გამოიცვალეო», და არ გამოიცვლიდა. ამ პაწაწა სამეფოში გლესსა და აზნაურს თანასწორათ სჯეროდა, რომ ერთი ფოთოლიც არ ჩამოვარდება ხიდგან ქველადე მდივანბეგის დაუკითხავათო. ძლიერი იყო სიტყვა და ბრძანება ქველადე მდივანბეგისა. იმის ბრძანების ქვეშ ძრწოდა მთელი ყურყუტაანთ არე-მარის კაცობრიობა. იმათი სიმართლე ქველადე მდივანბეგს ფეხ-ქვეშ ჰქონდა გაგებული, რომელზედაც სწორეთ მეფური დიდებით ატარებდა ის თავის თავის სანდო კაცებს და თვითანაც იმათზე იჯდა. ერთი ამ ყიზილბაშის მოღვმათაგანი ბაშიბუზუკის გვა-

რისა იყო დაუფიწყარი თონიკე, რომელიც მა-
 ლიან მოხერხებულათ სარგებლობდა ერთის
 მხრით ქველადის უფლებითა და მეორეს მხრით
 ყურყუტანთ მცხოვრებლების მარტივობითა.
 ხშირათ მოხდებოდა, ხელებ დაკაპიწებული და
 ჩოხის კალთებ გადაბრუნებული თონიკე—ცალ
 ხელში ხონჩით, რომელზედაც წყობილა ერთი
 ცხრა გომიჯი, ან შოთი, ექვსი ხაჭაპური, და მეო-
 რე ხელში ერთი ცოცხალი დედლით და ერთიდი-
 დი დოქი ღვინით—აღიოდა ქველადიანთ კიბეზე
 მდივანბეგის წინ მოსახსენებელათ: «პეტრე დო-
 ლაბას მოურთმევიო, ან თნისიმე გაძარცულა-
 ძეს მოურთმევიო და სხვა. ან არა და ქათმის
 მაგიერათ თონიკეს უკან მეორე ბიჭი გაჰყვებო-
 და, რომელსაც ბაწრით ვერძი ცხვარი, ან უერ-
 კემალი სჭერია, თითქოს თონიკეს ხონჩის დასამა-
 ტებელი ყოფილიყოს. ამისთანა მოსაკითხები ოც-
 ჯერ და ორმოცჯერ მაინც გაუტარებიათ. დღეში
 ქველადიანთ მდივანბეგის ოვალ წინ; იმასაც კმა-
 ყოფილების ნიშნათ წვერზე ხელი გადაუსვამს და
 წაულაპარაკნია «მადლობა მოახსენეთო.» ზოგს



ძღვენს ვერძვე უფრო კანკურაში ცხოველიც
 აღევნებია უკან: ძროხა, ან დაუხედნელი სამი
 წლის კურო. სულ ამაებს უბრალო მოსაკითხს
 ეძახდა ქველადე მდივანბეგი. ეს არ ჩავარდე-
 ბოდა საქმის ფასათ, ამისთანა მოსაკითხებს ყუ-
 რყუტაანთ მცხოვრებლები ეძახდენ «თავის გა-
 ხსენებას». როცა ვისმეან არზის მირთმევა ექნებო-
 და გულში განზრახული, ან არა და ჰფიქრობდა:
 თუმცა დღეს საქმე არა მაქვს რაო, მაგრამ შეიძლე-
 ბა ხვალ გამომიჩნდეს, კაცნი ვართადამიანნიო, და
 ამ შემთხვევისათვის წინათვე მომადლიერებული
 ცუკედეს ყოველის შემძლე მდივანბეგი ისა სჯო-
 ბია, შემდეგ წყალობის ძიებასაო. საქმის გაკე-
 თების შემდეგ კიდევ სხვა ნაირათ გაახსენებდა
 ხოლმე თავის თავს: ახლა რომ წინა კარიდგან
 ძღვენს აძლევდა, მაშინ უკანა კარიდგან ისევ
 იმ თონიკეს ხელით შეუგზავნიდა ერთს მუქს
 სულ ცინცხალს მანეთებს. ამბობენ, ერთხელ
 ქველადე მდივანბეგი მომეტებულათ განურისხ-
 დაო ერთს აზნაურთაგანს და დაემუქრა ციმ-
 ბირში გადასახლებასო. თურმე ამ გარისხების

დროს ქველადე უკან ხელებ-დაწყობილი ანქა-
 რებული დადიოდა თავის ეზოში. ამ დროს აზ-
 ნაური თურმე მიეპარა უკანიდგან და სამოცი
 ცინცხალი მანეთი ჩაუღო ხელში. ქველადე მო-
 ბრუნდა უცებ, გაშალა ხელები და ცინცხალი
 მანათები ეზოში მოთესა. «როგორ თუ შენ მა-
 გისტანაები გამიბედე, ფული ხელში ჩამიდევ,
 ვინ გგონივარ? მაგისტვის სამი კვირით კი-
 დევ მალე გადაგასახლებ ციმბირში» — შეჰყვირა
 თავის მსხვერპლს განრისხებულმა ვეშაპმა. —
 «თონიკე, მოჰკიდე ხელი და გაიყვანე ეგ უსი-
 რცხო ამ ეზოდგანაო». თონიკე იქვე იდგა, ჯერ
 გულს მოდგინეთ მობოჭა გაბნეული მანათები,
 მერე განზე გაიხმო განძვეებული აზნაური, ჩუ-
 მათ ელაპარაკა და ბოლოს წაიყვანა სასტუმრო-
 საკენ. ოჯახში გავარდა ხმა, ბატონი ძალიან გა-
 ჯავრებულა ერთ აზნაურზეო; მაგრამ იმ ღამეს-
 ვე ვახშმათ ესევე აზნაური იჯდა. მდივანბეგის
 სუფრაზე და ქველადე წამის-წამს ეუბნებოდა
 თონიკეს: «თხაპარიას ნუ მოუწყენო.» ასე ეძა-
 ხდენ უწინ შერისხულს და ახლა ისევ შერიგე-



ბუღს აზნაურს. თონიკე ღიმილით ღვინოს უსხა-
 მდა თხაპარიას. ისიც მოლხენით იყო, რადგან გუ-
 ლი ჰქონდა დაიმედებული და თავისთვის ამბობდა:
 «როგორც მიწირავს, ისე ვსწირავო, მდივანბეგსაც
 ფულს ვსწირავო; თუ საღმე ცხენი გაქრება,
 ჩემს ოჯახში ჩაეძირავო» კვირადღეობით წირ-
 ვის შემდეგ ქველადიანთ ეზო ყოველთვის
 ხალხით იყო გავსილი: აქ ქათამი კრიახობს, იქ
 ცხვარი ბლავის, ცალ კუთხეზე მეძღვენიეები
 რუზრუზობენ. თვითონ ქველადე მდივანბეგი
 კი ზის ხელმწიფურად მალლა აივანში გაშ-
 ლილს ტახტზე. სამი ან ოთხი ყურყუტანთ
 ქვეყნის თავადისშვილი გვერდს უზის: ქველადე
 მდივანბეგი ხმამალლა ლაპარაკობს, თავადები
 მორჩილების ნიშნათ ხან და ხან თავს უკვრენ,
 და რაც უნდა თქვას მდივანბეგმა, ისინი ყო-
 ველიფერში ეთანხმებიან. ამ დროს თონიკე
 დიდს საქმეშია: ის მთავარ ანგელოზსავეთ ცასა
 და დედა-მიწას შორის მიმომავალობს, ადი-ჩა-
 მოდის მალალ კიბეზე, რომ დაბლა მდგომარე

ხალხის ძღვენი და სხვა მეოხება აიტანოს ხო-
 ლმე მალლა მდივანბეგთან.

სანამღი დიტოსმამა ცოცხალი იყო, ქველადიანთ
 ოჯახში კვირას გარდა საქმის დღეებშიაც ხშირათ
 იყო ამისთანა ამბები, მაგრამ ახლა ესეები სულ მოი-
 შალა. ქველადიანთ ეზოში გარეშე პირი აღარავინ
 ჩუჩუნებდა შინაურებს გარდა. ოჯახში მძევლათ
 იყო დარჩენილი ჟვერიას მეუღლე, საწყალი,
 წყნარი ხასიათის ქალი, რომელიც მთელი დღე
 რომ მჯდარიყო ფეხმოკეცილი, არ მოსწყინდე-
 ბოდა. ჟვერიამ ძმის სიკვდილს შემდეგ ხშირათ
 დაიწყო სოფლათ სიარული, როგორც ოჯახის
 თავის გასართმევათ, ისე მეუღლის სანახავათ.
 ქალბატონი რომ მარტო ყოფნით სულ არ გა-
 მოშტერებულყო, აიყვანა ერთი შორეული ნა-
 თესავი ქალი, სახელათ მარინე, რომელსაც თავის
 ხარჯით ჰპირდებოდა გათხოვებას, და ქართულს
 წიგნსა და წერას ასწავლიდა. როდესაც დიტო
 შინ მივიდა კანიკულებში, მარინე იყო თუთხ-
 მეტი წლის ახალ გაზდა, მალალა და ლოყებ
 აწითლებული ქალი, რომელსაც სქელი შავი

წარბები უბლზე. გადამბოდათ ერთმანეთს, შვიტ
 გრძელ წამწამებიანი ღრმა თვალები მუდამ უცი-
 ნოდა და, თუ მხიარულათ იყო, ხმა მალლა კი-
 სკისიც იცოდა. პირველსავე ნახვაზე იტყოდი:
 «ოჰ, რა კეკლუციაო». მანირემ დაუჯდომელი და
 პარაკლისი მშვენიერთ იცოდა. ქვერიას ცო-
 ლისათვის სწორეთ ძვირფასი რამ იყო მარინე.
 ის მთელი დღე დაძვრებოდა საჯალაბო სახლში,
 სადაც ბიჭები გროვდებოდენ, უყურებდა გამდ-
 ლის და მოსამსახურეების ჩხუბსა, გადვიდოდა
 მეზობლებში, იქაც შენიშნავდა ბევრს სასაცი-
 ლო მოქმედებას, მერე გადმოვიდოდა თავის
 პატრონთან, დაჯდებოდა და დაიწყებდა ლაპა-
 რაკს. მარინემ იცოდა ჩქარი ლაპარაკი და თუ
 ვისმე გაცინებდა, ჯერ მოიგრებდა სახეს, ხმასაც
 იმის საფერად გამოიცვლიდა და დაიწყებდა ლა-
 პარაკს. ისე დაიწყებდა ლაპარაკს, რომ, ვისაც
 სცინოდა, სწორეთ ის დაგეხატებოდა თვალ წინ.
 ამ დროს იმის ცოცხალი სახის გამოქეჭველე-
 ბა, თან ლაპარაკი და თან მხიარული კისკისი სწო-



რეთერთ მშენიერ წარმოდგენათ ღირდა. ქვერბას
 ცოლი ფეხებს აფიჩინებდა ხოლმე სიცილით.

დიტოს პირველადე აუთამაშდა გული
 მარინეს ნახვაზე. იმისმა ცოცხალმა თვალებმა
 და წარბების მზაკველმა გამომეტყველებამ ძა-
 ლიან შეაკრთო თვრამეტის წლის პირ-ლინ-
 ლიანი ყმაწვილი. მესამე დღე იყო, რაც დიტო
 მამის ოჯახში დაბინავდა. დილით ცხრა საათზე
 ის ჩუშტებით, ღილ-გახსნილი და თავ-ჩაღუ-
 ნული დადიოდა აივანზე (ბალკონზე), თითქოს
 რაღასაც ფიქრობდა. ჯერ პირი არ დაებანა და
 რომ შეგეხედნა, გეგონებოდა, მომეტებული ძი-
 ლისაგან თავი გარეტებიაო. ამ დროს ფეხის ხმა
 მოისმა კიბისკენ. როგორც ზევით აიხედა დი-
 ტომ, მარინეს თვალებმა წინ გაუფლავა; თით-
 ქოს მომაკვდინებელი ისარი სცემოდეს გულ-
 ში, ისე შეკრთა და უნებურათ მარჯვენა ხელი
 მკერდზე მიაფარა. მარინემ უცბათ გადიკისკისა
 და თითქოს გველი ყოფილიყოს, ისე ჩასრიალ-
 და ოდის (სახლის) კიბეზე და გაიქცა საჯალა-
 ბოსკენ. დიტომ მიიბრუნა პირი იქითკენ, საი-

თაც ფეხ-მარდი უმანკო ჯეირანი მიხტადა; მითამაშობდა; ასე გეგონებოდა, განზრახ დასცინოდაო ჯერ კიდევ გამოუცდელს მონადირეს. ეს ლამაზი ჯეირანი იმდენათ დაიმედებული იყო თავის ბუნების სიმარღეზე, რომ სრულგებიტაც არ ეშინოდა დიტოსაგან უხერხოთ შეტყორცილის ისრისა. ახალ-გაზდა მონადირე ამ დროს იდგა ერთ ალაგას, თითქოს გაშეშებული, და ისე გულ-დაჩაგრულათ შეჰყურებდა მარინეს, რომელიც შეიმალა საჯალაბო სახლში, როგორც მეძებარი წინ აფრენილ ხოზობსა. ეინ იცის, ამ დროს რა გრძობის ზვირთები აუქაფდა გულში ამ სიცოცხლით და სიცხოველით საესე თერამეტის წლის ჭაბუკსა. იმის თვალებს წყალი მოუვიდა; მსწრაფლად გადისვა ხელი სახეზე, თითქოს ძილიდგან ახლა გამორკვეულიყოს: «ოჰ, რა ტკბილი სიზმარი ენახეო», იფიქრა გულში, მერე გაიზმორა და ისევ გადადგა ნაბიჯი გასაელელათ. მაგრამ ამ დროს ისევ მოისმა ზარსავით წმინდა ხმა თუთხმეტის წლის ჯეირნისა: «კიკო, ვაჟბატონი გიბრძანებს, ახლა-

ვე აქ მოდიოდა.» დიტო კვლავ შეკრთა. უცბათ მიტრიალდა საჯალაბოხსკენ, კვლავ დაინახა თავის ჯეირანი, რომელიც მზიარულად მოისწრაფოდა თითქოს დიტოსკენვე. ახალ გაზდა ვეფხვი ისევ გაინახა თავის ალაგს, შეჩერდა, გაუჩერა თვალეზი იმის წითურს ლოყებსა: «ოჰ, რა მშვენიერი ნადირიაო», იფიქრა გულში და იმის გულმაც მოუჩქარა ცემა, თუმცა არც ერთი იმის ტოკვა არ გამოაშკარავა, ისე სულ განაბული შეჰყურებდა თავის მსხვერპლს. ეტყობოდა, ვეფხვს ბევრი ბუნებითი სიმარღვე ჰქონდა; მაგრამ ლამაზი ნადირი პირველად მაინც წაუვიდოდა. ამ დროს მარინე ჩიტსავეთ ამოგოგდა კიბეზე, დაწკურა თვალეზი, ერთს წამს შეჩერდა, მერე კისკისით ესროლა მონადირეს ეს სიტყვები: «უჰ პირ დაუბანელი», გადახტა და სწრაფად შევარდა ქვერიას ცოლის ოთახში. ეტყობოდა, გამოუცდელს ვეფხვს ჯერ კიდევ ბევრჯერ წაუვიდოდა ამისთანა მარდი ნადირი. დიტომ ამოიხენემა, თითქოს ვეფხვსავეთ შერცხვენოდეს თავის უნაყოფო ნახტომისა და ღრენით კუდ-ამო-

ძუებულო წასულიყოს თავის საბუნაგოში. დიტო მართლაც ფეხ ატაცებულო შევიდა თავის ოთახში და ცოტა ხანს იქით, კიკოს ბრახუნი რომ მოესმა აივანზე, გამოყო თავი ოთახიდან და უთხრა მოურავს: «ბიჭი გამომიგზავნე, პირი დამაბანინოსო». შუადღე შეიქნა, რომ დიტო კიდევ თავის ოთახში ბუნაგობდა, თითქოს რალაც ისეთი საშინელი ტვირთი დაწოლოდეს თავზე, რომ სულ ერთიანათ მოეშალოს იმის სხეული. თუმცა პირი დაიბანა, ცივი წყაროს წყლით თავი გაიგრილა, მაგრამ მინც რალაც მძიმე ტვირთს თავი ველარ წამოართვა. «ამისთანა იქნება, მე რომ დღეს მოშლილი ვარო», წაიბუტბუტა, ზოზმანით წამოდგა, გამოვიდა ეზოში, მიიარ-მოიარა და შევიდა საჯალაბოში, სადაც გამდელი მიეგება ამ სიტყვებით: «მობრძანდი, გენაცვალე. იქნება რამე მიირთვა, ან ხაჭაპური, ან ახალი ყველი. თუ გნებავთ, წიწილს შეგიწვამთ კეცზე» — არა, არ მინდა წაიბუტბუტა თავისთვის დიტომ და ჩამოჯდა გამდელის ტახტზე. «მომიკვდა ჩემი თავი! რატომ, გენაცვა-

ლე? შენ დეიტორე შენი გადია, რატო არ გინდა?... საუზმეს ქვე ხარ ნაჩევეი, შენ გენაცვალოს გადია.... ამ ლაპარაკით მიუახლოვდა თავის გაზდილს და ხელი ამოუსვა ნიკაპქვეშ. დიტოს არ იამა ამისთანა ალერსი, წამოდგა ჩარბ-შეკმურხნილი და გამოვიდა გარეთ. «ვაი, ჩემი უბედური თავის მოსწრებას! დღეს რაცხა არ არის ჩემი ბატონის შვილი კარგს გუნებაზე. არც საუზმე ჭამა, არც ჩემი მოფერება იამა, — ვაი თუ რამე სტკიოდეს!» — მიიღვა გამდელმა ცალი თითი ტუჩზე და ღრმა ფიქრის ნიშნათ თავი ჩაჰკიდა. დიტო, თითქოს ტანში დამტვრეული, ავიდა ზოზმანით კიბეზე, შევიდა თავის ოთახში, წამოწვა ტახტზე, გაშალა «ქართლის ცხოვრება», მაგრამ ცოტა ხანს იქით გაშლილი წიგნი გულზე დაეკეცა და თვითონ ჰერს გაუშტერა თვალები.

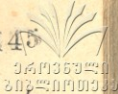
ამ დროს შემოვიდა მარინე, ალაგებულ ქვესაგებით დატვირთული, შევიდა ტახტზე, დაალაგა მგორე კუთხეში, მერე მოტრიალდა დიტოს კენ, რომელიც ამ დროს უცბათ წამოიშართა ერთს ხელზე და შესკვრიტა წელ წერწეტა მა-



ჩინეს. «ჯერ არ უძინია, წაილაპარაკა ქალმა, — სწრაფათ ჩამოხდა ტახტიდგან და კარი გაიარა. დიტო სახტათ დარჩა. «ეს ეშმაკის ფეხი ელვასავით რომ მეჩვენება ხალხე, ცოტა მაინც შეიცადლოსო» — თქვა თავის გონებაში და კიდევ წაწვა მუთაქაზე.

გავიდა რამდენიმე დღე სულ ამისთანა მღვთმარეობაში. დიტომ თითქმის შინ დაიბუდა. ამ ერთი კვირის წინათ ორ საათსაც ვერ გააჩერებდი ეზოში: ან ყანაში წავეილოდა ბიჭების მუშაობის საყურებლათ, ან არა და შეაკმაზინებდა თავის კვიცს და გაისეირნებდა მოშორებით მოსახლე ნათესავეებისაკენ, იქცევდა თავს ახალგაზდებში. დილით ადრინათ მუდამ კურდღლაობდა, საღამოს მეზობლების ბიჭებს შეაგროვებდა საყდრის მინდორში და ფერხულს დააბმევინებდა; ან გულდასმით კითხულობდა «საქართველოს ისტორიას», ან «მარტირიკას», ან თავის ღიმნაზიის სამოსწავლო წიგნებსა. ახლა ეს ორი კვირა მეტი იყო, ყოველფერს თავი დაანება. იყო შინ კარ ჩაკეტილსავით და მხოლოდ მა-

შინ გამოვიდოდა გარეთ და დაიწყებდა ხან
 აივანზე სიარულს, ხან ეზოში, როდესაც მარინე
 ქალბატონი დგან გაითამაშებდა საითკენმე. ღიტო-
 თანდათან უფრო უცქეროდა ამ უმანკო ახალ
 გამლილს ვარდსა, თანდათან უფრო ტოკავდა
 იმის გული, კვერცხსავით შერგვალეზულს მარინ-
 ნეს მკერდს რომ უცქეროდა. ღიტოს მეტი ბედ-
 ნიერება აღარ უნდოდა რა ქვეყანაზე, ოღონ-
 დაც ამ მშვენიერ ბუნების ყვავილისთვის ეყუ-
 რებინა. რაც უფრო ხშირით უცქეროდა, მით
 უფრო და უფრო ფიცხდებოდა ღიტოს გულის
 თქმა. შესანიშნავი ეს იყო, რომ ღიტოს ჯერ
 კიდევ თვალი ვერ გაემაგრებინა მარინეს თვა-
 ლებისათვის. როგორც კი იმის თვალი ღიტოს
 თვალს მოხვდებოდა, ჭაბუკი მაშინვე ძირს დახ-
 რიდა თავს. მარინეც საკვირვლათ ეშმაკურათ
 ექცეოდა ამ ყმიწვილს. ის თითქოს ატყობდა
 ყმაწვილის დარდების აშლას და თან და თან
 უფრო დიდი მხიარულებით დასცინოდა იმის
 უმარდობას. მართლაც ღიტო ისე მოიშალა,
 რომ თითქოს ბუნებითი სიმკვირცხლე და სი-



მარდე სულ დაეკარგაო. სადილობე რომ მჯდარ იყო, თუ მარინე იქ იყო, საესე სტაქანსაც ვერ აიღებდა, რომ ღვინო არ დაღვროდა; ყოველს იმის სიღამბლეზე მარინე ჩუმათ ჩაიცინებდა, თუ ევერია იქ იყო, თუ არა და კიდევ გადიკისკისებდა. დიტო თან წითლდებოდა და თან უფრო ირეოდა სიყვარულით.

თავი XIX

სიყვარულის ტეცხლისაგან თავის დახსვენა.

ბოლოს ყარაბაღულს კვიცსაც მოსწყინდა თავის ბაგაზე ბორჯვა და უმატა ჭინვინსა, თითქოს ამით უძახოდა თავის ბატონს: «ხომ არ მოკვდი, რა დაგემართა, ეს სამი კვირა გადის, თვალის სერი არ გიჩვენებია ჩემთვის და ჩემი მუხლი არ გაგემართავსო.» დიტო პასუხს არას აძლევდა და სანთელსავით ღნებოდა მარინეს სიყვარულითა.

ერთს საღამოს დიტო აივანში გამართულ ტახტზე იჯდა, მუხლზე «ქართლის ცხოვრება»

ვღვა და იმის ფურცლებს ისე შლიდა, თითქოს პაწაწა ბოვშავეით თავს იქცევსო. იმ დროს ის სულ სხვა ფიქრში იყო გართული; მხოლოდ ხელები პატრონის დაუკითხავად ხან იქითკენ და ხან აქეთკენ აფრიალებდენ წიგნის თაბახებსა. უეცრად მოდგა მარინე ტახტის ნაპირას. დიტომ თავი აიღო.

— ზაც ტყულათ არ შლით,— თქვენ მაგას არ კითხულობთ.— უთხრა მარინემ.

— რა იცი?

— თქვენ მარტვა ჩაჩერები ხარ წიგნებს და ერთხელ არ გამიგონია, რომ ხმა მაღლა წაგეკითხოსო. კითხვა იმისთვის გვისწავლია, რომ ხმა-მაღლა ვიკითხოთ და სხვასაც გავაგონოთ.

— კარგი, აბა, თუ ყურს მიგდებ ხოლმე, მე ყოველთვის ხმა მაღლა დგვიწყებ აწი კითხვას.

— ყური გიგდო რა, ქალბატონი ვარ თუ?.. მე არ ვიცი კითხვა, თუ?.. თქვენ ყურის გდებას ჩემ თავს ვუგდო ყური, ის არ მირჩევნია.— უთხრა მარინემ გასაჯაფრებლათ.

— კი, მარა შენ რომ მიგდებ ყურს, მაშინ

უფრო მიაძვება კითხვა და დიდხანობამდის არ დევიალები.

— თქვენ თუ არ მოგეწყინებათ, მე მომეწყინება. ჰა, ჰა, ჰა, ჰა,—გადიკისკისა მარინემ.

დიტოს თითქოს ენა ჩაუვარდაო, პასუხი ვეღარ მოახერხა და თავი წიგნში ჩაღუნა.

— ვაი!...კი არ ცოდნია კითხვა, ტყულათ ჩაჩერებია. ჰა, ჰა, ჰა, ჰა,—კიდევ მეორეთ გადიკისკისა მარინემ.

დიტო სახეზე აენტო.

— წეიკითხე, თვარა მე წაგართმევ და მე წეიკითხავ. არ შეგცხვება შერე?...

— შემრცხვება კი არა, ძალიან მიაძვება.—უთხრა დიტომ.

— აბა, არ წეიკითხავ.

დიტო მოჰყვა ვედრებას და ხვეწნას, რომ მარინეს წაეკითხა «ქართლის ცხოვრება»; მაგრამ მარინე უარზე იდგა. ბოლოს, სულ ერთ ნაირი ხვეწნა რომ მობეზრდა, მარინემ გაიცინა და უთხრა: «ეა, ბეჩა, რაეა უხეიროთ იჰყანები!».

ლიტომ გაიცინა მარინეს სახის მოღრეჯაზე და ხელი წაავლო კაბაში.

— გაჩერდით — ბძანებით შესძახა მარინემ — ლიტომ კაბას ხელი გაუშვა.

— მოდი, თუ ღმერთი გწამს, ერთ წამს აქ დაჯექი ჩემთან. — შეეხვეწა ლიტო.

— ვაი, ბეჩა, გედირიე თუ?.. დაეჯდე რა, ის კი ნუ გგონივარ?... —

— შეგჭამ თუ?.. დაჯექი და ცოტა ვილაკარაკოთ.

ამ სიტყვებზე ლიტომ მეორეთ წაატანა იმის კაბას ხელი.

— მოგკალი ახლავე, გოუშვი თვარა! — შესძახა მარინემ. ლიტომ ხელი უცბათ გაუშვა კაბას.

— ვაი, საწყალი, ქე არ შევაშინე! ჰა, ჰა, ჰა! — გადაიკისკისა, დაეჭყანა და ჩაირბინა კიბეზე.

დარჩა ლიტო შერცხვენილი. ერთს ხანს თავი მალლა არ აუღია; ბოლოს წამოდგა ზეზე, ამონხენეშა და შეიტანა ოთახში დაკეცილი ქართლის ცხოვრება.

ამ შემთხვევამ გულ-შემარყეველი შთაბეჭდი-



ღება იქონია დიტოს გონებაზე. ვიგინდარა
სოფლის გომბიომ ასე რაეა უნდა დამამცირო-
სო, რომ ფსქვეშ ვაფუგორდო — იფიქრა დი-
ტომ და გული გაიმეხა. მომეტებულის ჯაფრი-
საგან არ იცოდა, რა ექნა. რომ ღამე არ შე-
მ. აპარულიყო, ის უეჭველად უბძანებდა ბიქს
ცხენის შეკმაზას და საღმე წაფიდოდა ორი სამი
დღით. ის იმ დროს ნახევარ თავის სიცოცხლეს
მისცემდა, ვინც მარინეს აიყვანდა და მიწაში
ჩააძვრენდა. დიტომ გამოიგდო ოთახის კარი და
ბნელა ღამეში გაისეირნა საჯალაბოსკენ. გზაზე
გვერდით გაუქროლა მარინემ და ქრიტინით
მიაძახა: «ქართული წიგნის კითხვა სულ არ
სცოდნია!» დიტო უცბათ შედგა, გული ჩაუარ-
და, მერე, თითქოს გამოფხიზლებულ იყოს, ისევ
წაფიდა და მიადგასაჯალაბოს კარებსა: «კიკო ხვალ
უთენიათ საკურდღლეს უნდა წევიდეთ, უთხრა
მ აურავს, რომელიც ამ დროს ქათამს ფცქენიდა.
— ბატონი ბძანდებითო, იმან მოახსენა. დიტო
გამობრუნდა უკან და იმ ღამეს მარინესაგან

გამოჯაერებულმა კახეთის მეფეების ისტორია თითქმის სულ ჩაიკითხა...

დილის სულმაც მოატანა. წითელი ატლასის არშია გაეკრა ცაზე აღმოსავლეთით. ძაღლებმა შეჰქნეს გახურებული წაწკანი ეზოში. ცხენმა, თითქოს იგრძნოვო სანადიროთ წასვლა, ერთი მხიარულათ დაიჭიხვინა და დაიწყო ბაგაზე მარჯვენა ფეხის ბაკუნი. დილის ცვარს ბალახები ძალიან დაესველებინა. კიკო იძახოდა გაცხარებული: «ჰოუ, ჰოუ, წამოვიდა, წამოვიდა!. აბა, კვანწია, დოუფაცურდი!.. ჰა, «ცოცია», ჰო!.. ჰო!..» ის ამისთანა სიტყვებით ამხნევებდა მეძებრებს, რომელთა ყევამ იქაურობა აიკლო. ამ დროს დიტო ჩამოდგა ქვევით კიბეზე და ბძანა კვიცი გამომიყვანეთო. ეინ წარმოიდგენს რა მშვენიერათ თენდებოდა მაშინ. ჯერ მოჭირებულმა წითელმა ფერმა შეღება მწვანიათ მორთული ქვეყანა, მერე თანდათან ეს ფერი ყვითლდებოდა, თეთრდებოდა და ამწვანებულმა ბუნებამ შავი ღამის კუპრიდგან დღის სინათლით განსპეტაკებული თავი ამოყო. ამ დროს ზაფხულის



მზის სხივებიც ლამაზათ გაიფანტა ბალახის ცვა-
 ში და მარგალიტ ასპიული მინდვრები ათას ფრად
 აპრიალა. კარგა წირვის დრო შეიქნა, როცა ჩვენი
 მონადირეები გამარჯვებულნი დაბრუნდნენ. იმათ
 ორი კურდღელი მოიტანეს. დიტო გაცოცხლე-
 ბულიყო, თითქოს დარდის ღრუბელი სახეზე
 გადაცლოდეს. როგორც ჩამოხტა ეზოში, ბიჭს
 უთხრა, ცეცს ქერი მიეცი კარგა ბლომათ, ცო-
 ტა ხანს შემდეგ ჭალას უნდა წვევიდე ჩემს ნათე-
 სავებშიო. მერე კიკოს უბძანა: «საუჩმე მოამ-
 ზადეო». შესანიშნავი იყო, რომ ის თავის სად-
 გომში აღარ ასულა, თითქოს რილასიც ჰშინე-
 ბოდეს. ჯერ საჯინბოში შევიდა და ცოტა
 ხანს სიამოვნებით ყურს უგდებდა, როგორ მა-
 დიანათ ახრამუნებდა ქერს თოფრაადებული
 კეცი. მერე წავიდა ჩალურისაკენ და შინაური პი-
 რუტყეები დაათვალიერა, თხებისა და ღორების
 მწყემსებს ტკბილათ ელაპარაკა და თავიანთ საქ-
 მეში გაათხილა; მერე ბოსტანისკენ გადაიხედა
 და გამდელს მიესალმა, რომელიც კიტრებს მე-
 სამეთ თესავდა. ამ დღეს დიტო, როგორც ოჯა-



ხის პატრონს ეკადრება, სწორეთ ისე იქცეოდეს ამისთანა შემთხვევა პირველათ შეენიშნათ ოჯახის მცხოვრებლებსა და ყველას ძალიან იამა. მელორემ თქვა: «რა კაი ბატონი გვეზღებო!» ვისაც დიტოს უწინდელი ცხოვრება ჰქონდა შენიშნული თავის მამის სახლში, ყველა შეატყობდა, რომ ბატონის შვილი იმ დილით განზრახ ცდილობდა ოდაზე მოშორებული ყოფილიყო, სადაც დაფრინავდა იმის გულის დამ ოდეს ლი ასპიტი. ცდილობდა, ტყუილათ არ დაჩენილიყო, რომ ტკბილათ მოკისკისე, მაგრამ საშიში მარტინეს სურათი ისევე არ გასცოცხლებოდა თავში.

— კიკო, სად მიხვალ? დაუძახა დიტომ, როგელიც ამ დროს ყანის ღობეზე გადმოდიოდა.

— საუზმე მზათ გახლავს. მარანში გიახლები ღვინის ამოსაღებათ.

— ჰო, გააღე მარანი და საუზმეც იქ შემომიტანე, მე დღეს ჭურის (ქვევრის) თავზე მინდა დევიზაკუსკო.

— ბატონი ბძანდები.

— ცოტა ხანს შემდეგ დიტოს კვიცი საჯინი-



ბოდვან გამოიყვანეს. ამდროს ბატონის შეიღობა გამოვიდა მარნიდან და მოხდენით მოახტა თავის ცხენს. კვიცმა შეითამაშა. დიტომ უნებურათ მიიხედა ბალკონისაკენ, საიდგანაც გადმოჰყურებდა წარბ-შეკრული მარინე და თითქოს საყვდურს ეუბნებოდა განშორებისათვის. «ნეტა ახლა ის არ დაშენახა და მოკვდარეყავი!» — წაილაპარაკა დიტომ და შემოჰკრა მართახი თავის კეცს. იმან ისკუპა და ერთი ასეთი გადახტა, რომ მარინემ უცბათ იკივლა: «ვაი, დედა!» შეშინდა, დიტო არ დაამტვრიოლსო. ამ კვილზე დიტომ გამოიხედა და დაინახა მარინე, რომელსაც თვალგებზე ხელი ჰქონდა მიფარებული.

ბატონის შეღობა კარგა ხანი იარა გზაზე, რომ ერთი ხმაც არ ამოუღია. ის იყო ერთობ ჩაფქრებული, თავში მაგრათ ჩაებეჭდა ბალკონზე გადმოდგარი მარინე, რომელიც, თითქოს ხელს უქრევდა: «აქ დაჩი, თვარა უშენოთ გაძლება არ შემიძლიაო». ბატონის შეიღობა თანდათან შეიკრა წარბები, გულში ნანობდა, ნეტამც ჯერ კიდევ



არ წავსულიყავი ჭალასო. უწინდელი მარინეს
 ქცევა ახლა სულ სხვა ნაირათ ახსნა. იმან რომ
 წარმოიდგინა გულის თქმის ცეცხლით ანთე-
 ბული მარინეს თვალები, რომელსაც ჰსურდა
 იმასთან ყოფილიყო, მაგრამ ეშმაკობით თავს
 არიდებდა, — სულ მოკვდა. ის მხოლოდ ახლა
 მიხვდა, რომ მარინე ხუმრობით უჯავრდებოდა,
 როცა დიტომ კაბაში ხელი წაავლო, თო-
 რემ; ვინიცის, იქნება ოვითონ მარინეს უფრო
 სასიამოვნოთ მისჩნეოდა დიტოსთან ხელით თა-
 მაშობა. ამისთანა ფიქრებმა ისე დაარბილა ჭა-
 ბუკის გული, რომ რისთვისაც უწინ უჯავრდე-
 ბოდა მარინეს, ახლა ის სამოთხის სიტკბოებათ
 და ნეტარ მოსაგონებლათ გადაექცა. რაც უფ-
 რო წინ მიდიოდა, ისე თანდათან ძლიერათ
 ეჭიდებოდა ყმაწვილს გაღვიძებული გულის-
 თქმის ძალა და წინ აღარ უშვებდა, იმას რა-
 ლაც ზეციური ხმა ჩასძახოდა ყურში: «დიტო,
 შინ დაბრუნდი, შენი ბედნიერება იქ არის,
 სხვაგან სად მიისწრაფიო». მაგრამ დიტო ისეთი
 ყმაწვილი არ იყო, რომ ერთხელევე ფეხს გა-



დადგამდა და მერე უკან ჩამომდგარიყო. რაკი შინიღვან გამოვიდა, იმას აღარ შეეძლო თავისი ბუნება ეძლია, თორემ ამისთანა ფიქრებს შემდეგ ჭალას წასვლა იმისთვის სიკვდილი იყო.

ღიტოს წასვლა მხიარულს მარინეს კიდევ უფრო დაეტყო. ის რალაც ნაირათ დაზარმაცდა. დაუჯდომელისა და პარაკლისის კითხვას ძალიან აკლო. ჟვერიას ცოლს არა ერთჯერ უთქვამს: «ეს გოგო სულ წახდა, კაცის შვილათ აღარ ვარგა. აღარც დილის ლოცვებს მიკითხავს და თავისთვინაც აღარ კითხულობს წიგნსაო.» ხშირად გაუგონიათ მოსამსახურეებს გაშმაგებული ძახილი ქალბატონის ოთახიდან; «მარინე, მარინე, მარინეო!» მაგრამ ის აღარსად ყოფილა. ჟვერიას ცოლმა მოუხშირა წყრომა თავის აყვანილს ქალს, ემუქრებოდა კიდევ: «თუ მასე მოიქეცი, შენს სოფელში დაგაბრუნებო.» მაგრამ არა გაუვიდა რა. ერთხელ მარინე თავის პატრონის წინ იდგა და დაუჯდომელს უკითხავდა, უცბათ გასწყვიტა კითხვა მარინემ.



რას შობი გოგო, წიკითხე! — შესძახა ევერტი
 ცოლმა, რომელსაც ამ დროს ხატებისკენ ჰქონ-
 და ხელები გაწვდილი და სასოებით ევერტე-
 ბოდა.

მარინე იღვა გაშეშებული. «დასწყევლოს
 ღმერთმა შენი ეშმაკი! გოგო, წიკითხე!»

მარინე მაინც ხმას არ იღებდა. «დაგამუნჯოს
 ჩემმა დამბადებელმა!». წიკითხე-თქვა, გოგო!»

— რა წიკითხო? — თქვა ამოკვნესით მარი-
 ნემ. — ქვე დამეკარგა, სადაც ვკითხულობდი.

— აი, გადაგიწყდა... მოიტანე აქ ეგ წიგნი,
 შესძახა ქალბატონმა, წასწვდა და გამოთხლი-
 შა წიგნი ხელიდგან. მერე გადააელო თვა-
 ლი დაუჯდომელის გვერდებს, დაუდვა ხე-
 ლი, მიაწვდინა წიგნი ჩაფიქრებულს ახალგაზდა
 ქალს და გაათხიწა. «ჰა, აქედგან წიკითხე,
 ღმერთი არ გაგიწყრეს, მეორეთაც არ და-
 გეკარგოს წასაკითხი, ლოცვა არ გამაწყვე-
 ტინო.

დღეები გადიოდენ და მარინე უფრო და
 უფრო ზარმაცდებოდა ქალბატონის თვალში.

იმას არათერზე გული აღარ ჰქონდა. პირზედაც ჩამოხმა და მადაც დაეკარგა... ერთს დილით, როცა ქვერიას ცოლს ლოცვა მოუხდა და მარინეს ძახილით თავი მობეზრდა, გამოვიდა გარეთ, ძებნა დაუწყო. წარმოიდგინეთ იმის გაკვირვება, როცა ოღის უკან კუთხეში მარინე ჩაკეცილ იყო და მღულარეთ სტიროდა. ქვერიას ცოლი გაოცდა.

— მარინე რა დაგემართა? ხომ არავის გოულახანებარ?

ახალგაზდა ქალმა ამ სიტყვებზე უმატა ცრემლებს დენას და თავი გაიქნია.

— აბა, რატომ ტირი? იქნება რამე გტკივა? გრძნობით განუმეორა ქალბატონმა.

მარინემ მაშინაც თავი გაიქნია. ქვერიას ცოლი მოტრიალდა ღრპათ ჩაფქრებული, თითი ტუჩებზე მიიღვა და წავიდა საჯალაბოსკენ.

— ამისთანა გინახავს, დიღვარდისა! შეჩივლა გამდელს, როცა შედგა ფეხი საჯალაბოში. მარინე რომ ასეა, რა ეშველება?—

— რაფა, ბატონო?—საქმის გამოსარკვევათ
 ჰკითხა გამდელმა.

— ეს ორი კვირეა კაცის შვილს არ
 ჰგავს. ვითამც რაცღა საგრძნეულო რამე და-
 მართოდეს. აღერლილია, არაფერზე გული არ
 აქვს. იმის ხუმარა, მუდამ მოცინარე სახე ასე
 რამ გამოცვალა, საშინლათ მიკვირს! ამ ბო-
 ლოს დროს ერთხელ არ მინახავს გაცინებუ-
 ლი, ხელიც რომ ვერ მოვიკიდე ჩემდროს სა-
 ლოცავათ! არაფერი არ ტკივა, მარა სახეზე
 რომ შეხედო, ავთამყოფი გგონია!

— ეგ, ქალბატონო, სახუმრო საქმე არ არის.
 მკითხავს უნდა აკითხვინოთ... სწორეთ გალა-
 ლულია.

— ახლა მე რომ ის ვნახე, იმისთანა ჩემს
 მტერს და დამაწყევარს! ოდის უკან ჩამჯდარა
 და ტირის, ტირის, ტირის, რომ იმის უცოდვე-
 სი ქვა არ არის! ვკითხე, რა გტკივა მეთქი და
 ხმა არ გამცა.

— უი, შენ ჩემო თავო!... სწორეთ გალა-
 ლულია ქალბატონო! ჯადო ექნება ნაქმევი.

ახლათ ახლავე მკითხავთან კაცი ვაფრინოთ,
თვარა მაგის ხსნა. არ იქნება.

ამსახით ქალბატონი და გამღელი ერთად შეუ-
დგენ საქმის გამოკვლევას მარინეს მოსარჩენათ.

თავი XX.

შეგვარებულნი.

მარიამობის თვის ნახევარი გავიდა. ის იყო
კანიკულებიც თავდებოდა. დიტო სამი კვირე
ოჯახს არ მოჰკარებია. ბევრი ლხინი და ქეიფი
გამოსცადა იმან თავის ტოლსა და ამხანა-
გებში ამ სამ კვირეს. კალმანის ჭერამ ქალის
წყლებში, ველურ ღორზე და არჩვზე ნადი-
რობამ, მერე შინ ნანადირევის მიტანამ და მას-
პინძლობამ ძალიან გაართო ახალგაზდა ჭაბუ-
კი. ყველა იმის მონათესავეებიც მხიარულათ
იყვნენ, მშვენიერს ყმაწვილს რომ ხედავდნენ,
სწავლაში კურს ასრულებდა. რადგან ყველა მოე-
ლოდა იმის ჩინოენიკათ გახდომას, თით-
ქოს ახლავე იგებდნენ ყმაწვილის გულსა, რომ
შემდეგ თავის კეთილის მყოფლებს შეწეოდა
ხოლმე საქმეში. მით უფრო სიყვარულით ეკი-

დებოდენ ამ ყმიწვილს და არას ზოგადენ, ოღონდ კი იმისთვის ეამებიათ. ამისთანა დროს გატარება დიტოსაც ძალიან შეუყვარდა. განსაკუთრებით იმას მოსწონდა რამდენიმე დღით გარეთ მთაში დარჩენა. ოჰ, ვინ იცის, რა გულის ცემით უღარაჯებდა ტყის ნადირს საფარში, როდესაც მეძალეები მორეკდენ რომეღსამე ტყეს კივილ-ჭყვილით და ძაღლები ყეფა-წაკწაკით მიაგდებდენ დაფეთებულს შეველს, ან ტურას, ან ხან და ხან ირემსაც დიტოს საფართან. ყოველ სხვის თოფის გავარდნაზე დიტოს ჟრუანტელი დაუვლიდა ტანში. «ჰე რამე ნადირი მოკლესო სწორეთ!» — წამოიძახებდა ჩუმათ. ვინ მოსთვლის იმ მხიარულებას, როცა ერთი შეკელი თვითონ დიტომაც გააფორა. ამ რაინდულს ცხოვრებას ყმაწვილო ისე შეეჩვია, რომ, ბიძის ხათრი არჰქონოდა, ვგონებ, აღარც კი წავიდოდა ქ...ს კურსის შესასრულებლათ. ამგვარმა შექცევამ თანდათან გამოუნელა გულში მარინესაგან მოკიდებელი ცეცხლი. მაგრამ საკვირველია! როგორც შინისკენ იბრუნა პირი, დი-

ტოს თვალებს ციურის სხივით გაბრწყინებუ-
 ლი მარინეს სურათი ისევე თვალწინ გამოეხა-
 ტა. ის ცოტ-ცოტათ იახლებდა ძველს ცეცხლს
 და რამდენათაც შებრუნებული სენი საშიშოა
 კაცის მოშლილი ტანისათვის, იმდენათ ძნელი
 შეიქნა ეს გაახლებული შფოთვა გულისა დი-
 ტოსათვის. «არა, მე როგორც მივალ შინ, ისე
 ქ...ს უნდა წვეიდე, თვარა ცუდი საქმე მო-
 მივაო» — იწყო ფიქრი დიტომ. იმას ეს შინაგა-
 ნი გონების დამძიმება მიაჩნდა ისეთ საშინელ
 ცოდვათ, რომ ჯერ ასე ღრმათ არათერს შეერ-
 ყია იმის უმანკო ზნე: «მე უნდა განვთავისუფ-
 ლდე ამ ჩემ არა წმინდა შავი ფიქრებისაგან,
 რომელიც წურბლებსავით გულზე მომკიდებიან
 და სულს მიშფოთებენ. არა... სჯობია, სუ-
 ლაც არ დევინახო მარინე...» ფიქრობდა გულ-
 ში; მაგრამ ამ დროს რომ წარმოიდგენდა ბალ-
 კონზე გადმომდგარს იმის წარბ-შეკრულს სახეს,
 შავი ფიქრები ტკბილ ოცნებათ ეცვლებოდა
 და ჰაერს ჰკოცნიდა უნებლიეთ. ამ ყო-
 ფით იმან შეაღო თავის სახლის კიშკარი და

უცებ მოჰკრა თვალი მარინეს, რომელიც კიბეზე წელა ადიოდა. მარინე იქვე ჩაჯდა. ღიტო სწრაფად გადახტა ცხენზე, აირბინა კიბეზე: «ოჰ, მარინესგოჟმარჯოს!» სიცილით უთხრა, გვერდი შეუარა და ნიკაპზე ხელი შეახო. მარინემ უნებურათ ხელი გაიქნია: «გეიწი იქით!». ღიტო არ გაჩერებულა, ისე ავიდა ოდაზე და შეაღო თავის ბიძის ცოლის ოთახი.

— უი, გენაცვალოს ბიცოლა! შეჰკივლა ქვერიას ცოლმა, მიეგება და პირზე აკოცა, ცოტახანს ლაპარაკის შემდეგ ღიტომ გამოუცხადა თავის ბიძის ცოლს, რომ სამი დღის უკან ქ...ს უნდა წავიდეთ. მერე, თითქოს რაღაც განკარგულების თქმა დაეწყო, გამოვიდა გარეთ, თვალეზი კიბისაკენ წაიღო; მაგრამ მარინე იქ აღარ იჯდა...

ახალ გაზდა ქალს მალე დაეტყო ღიტოს დაბრუნება. ის თუმცა უწინდულათვე გულნატკენი იყო ღიტოს გაშორებით, მაგრამ იმის ნახვა მაინც იმდენათ იამა, რომ მოშვებული ტანი უცბათ გაუმაგრდა. თუმცა მუდამ პირმო-

ქუშული იცქირებოდა, მაგრამ დაწარებულ
 მაინც აღარ იყო. ხშირათ შეასწრებდა ხოლმე
 მრისხანე თვალებს ღიტოს სახეს, რომელიც
 თითქოს უნებურათ ირყეოდა და არ შეეძლო,
 არ გაეღიმა. ოჰ, რა ტკბილი იყო ამ მხნე ჭა-
 ბუკის ცქერა მარინესათვის, ვინც კი ჩაიხედავ-
 და იმის გულში. მარტო ერთი ამ ლამაზი და-
 ოლოშებული პირის შეხედვა ყოველს წამალ-
 ზე უფრო ჰკუთრებდა მარინეს სწეულებას;
 მაგრამ ვინ იყო გულთმისანი, ვის შეეძლო
 მიეგნო ეს წამალი? ღიტოსა და მარინეს გარდა
 სხვამ არაფერ იცოდა ეს წამალი და ესენი არც
 სხვას აგებინებდენ და თვითონაც შორს ეჭი-
 რათ ერთმანეთზე სამკურნალო. ამ მდგომარე-
 ობაში ღიტომ და მარინემ იწყეს ერთმანეთის
 მოზიდება, მაგრამ რამდენათაც უფრო უმალო-
 ვდენ ერთმანეთს თავიანთ გულს, იმდენათ
 უფრო ძლიერდებოდა იმათი გულის დამ-
 წველი, დამდაგველი სიყვარულის აღი. ორნი-
 ვე იტანჯოდენ უწყალო ცეცხლითა, იდაგ-
 ვოდენ, ღლე და ლამე კენესოდენ, მაგრამ მით



უფრო საშიშოთ მიაჩნდათ უშრეტელს აღწე
წყლის დასხმა.

ბოლოს დიტოს წასვლის დრომაც მოაწია. შე-
უდგენ ყმაწვილის გასტუმრებას. თვითონ ბატო-
ნის შვილმა მოახდინა განკარგულება თავის
საგძლის მომზადებისათვის. წასვლის წინა დღეს,
მზე რომ ჩავიდა, დიტომ დაიწყო ეზოში სიარუ-
ლი და ბოლოს ოდის უკან გაიარა. იმან იქ
თვალი მოჰკრა მარინეს, რომელიც მიყუდებო-
და ღობეს, პირი იქით ექნა და თითქოს სამხრეთის
ცის დაღამებულს ლაყვარდს შესცქეროდა. ყმა-
წვილს ისევ უკან უნდოდა გამობრუნება, მაგ-
რამ რაღაც უძლეველმა ძალმა მისდა უნებურათ
მარინესკენ გაიტაცა. ახალგაზდა ქაბუკი გვერ-
დით ამოუდგა თუთხმეტის წლის მშვენიერს
ქალსა.

— მარინე, შენ ხარ? — ათრთოლებული და-
ბალი ხმით შესძახა დიტომ.

ამ კითხვაზე ქალი მოტრიალდა და თავი უც-
ბათ დახარა. იმას ეხვია თავსაფარი და ორი მსხვი-
ლი და გძელი ნაწნაეები წინ გადმოკიდებოდენ,

ორს შავს გველებსავეით შემოხვეოდენ იმის მშვენიერად დარგვალებულს მკერდსა, თითქოს იცაედენო მტრის ხელისაგან. მარინეს ანთებულს ლოყებს საღამოს ბინდი იფარავდა დიტოს თვალისაგან. ყმაწვილი იმდენზე მიუახლოვდა მარინეს, რომ იმის მთრთოლვარე სულის თქმა ესმოდა. ხედავდა კიდევ, როგორ აღიოდენ და ჩაღიოდენ მკერდზე ლუწათ ამოსული კოკებები. თვითონ მარინეს მძაფრი ქმენაც ამჯიციებდა, რა გენია უნდა ანთებულისა იმის გულში.

— მე ხკალ მივდივარ. განუმეორა დიტომ კიდევ უფრო მთრთოლვარე ხმით.

— მერე რა გინდა? მღელვარებით უპასუხა მარინემ.

— რომ იცოდე, მარინე, რა საშინლათ არ მინდა ქ...ს წასვლა.

— მერე ვინ გიშლის? დარჩი, რა!

— არ შემძლია. ეს ერთი წელიწადი მაკლია სწავლის დასრულებას და მერე რუსეთს უნდა წვეოდე.

— სადაც გინდა, იქ წადი, მე რას დევექებ.

— მარამ იცი, მარინე!... ვკვდები და ვერ შიტყვამს.. შენმა ფიქრმა შეგნით ცეცხლი მომიკიდა.. ვიწვი, მარინე, ვიწვი!.. რა ვქნა, რომ შენისიყვარული არც დღე და არც ღამე მოსვენებას არ მაძლევს?!

— რას ამბობ? გედირიე თუ?... ვინ მე და ვინ შენი სიყვარული. მე ერთი ოხერი ობოლი ვარ?

— ჩვენ სიყვარულს რას დოუშლის შენი ობოლობა.

— შენ ხეალ მიდიხარ.

— ჯერ აქ ვარ და ვინ იცის, ხეალ რა დღე გათენდება, იქნება, სულ აქაც დავრჩე.

— არა, არა! წადი, წადი! გამეცალე!— მარინემ ამ სიტყვაზე ხელი გაიქნია. დიტომ უცბათ წელზე ხელი შემოხვია. მარინემ ხელი ჰკრა გულზე, კენესით თავი უკან გადააგდო და ბროლის ყელი გამოაჩინა. დიტო სწრაფათ ჩაეკრა გულში და იმათი ტუჩები ტკბილმა კოცნამ შეაწება.

თ ა ვ ი XXI

დიტოს ავთომეოფობა და უმანსკის ანდერძი.

სეკდემბრის გასულია. ღამის 10 საათზე ერთს პატარა ოთახში ქ...სის ღიმნაზიის ძირს სამი დოქტორი სტოლს შემოსხდომიან; წინ ორი სანთელი უნთიათ: ორს იმათგანს თავი ჩაულუნავს, ეტყობათ სამძიმო საქმეზე ფიქრობენ, მესამე ლაპარაკობს:

«ყმაწვილი გუშინ ჩამოიყვანეს აქ საავთომეოფოში. თავს იტკენდა საშინლათ და ჩემს კითხვებზე გამორკვეული პასუხი ვერ მომცა, იბნეოდა. მაჯა გაუშინჯე, საშინლათ მაგრათ სცემდა და უწესოთ. ვთქვი, ვაი თუ თავის ანთება აუტყდესმეთქი; მაშინვე ესთხოვე ფერშალს საგრილებელი ჩვრები გაეკეთებინა და ღამით ყური ეგდო. მეორე დღეს დილით ვნახე, ძალიან შეფოთავდა; ფერშალმა მითხრა, ღამით არ უძინიაო; სულ ამ სიტყვებს იძახოდა: თავში ცეცხლი მეკიდება... ის სად არის?.. მოკვდა... მოკვდა!...» დილით ვნახე ცუდ ფერზე იყო, თვალები ამღვრეული ჰქონდა და მაჯა უარესი.

ფერშალს ვსთხოვე, თავი გადაეპარცა და ცივი ჩერების დება თავზე არ მოეშალა. ნაშუადღევს უკან ენა ჩაუარდა... მე ძალიან ეჭვი მაქვს...» გაათავა დალონებულათ მესამე დოქტორმა ლაპარაკი. ამდროს ერთმა ტანმორჩილა კაცმა შემოალო კარი და წამოიძახა: «თქვენო კეთილშობილებავ, ავამყოფს გული შეუწუხდა და ვეღარ მოვაბრუნე!...» დოქტორები მსწრაფლათ გაცვინდენ პატარა ოთახიდგან და შევარდენ საავამყოფოში. კრაოტზე იყო ერთი მოწიფული ახალგაზდა გამოტვილი, დიდრონი თვალეზი მკედარსავით ჰქონდა დახურული, სახეზე მიწის ფერი ედვა და ცხვირი ისე გათხელებოდა, რომ ნესტოებში სინათლე გადიოდა. «ბრალი არ არის ამ ახლადაყვავებული ჭაბუკის ასეუდროცოთ სიკვდილიო.» — ამბობდა ყოველი მნახველი. დოქტორმა სტაცა მაჯაზე ხელი და თქვა: «საქმე უკანასკნელს ჟამამდის არის მიღწეული». ჩვენ ამის მორჩენის იმედი მაინც აღარა გვაქვს და ვეცადოთ სისხლის გაშვება.» დოქტორები დათანხმდენ.

ეს უღროვოთ დღე მოსწრაფებული ახალგაზ-
 და იყო დიტო ქველადე. ბატონის შვილი ძა-
 ლიან შერყეული წამოვიდა შინიღგან. მოვიდა
 ქ...სს, მაგრამ ვაი იმ მოსელსა! იმის ფიქრი სულ
 თავის მამის ოჯახში დათარფატებდა მშვენიერს
 მარინეს გარშემო, რომელმაც სიყვარულის ნა-
 ღველი გესლათ გაუჩია დიტოს პირველს კო-
 ცნაში. ამ ნაღველმა მოსწამლა ორთავ შეყვა-
 რებულის შემდეგი სიცოცხლე დიტომ იწყო
 ჯავრი მარინეზე.

ამ პირველმა უნუგეშო სიყვარულმა დიტოს და-
 უბნელა გონება; სიყვარულის ისარმა გაუპო-
 გული და უცბათ მოსწყვიტა ეს ახალი ყვაილი.
 რაც დრო მიდიოდა მით უფრო ბურანი ედე-
 ბოდა იმის გამოხატულებას; იწყო ჯავრი, სევ-
 დის ცეცხლმა დადაგა ყოველი იმის ფრთა შეს-
 ხმული წადილი, ყმაწვილმა ვეღარ უძლო სიყვა-
 რულის დარდს და შინიღგან რომ წავიდა, თუთხმე-
 ტზე ტეინის ანთება მოუვიდა... იმ წამს ყმაწვილი
 იდგა უძრავათ ღიმნაზიის სააგათმყოფოს კრატ-

ზე. იმის შველა სათუოდ იყო, რომ დოქტორებს დროზე სისხლი არ გაეშვათ. მართლაც სისხლის გაშვების შემდეგ დიტოს შეღავათი მიეცა. ის მალე მობრუნდა და ერთ კვირას იქით კრაოტზე ჯდებოდა; მაგრამ კლასში ერთ თვე ნახევარსაც აღარ წასულა. ამ დროს განმავლობაში დიტო საშინლათ გამოიციკვალა. იმის გავსილი პირას სახე სანთელსავით ყვითლათ ჩაშოდნა. განთავისუფლდა თუ არა მძიმე ავთამყოფობისაგან, დიტომ დაადგო ღიმნაზიის საავთამყოფო და შეუდგა მზადებას კურსის შესრულებისთვის. ავთამყოფობამ ერთი კარგი საქმე უყო ამ ყმაწვილს: თითქოს იმის გამოხატულებას მარინეს სახე დაეკარგავო, რაღაც ბუნდლათ ახსოვდა ყოველივე, რაც გამოეცადნა მამის ოჯახში; მხოლოდ როდესაც მარინეს სახელი მოუვიდოდა თავში, უეცრათ შეკრთებოდა და თავს გაიქნედა უნებურათ, თითქოს რაღაც უსიამონო წერის მოგერება სდომებოდეს. ეგზამენების მოახლოვებით ყმაწვილს განუახლდა თავის მო-

მავალი წადილი და სულის მოსწრაფებით შეუდგა კლასის საგნების მომზადებას.

ქრისტეშობისთვის დადგა. ყმაწვილებს ის იყო საეგზემენიოთ ითხოვდენ. შაბათია. მეორე უროკზე უმანსკი შემოვიდა მეშვიდე კლასში. ამ ნახევარი წლის განმავლობაში ისიც ძალიან გამოცვლილიყო სახეზე. თვალები უფრო მიჰბნებოდა, ტანის ძვერაც გაძლიერებოდა. კვირაში ერთხელ რომ მოსულიყო უროკზე ღიმნაზიაში დიდ წყალობათ მიითვლიდენ მეშვიდე კლასის შაგირდები. არაყის სმა ერთი ორათ მოემატებინა. ვინც შეხედავდა იმის გამოფიტებულს, დაჭმუჭენილს სახეს, ყველა იტყოდა: ამან დიდი ხანი ვეღარ უნდა იცოცხლოსო. იმის თვალეში ჩასვენებული ცხოვრების შუქი კიდევ ბჟუტავდა; მაგრამ ამ შუქს, როგორც ჩამავალს მზის სხივს, ისე აღარ ჰქონდა სითბო და უწინდელი სიცხოველე. იმ დღეს უმანსკი არა ჩვეულებრივათ იყო აღტაცებული; ეტყობოდა, რომ ყმაწვილებთან უკანასკნელათ ჰსურდა ლაპარაკი,

საკვირვლათ ვაცოცხლებული და მხიარული სა-
 ხე ჰქონდა; მომეტებულათ ხუმრობდა, იცინო-
 და. იმის მეგობრული აღერსიანობა იმდენზე
 მივიდა, რომ ყმაწვილებს ძმები დაუძახა. იმას
 უნდოდა უკანასკნელად ანდერძი დაეწერა თა-
 ვის საყვარელ მოწაფეებისათვის, რადგან გრძნო-
 ბდა, რომ ღიმნაზიაში დიდი ხნის სადგომი პი-
 რი არა ჰქონდა. იმ ცოტა ხანში მასწავლებელ-
 თა რჩევა ყოფილიყო, სადაც გადაეწყვიტათ,
 რომ უმანსკის სასტიკი შენიშვნა მიეცეს თა-
 ვის საქმის უყურადღებობისთვის; იმ დღეს, სა-
 ნამდის უმანსკი კლასში შევიდოდა უროკზე,
 დირექტორთან ცხარი ლაპარაკი მოსვლოდა,
 ზემოხსენებულ გადაწყვეტილებისგამო გაბრაზე-
 ბულიყო, დირექტორი გაელანძლა და ეთქვა,
 თქვენისთანა კაცებთან სამსახურს, ისევ შიმში-
 ლი მირჩვენიაო. იმას გულში გადაეჭრა სამსა-
 ხურიდგან დათხოვნის ქალაქის შეტანა. უმან-
 სკის მაინცა და მაინც ღიმნაზიაში არა ეკარ-
 გებოდა რა, რადგან პენცია იმ ხანებში გამოს-

ვლოდა: მხოლოდ გულს სწყევტდა ძალიან, რომ მეშვიდე კლასის ყმაწვილებს შორდებოდა; მაგრამ რომ ეს შემთხვევა არა, ეგზემენების გათავების შემდეგ მაინც ხომ უნდა მოცილებოდა. მართლაც იმ წუთას, თითქოს ეს ფიქრი გატარებოდეს თავში, ნაღვლის ამონახვევის ნიშნით ხელი გაიქნია, მერე მოტრიალდა უცებ ყმაწვილებისკენ და დაიწყო:

«მშვიდობით ჩემო ახალმოზარდო თაობა! დღეის იქით თქვენ და მე სულ ერთმანეთის წინააღმდეგ ვხვდებით უნდა დავადგეთ. ჩემი მზე ჩადის და როგორც ვგრძნობ კიდევ ჩასვენდა. ერთი სწორი იმის შუქიც აღარ უნათებს გარემოებას. საღამოს მკრთალი ციაგი გარს მახვევია. ის განუალი წყუდიადიც შორს აღარ არის, რომელშიაც უნდა გაჰქრეს ჩემი ხსენება. თქვენი მზე ახლა ამოდის და ჯერ ერთი იმის სწორი სხივიც არ დახარჯულა გარემო სიბნელის გასათანადებთ. ეცადეთ, რომ თქვენი მზის სხივები ერთიც ტყუილა არ გაცდეს და მისცეს თქვენს ქვეყანას შესაფერი სითბო და ნათელი.

«მე მინდა მოკლეთ დაგიხატოთ ჩემი წვალე-
 ბის გზა ცხოვრებაში, რომ თქვენ მუდამ თვალ
 წინ გიდგესთ ტანჯული კაცის სურათი, რომ-
 მელსაც ბევრი ზნეობითი და გონებითი ღონე
 ჰქონებია საბრძოლათ; მაგრამ გამოუცდე-
 ლობის გამო, მოძეტებული სისწრაფის გამო
 მალე დაუწვავს და ჰაერში გაუბნეგია თავის აუა-
 რებელი ტყვია წამალი! ერთი მტერიც ვერ მოუ-
 კლავს იმითი!. ახლა თქვენ წინ დგას უღონო, უი-
 რალო, უტყვია-წამლო ლეში, რომელსაც მხო-
 ლოდ სანატრელათ მიაჩნია ის წამი, როცა ათას-
 ფრად წვალებული სული ამოხდება. თქვენ, ჩემო
 კეთილნო!. თქვენ კიდევ უფრო სამძიმო ხვედრი
 გიძევთ წინ, ვინამც მე მქონებია. მით უფრო
 გმართებხ გაფთხილება, თავის შეკავება, გუ-
 ლის სიმაგრე, ღონის მოკრეფა და დიდი მო-
 საზრება, რომ შავს ბედს ღირსეულად გაუმკლავ-
 დეთ და ჩემსავით კბილ დახკენილ ლეშათ უღრო-
 ოთ არ მოიკაფოთ. მე ვიყავი ქორთა ყმაწვილი.
 იყო დრო, როდესაც გონებითი და ზნეობითი ღო-
 ნე დღითი დღე მეზღებოდა.

მაშ იცოდეთ, ცხოვრებაში თქვენი ხვედრია ბრძოლა. თქვენი გამარჯვების წინა მორბედათ უნდა იყოს იმედი; ხოლო ბრძოლაში დაუღალაუობა, ჭირის მოთმენა, სულის სიმტკიცე—მ ბრძოლის მასალათ უნდა შეიქნეს... იბრძოლეთ და გაგიმარჯვდესთ!...» თქვა თუ არა ეს, კლასის გამოსვლისაც დარეკეს. «შვილობით ჩემო ნუგეშო ახალ-გაზდობაჲ!...» დაუკრა თავი მოწათფევს და კარი გაიარა. მომეტებულმა ნაწილმა მეშვიდე კლასის მოწათფევებისამ ამისთანა არეულ-დარეული ლაპარაკი «ცეცხლი,» «ბრძოლა», «ასპარეზი», «გარემოება» მართლაც სპირტისაგან დანთებულ ცეცხლს მიაწერა უმანსკის თავში.

— საწყალს მეტის მეტი ოტკის სმით ტენი ადუღებია. — თქვა ერთმა შაგირდმა. თითქმის ყველანი იცინოდნენ. ზოგი მასხარობდა, ზოგი გულ ახდით სწუხდა მისთანა კაცის დაკარგვას. მხოლოდ, თითქოს მარტო დიტომ გაიგო ეს აზრები, როგორც რიგია და ამოხვნეშით წამოიძახა: «ჰ, სულ მართალია, რაც უმანსკიმ ილა-



პარაკა... აბა ჩახედეთ . . . ქვეყნის ისტორიაში და მაშინ შეიტყობთ უმანსკის სიგიჟეს. რა გესმისთ თქვენ საწყლებო, ორი სტრიქონიც არ წაგიკითხვასთ ქართულს ენაზე.»

— შენმა მზემ, იქ რომ ბევრი ამბებია!... ზღაპრების მეტი არა მოიძებნება რა. მერე რომ იცოდეთ, რა ენით არის დაწერილი. თავი რომ ქვას ახალო, ორ სიტყვასაც ვერ გეიგებ, ისე ძველებული ენით არის დაწერილი.— თქვა კატუნამ.

— ვაი, შენი ბრალი!— დაყარა ქოქოლა დიტომ და გარეთ გავიდა....

ეგზამენები გათავდა. დიტო სახელმწიფო ხარჯით გაგზავნის ღირს, განადეს უნივერსიტეტიში.....

186... წელს ოკტომბრის 20 ის გულსმოდგინეთ ისმენდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ზალაში ერთ მშვენიერს ახალგაზდა სტუდენტის აღელვებულს სიტყვებსა. ამ ზალაში იმ დროს ორას სტუდენტამდის იყო მოგროვილი და ყველას დიდნათ აღელვებდა კათედრიდგან მოლაპარაკე ახალგაზდა.

გ.— თქლი.

დასასრული 1-ლი ნაწილისა.

სიღვრა განდგომილთა

(პლემბევიდამ)

ძირს ლაფში ბორღღვა, დიდ-კაცების ფეხებზე ხვევნა,
მათგან მოგდებულს ლუკმაშია გაცვლა რწმუნების,
ვინც ბორღღვს ებრძვის, თავს არა ჰხრის, იმათი ღვენა,
რომ მათ სცნონ გემო უბედურების:

ეს არის, ეს, ჩვენი საქმე!

ჩვენ ერთგულად ვმსახურებთ მას.

ვაი აზრსა მოუსყიდველს!

ვაი ჭკუას პატიოსანს!

ვაი მათ, ვინც რომ აღტაცებით უმაწვილ ოცნებებს
საუნჯესავით გულში იცავს და აღრინდულად
სიმართლის და კაცთ სიკეთისთვის მუდამ ღალადებს, —
მათს სახელს გავხდით ხალხის საფთხულად!

ვაი მათ, ვინც ჩვენ პირში მართალს სიტყვასა გვახლის,
ვინც რომა არცხვენს ჩვენს სიტყვასა, ჩვენს მოქმედებას,
ჩვენ ხალხს ჩაგჰყვირებთ: “ეს ჩვენ გვარბევს, ქონებას
გვაცლის, —

შევბორკოთ! ჯაჭვი მაგ ბორღღვას!”

იყო დრო, როცა ჩვენც ვიყავით თავადერილი
 და მივისწრაფდით საბრძოლველად ქექა-ქუხილით;
 მადლობა ღმერთსა, ის აღტაცება სამუდმოდ განჰქრა,
 ეხლა სხვა არის ჩვენი სურვილი.

ჩვენ ეხლა მივხვდით, რომ ის საქმე და ის სიტყვები
 სულ ფუჭი იყვნენ, რომ ღიღებას ვჰპოვებთ სხვა გზითა,
 და რომ ჩვენ უნდა შევინანოთ ძველი ცოდვები
 ნამუს-პატივის ლაფში სრესითა!

ძირს ლაფში ბორღღვა, დიდ-კაცების ფეხებზედ ხვევნა,
 მათგან მოგდებულს ღუქმაშია გაცვლა რწმუნების,
 ვინც ბოროტს ებრძვის, თავს არა ჰხრ ს, იმათი ღვენა,
 რომ მათ სცნონ გემო უბედურების —

— ეგ არის დღეს ჩვენი საქმე!

ერთგულადაც ვმსახურებთ მას.

ვინც აზრსა მიუსყიდველს!

შეგი ჰქუას პატიოსანს!

—

შვილი მაცხრამეთ საუკუნისა *).

წიგნი

შვილისაგან მამასთან მიწერილი.

ქ. ბონა, 8 იანვ. 186...წ.

მე მოვრჩი უნივერსიტეტში მისაღებ ეგზამენს და ერთი კვირა იქნება, რაც სტუდენტი ვარ.

გხლა მინდა შეგატყობინო, თუ როგორია ჩემი სტუდენტური ცხოვრება. დილ-დილობით ყურს ვუვდებ მასწავლებლებს, რომელნიც გვიკითხვენ ფილოსოფიას, ისტორიას, სამართალთა და ენათ მეცნიერებას, მცენარეთა და

*) ჯერ-ჯერობით ჩვენ ველარ ჩაურთეთ "კრებულში" ნაპოლეონ მესამის ცხოვრება. იმის მაგივრად და დასამატად ვბეჭდავთ ესკიროსის თხზულების ნაწილს, რომლისაგანაც ცხდათ სჩანს, თუ როგორ უყურებდნენ ნაპოლეონ მესამის მმართველობას და იმ მმართველობის შედეგებს საფრანგეთის განათლებული წინა კაცები.

ცხოველთ აგებულების ცხოვრებას და სხვ. სალამობით ჩემს ოთახში ვზივარ და სწავლას გავერთობი, ხან ქალაქშიაც დავსეირნობ ხოლმე. ოთახი ნახევარი წლის ვადით 150 ფრანკად მაქვს დაჭერილი. ვსადილობ სასტუმროში, თითო სადილი 24 სუ მიჯდება. აქაური სტუდენტთ ამხანაგობის ცხოვრება კი ჯერ კარგად არ გამიცნია, რადგანაც აქაურებს ჯერ კიდევ ვეუცხოვები. მაგრამ ცოტაოდენს რასმე ეხლაც მოგწერ.

ამ დღეებში მე მიმიპატიჟეს ერთს ლუდის სარდაფში, რომელსაც აქაური გერმანიელი სტუდენტები შესჩვევიან. წავედით და სარდაფის კარებში რომ ფეხი შევდგი, ცხვირ პირში გუნდ-გუნდათ ისეთი კვამლი მეცა, რომ ვერც კედელი დავინახე და ვერც თავანი (ჭერი). მეგონა, თუ სადმე თვალ-უწვდენს დარბაზში შემეყვანეს-მეთქი. მე მესმოდა ხმაურობა, სიმღერა, ხარხარი, მაგრამ ერთი ადამიანი არ დამინახავს. აქა-იუ კვამლში მქრალად ანათებდა ლამპრები. მე უკან მივჭყეებოდი ჩემს მიმ-

წვეველს და ხელების ცეცებით გავიარე დამ-
წკრივებულს სტოლებს შუა, რომელნიც ამ
ნისლში თითქო ირყეოდნენო და რომელთა-
ზედაც ძლივ-ძლივობით ვხედავდი ბრკიალა
თუნუქის დოსტაქნებს. თანდისთან ჩემი თვა-
ლები ამ კვამლს შეეჩვია და დოსტაქნებს
იქით კაცებიც შევამჩნიე. მივედით დარბაზის
ბოლოში, საცა დიდ-შვენიერი ბუხარი იყო
და ჩვენ თვალებს ნისლის ფარდა აეხადა. აქ
ცხადათ დავინახე, რომ გარეშემო მრავალი
ყმაწვილი კაცი მებვია. ყველანი ქუდ მოუხდენ-
ლი იყვნენ, სიგარას, ან ჩიბუხსა სწევდნენ და
ხელში დოსტაქნები ეჭირათ. თუმცა დიდი
ხმაურობა იყო, მაგრამ მე მაინც შევამჩნიე
რამდენიმე ჯგუფ-ჯგუფად მსხდომი სტუდენ-
ტობა, რომელიც უსახუმროდ მსჯელობდნენ
და თან სიგარასა და ლუდს შეექცეოდნენ.

ჯერ გერმანიულ ლაპარაკს იმდენათ არ
შეეჩვევივარ, რომ უსახუმრო მუსაიდის ყუ-
რის გდება შემეძლოს. მაგრამ გავიგე კი, რომ
იმათი ბაასი რაღასაც ახალს და ერთი-მეორე-

ზედ უფრო მაღალ-აზროვანს კაცობრიობის
 ამაღ რძინებელს პლანებსა და წესებს შეეხე-
 ბოდა. საბუთები, მკვანე სიტყვები, შეცილება,
 აზრები მოისმოდა ყოველის მხრით და ამ
 თამბაქოს ნისლში სწორედ თოფის სროლას
 მოაგონებდა კაცსა. საათმა რომ შუ ღამის
 დაჰკრა, ყველა სარდაფიღამ გამოვიდა და შეე-
 ნიშნე, რომ ბევრმა იმათგანმა, ვინც სარდაფში
 აგრე ცხარედ იბრძოდა კაცობრივობის კეთილ-
 დღეობისათვის, ქუჩაში უხეირო სიმღერები
 შემოსდახა. უთუოდ დაავიწყდათ, რომ წელან
 ქვეყნიერობის გარდაკეთებას აპირებდნენ.

როგორც გავიგე, აქაური სტუდენტები იმ
 განზრახვით შედიან უნივერსიტეტში, რომ შემ-
 დეგ სახელიწმფო სამსახურში ადგილი მიი-
 ლონ. ყველა ერთი მეორეს ეჯიბრება სა-
 ხელმწიფო სამსახურში შესასვლელად. რა-
 კი ისინი დიქტორობის ხარისხს მიიღებენ,
 აქა-იქ დაძვრებიან და სუნით ეძებენ ვაკან-
 ციას. ბევრი ადგილი იმისთანაა, რომ იმის
 მისაღებად საჭიროა ეგზამენი და იმათ ეძლე-



ვათ, ვინც ამ ეგზამენში ყველაზედ უკეთ გამოჩნდება. თავისუფალს შრომას მხოლოდ ისინი ჰკიდებენ ხელსა, ვინც ამ სასამსახურო ეგზამენში უვარგისად იცნეს. მგონია, ეს ჩინოვნიკობისადმი ლტოლვილება იყოს იმისი მიზეზი, რომ ყმაწვილკაცობა, უნივერსიტეტში დამ გამოსვლის შემდეგ, აგრე გასაშტერებლად იცვლის თავის აზრებს.

აქაური სტუდენტების ხასიათი საკვირვლად განსხვავდება სხვა გერმანიელების ხასიათისაგან. სტუდენტები ცოცხალი, გამბედავი და საფარსაგო არიან ყველაფერში; სხვები კი, როგორც ვხედავ, სულ აღუშფოთებლობასა და უგრძობლობაში ჩაფლულან. უნივერსიტეტში მყოფი ყმაწვილკაცობა რესპუბლიკელობასა და რევოლიუციონერობას იჩემებს; იმას ვერც ერთი თეორია ვერ შეაშინებს, ის უკან არ დაიხვეს, რაც უნდა გაუგონარი იყოს ეს თეორია; მე გამაკვირვა აქაური სტუდენტების გაბედულება მ'ჯელობამ სარწმუნოებაზედ და საზოგადო ცხოვ-

რებაზედ. ხალხი კი, მგონია, ძალიან შევრ-
 დომია ძველ წესებსა. სტუდენტს სასიქა-
 დულოდ მიაჩნია, რომ ყოველი საზო-
 გადოებრივი უსწორ-მასწორობა და შთა-
 მომავალობითი უპირატესობა ეზიზღება,
 მაშინ როდესაც ვაჭრებ და სილარიბილამ
 გამოსულები უზომოდ პატივს სცემენ თავად-
 აზნაურობასა და ხარისხოვნებას. ამგვარად
 გერმანიელი სტუდენტები და საზოგადოება შეა-
 დგენენ ორს სხვა-და-სხვა ჯურის და სხვა-და-
 სხვა გვარად მცხოვრებ ხალხს; მაგრამ არის
 ერთი რამ ამ სტუდენტებისა საზოგადოებას-
 თან შემაერთებელი,—ეს არის გულმხურვა-
 ლე წადილი სტუდენტისა, რომ ოდესმე მმარ-
 თებლობის წევრი გახდეს.

ამ ყმაწვილების ყოფა-ქცევას ჩემი თავის
 განჩხრეკაშოაც შევჰყავარ. ეხლა მე ცხრამეტის
 წლისა ვარ და ჯერ არა თუ არ მომიპოვებია
 დამოუკიდებელი მდგომარეობა, არც კი
 გამომიჩხევია საჩემო საქმე, რომ იმით საზო-

გაღობის მარგებელი შევიქნე. გინდა, გაგი-
ტყდე? ხანდისხან სული მიწუხს და გული
ტკივილით მიძგერს, როცა ჩემ თავს ვე-
კითხები, რა საქმისათვის ვარგხარ-მეთქი.
შენ მეუბნები, რომ ოთხის წლის განმავალო-
ბაში ძლიერ ბევრი შეიძინეო ბუნებისა და
ზნეობის მეცნიერებისაგან. მაგრამ ეს სულ
იმ რიგის წყალობაა, რომლითაც შენ ჩემს
გონებას მეცნიერული კანონების მისაღებად
ამზადებდი, ეს არის დაკვირვებისა, მოგზაუ-
რობისა და იმ გაკვეთილების შედეგი, რომელ-
თაც შენ და დედა ჩემი მაძლევდით. მინდა
შევიტყო, მაგრამ ჯერ კიდევ ვერ გავიგე, რა
მაკლია და რა არა. არიან ჟამნი, როცა ჩემი
თავი უუძლიერესი მგონია, მაგრამ ხანდის ხან
მე მთრგუნავს გრძნობა უღონოებისა. ხან
აზრების დმი ლტოლვილება მიტაცებს, ხან
ვჭკვდები მოქმედების წყურვილით. ცხადია,
რომ ჯერ არ დაწყნარებულა ჩემში გონე-
ბისა და გრძნობათ მღელვარება, თუ შეიძლე-
ბა ეს სახელი დავარქვათ ყმაწვილი კაცის გი-

ყურს ლტოლვილებას კაცობრიულ ცხოვრებაში ადგილის მოსაპოვებლად.

ორი თვის წინათ, როცა აქ მოვედი, მეგონა, თუ ვიციოდი გერმანიული ენა, რადგანაც წიგნების შემწეობით მესწავლა, მაგრამ მალე დავინახე ჩემი შეცდომა. მე ძალიან კარგა ეკითხლობდი გაზეთებსა, წიგნებსა, მაგრამ ლაპარაკისაგან სულ არაფერი მესმოდა, რა გინდ გულდადებით ყური დამეგდო. მე მაშინ ვგრძნობდი ზნეობითს ტყვეობასა, ვგონებ ტყვეობა უნდა იყოს კაცისათვის, როცა იმისთანა ხალხში ცხოვრებს, რომლისაც ენა არ ესმის. ახალ ენა-ადგმულს სამი წლის ბავშს უთუოდ ჩემზედ უფრო მეტი ეყურებოდა, იმიტომ რომ, როცა იმას ლაპარაკს დაუწყებდი, ღიმილით თავს აქნევდა, თითქო მეუბნებოდა, არაფერი მესმისო. მე სწორეთ იმისთანა მუნჯსა ვგავდი, რომელმანც მუნჯური არ იცის. ცოტაოდენმა განხვავებამ სიტყვების გამოთქმაში, რომელიც დამოკიდებულია ტუჩებისა და ენის ერთს



წამკეცს შეუმჩნეველს მოძრაობაზედ, აი რა,
ზღუდე ააყუდა ჩემსა და აქაურებს შუა.

მე ძალიან მაწუხებდა ეს უნებური მარ-
ტობა და დიდის გაჭირვებით დავძლიე ჩემი
ბუნებითი გაუბეღლობა. ეხლა ცოტ-ცოტად
ვეჩვევი გერმანიული სიტყვების გასაგებად გა-
მოთქმას. რასაკვირველია, ჯერ კიდევ ბევრი
ვარჯიში მეჭირვება, მაგრამ ჩემი ხნის კაცს მგო-
ნია არ გაუჭირდეს იმ ენის შეთვისება, რო-
მელიც მუდამ ყოველი მხრიდამ ეყურება.
მაგრამ ლაპარაკის დასწავლა ისე ძნელი არ
არის, როგორც გერმანიელებს ერთმანერთ-
თან ლაპარაკის გაგება. ერთხელ თეატ-
რში ვიყავი და მთელი წარმოდგენის
დროს თითქმის ერთი სიტყვაც ვერ გავიგე.
მაგრამ, მგონია, უცხო ენები კაცისათვის იმ
თამბაქოს ნისლსა ჰგავს, რომელიც ლოდის
სარდაფში მყოფ სტუდენტებს და ნიეთებს მი-
ფარავდა: ეს ნისლია, რომელიც თანდისთან
გაიფანტება და იმედი მაქვს, რომ მალე ყვე-
ლაფერს ცხადათ დავინახე.

გთხოვ, ჩემმაგიერ ლოლას აკოცოთ. წყალი ხომ არ დაუკლია ჩვენი ყვაფილებისათვის? ხომ კარგად უვლის ჩვენს მიფრინველებს? ნეტავი თუ რიგზე დააწყო იმან მცენარეთა და ლითონთ კრება. უთხარი ჩემ მაგიერ, რომ არ დამიფიწყო და ისე ხშირად მომიგონებდე, როგორც მე შენ მაგონდები-თქო.

ეს წიგნი მარტო შენი არ არის, დედი ჩემის კუთვნილებაც არის, იმიტომ რომ ჩემს გულში თქვენ მუდამ ერთადა მყავხართ. ამიტომ აქ მხოლოდ ერთს რასმე დავმატებ დედი ჩემისათვის: დარდით მაგონდება ჩემი პატარა ოთახი, საცა ვგრძნობდი თქვენს ახლო ყოფნას; ვწუხვარ, რომ თქვენთან არ ვზივარ საღამოს ჟამს ანთებულ ბუხრის წინ. ვათავებ ამ წიგნს; ეხლა დამის თერთმეტი საათია; ლაბპარი როგორღაც ყვითლად ანათებს, ძველი გუგულის საათი სულ ერთ გვარად აჩაკუნებს კუთხეში; ბუხარში შეშას ტკაცავა-ტკუცი გააქვს, ქარი ღრიალებს და მქრალი მთვარე ფანჯრის ფარდებს შუა იჭვრიტება. მგონია, ყვე-



ლა ეს სამწუხარო არ იყოს, მაგრამ მე მაინც
 თვალს ცრემლი მადგება. რა ექნა? მე ვგრძ-
 ნობ ეხლა, რომ კიდევ ბავში ვარ; და ელარ-
 დობ არა სამშობლოზედ, არამედ თქვენზედ;
 მე თქვენ მიყვარხართ და ამ მხრით იმედი
 მაქვს, მთელს ჩემს სიცოცხლეში ყმაწვილი
 დავრჩე.

თუ ვინმე უნდა იცოდეს, რომ ეს წერილი
 თქვენს ხელში აღწერს, მაშინ იმედი
 მაქვს, რომ თქვენს მიერ იქნება
 შესაბამისი პასუხი. თუ კი ეს
 წერილი თქვენს ხელში აღწერს, მაშინ
 იმედი მაქვს, რომ თქვენს მიერ
 იქნება შესაბამისი პასუხი. თუ კი
 ეს წერილი თქვენს ხელში აღწერს,
 მაშინ იმედი მაქვს, რომ თქვენს
 მიერ იქნება შესაბამისი პასუხი.
 თუ კი ეს წერილი თქვენს ხელში
 აღწერს, მაშინ იმედი მაქვს, რომ
 თქვენს მიერ იქნება შესაბამისი
 პასუხი.



საქართველოს ეტნოგრაფიული მუზეუმი
 ქ. ლონდონი, 13 ფებ. 1860. წ.

შენ მართაობა გაწუხებს, ჩემო ძვირფასო
 შვილო; უშენობამ ჩვენც დაგვალონა. მაგრამ
 კაცს გონიერება მართებს. ჩემი ავად-მყოფე-
 ბის დატყევა და ლონდონიდან გამოსვლა
 რომ კიდევ შემძლებოდა, მე მაინც ვერ წა-
 მოგყვებოდი გერმანიაში. დროა, რომ ეხლა,
 შენ თვითონ უპატრონო შენს თავს, რო-
 გორც მოწითულ კაცს შეშვენის. ფრინვე-
 ლებს ძალიან უყვართ თავის ბლარტები; მაგ-
 რამ, როცა ბლარტები გაიზდებიან, დედამა
 იმათ ფრენას ასწავლის. ბუნება ყველასთვის
 თავისუფლებას მოითხოვს.

შენ კარგად გაგიგია, რა განზრახვითაც მე
 შენ ბონნაში გაგაგზავნე: შენ უნდა შეისწა-
 ვლო გერმანიული ენა, ზნე და აზრები. აქა-
 მდის შენ დამოუკიდებელად სწავლობდი, მე

არ ვანგარიშობ ჩემგან მოცემულს გაკვეთი-
 ლებს, ამიტომ რომ გაკვეთის დროს მე ყო-
 ველთვეს იმასა ესცდილობდი, რომ თვითონ
 შენის ჭკუითა და ღონით გემუშაენა. შენ
 თვითონ იყავი შენი თავის მასწავლებელი და
 დამრიგებელი. ამ ჩვენს დროში მრავალი სხვა
 და სხვა მეცნიერება და თეორიები დაიბადა,
 რომელნიც კაცმა თვითონ იმათი წყაროები-
 საგან უნდა შეისწავს. გერმანია ჩვენს დრო-
 ში მეცნიერების ლამპარია, ეს ისეთი ქვეყანაა,
 რომელსაც ჩვენ უნდა ვეჯიბრებოდეთ ფილო-
 სოფიის, მეცნიერების, კრიტიკისა და ლიტე-
 რატურის წარმატებაში. მანდაურ უნივერსი-
 ტეტებში შენ ნახავ ბევრს წარჩინებულს
 პროფესორს. მე ჩემი დედა აზრების უარის
 მყოფელი შევიქნებოდი, რომ შენთვის მერჩია,
 ბრმად დამორჩილებოდი იმათ აზრებს მხოლოდ
 იმიტომ, რომ წარჩინებული მეცნიერი კაცების
 აზრებია. კაცმა არავის და არაფრის გულის-
 თვის არ უნდა უარ-ჰყოს თავისი თავი-
 სუფლება. ცოდნა, რომელსაც პროფე-

სორების საკითხავებისა და საუბრებისაგან შეიძენ, გაშლის და დაამყარებს შენს გონებას მხოლოდ მაშინ, როცა იმათ აზრებს მონასავით არ დაემორჩილები და შენს საკუთარის ჭკუის ზედამხედველობას ქვეშ გაატარებ. მაგრამ მეორე მხრით ერიდე, არ გაგიტაცოს გამოუდგარმა მეტაფიზიკურმა თეორიებმა, რაც უნდა მომხიბლავი და ღრმა-აზროვანი უნდა იყოს ეს თეორიები და იმათ გამოკიდებაში არ დალიო. შენი ძალა, რომელიც შენ საქმისთვის გეჭირვება. ყველა თეორიას იმდენი ფასი აქვს, რამდენათაც ისინი ყოვლისავე ჩვენი მოყვასის და მთელი კაცობრივობის სამსახურს გვასწავლიან. საცოდავია ის თავის მოყვარე კაცი, რომელიც მარტო თავის სასარგებლოდ სწავლობს და ფიქრობს. კარგია, რომ კაცი მეცნიერი იყოს, მაგრამ კიდევ უკეთესია და დიდი საქმეა, რომ კაცი პათიოსანი მამულის-შვილი იყოს. გახსოვდეს, შვილო, რომ გერმანია არ არის შენი სამშობლო; შენი აღთქმა მეთვრამეტე საუკუნის

ფილოსოფიიდან მომდინარეობს.
 შენმა წიგნმა ერთი ძალიან მაწყენინა: შენ
 ჰკითხულობ, რა საქმისათვის ვვარგ-ვარო? რა
 დიდი ჰკუთის პატრონობა უნდა, რომ კაცი საზო-
 გადოების სასარგებლო შეიქმნეს. ვინც გულ-
 წრფელი კეთილის მოსურნეა, ის ყოველთვის
 შევლის რამდენადმე საზოგადოებას. ცხოვ-
 რება კაცისაგან მრავალს პატარ-პატარა ვალ-
 დებულებას მოითხოვს და ვინც ამათგან თა-
 ვის სახელო საქმეს აასრულებს, იმას ხშირად
 უფრო ბევრი სარგებლობა მოაქვს, ვინემ დი-
 დი საქმით გამოჩენის მოსურნე კაცსა. არა-
 ფერი არ იკარგება იმისაგან, რასაც ჩვენ ქვე-
 ყნისათვის ვჰფიქრობთ და ვმოქმედებთ, ყვე-
 ლაფერი აჩნდება ჩვენ თანამედროე კაცებს
 და იმათაც, ვინც ჩვენს შემდეგ ცხოვრების
 ასპარეზს დაიჭერს. ვის შეუძლიან, დაამტკი-
 ცოს, რომ ყველა უუღიდესს საზოგადო წყო-
 ბილების გარდამაკეთებელს ცვლილებაში იმ-
 დენად არ შეგუწეოდნენ უცნობი, უჩინარი
 და კრძალვით მოსაქმე კაცები, რამდენათ

იმათი წინამძღოლები. წინამძღოლთ ღიღების გვირგვინი ყოველთვის რაზმის გულკეთილი მეცადინეობისა და შრომის შუქით ბრწყინვალეებს.

ჯერჯერობით შენ კმაყოფილი იყავ იმით, რაცა ხარ და რასაც ადგიხარ და მარად დღე სცდილობდე შრომასა დასწავლით შენის ბუნების განვითარებას. თუ რომ უფრო ვრცელი ცხოვრების დაწაფება მოისურვო, აიღე ნამდვილი პროეტებისა და მეცნიერების ნაწარმოები და დასტკბი იმის შეგნებით, რაც კაცობრივობაში დიდებულია, გაატარე ისინი შენს გონებასა და გრძნობაში. და როცა ჩვეულებრივი ცხოვრებისაკენ დაეშვები, ხშირად იბოვი შენს გარეშემო მრავალს ბნელს გონებას, რომელთაც შეგიძლიან შუქი მოჰფინო; ხშირად გექნება შემთხვევა, რომ ემსახურო მოყვასთა და ამ სამსახურში ნუგეში ჰპოვო შენ, რომელიც გრძნობ და აგრე სწუხხარ შენს ნაკლულევენებას. მხოლოდ უგულო და წვრილმანი კაცები ვარდებიან სასო-



წარკვეთილებაში, როცა გაიგებენ თავის ბუნების სუსტსა და ნაკლულევანს მხარეებს. გონიერი კაცი კი ყოველთვის თავის ბუნების უკეთ გარდაქმნასა სცდილობს, სწავლობს და არ მიველტის შეუძლებელს რასმე.

მგონია, შენ ძალიან ზრუნავ, თუ რა ხელობა უნდა ავირჩიოვო. ექვი არ არის, რომ ყოველი კაცი თავის შრომით უნდა ცხოვრებდეს და ჩემთვის ძლიერ სამწუხარო იქნებოდა, რომ შენ იმ ვალის შეურაცხყოფი გამხდარ იყავი, რომელიც უპირველესია ყოველი კაცისათვის. სწავლა, რომელსაც შენ მისდევ, ყოველ ხელობაში გამოსადეგად გამზადებს მაგრამ ამ ჟამად კი არც ერთი ხელობის ხერხს არ გაძლევს. შენ ეს არ უნდა გაწუხებდეს. სწავლა, რომელსაც შენ იძენ, გონების საუნჯეა და, თუ ამ წამში იმისი გამოყენება არ შეგიძლიან, შემდეგისათვის ხომ ღონეს გაძლევს, რომ მოყვასთ სარგებლობა მოუტანო. მეცნიერებათა შორის საზოგადო კავშირია: ერთი მეცნიერების ჯეროვანად შეს-



წავლისათვის უნდა იცოდე ბევრი სხვა, მელნიც მათთან შეკავშირებული არიან. მე არ გირჩევ, რომ შეუძლებელი შეიძლო და მთელი მეცნიერება შეისწავლო; მაგრამ ყოველ მეცნიერებაში არის საფუძვლები და შემკავშირებელი საზოგადო აზრები, რომელნიც კაცმა უნდა შეითვისოს მანამდის, სანამ ის ერთის განკერძოებული მეცნიერების შესწავლას შეუდგებოდეს.

თუ რა საქმეს უნდა დაადგე, ეგ შენ თვითონ უნდა იცოდე, შენ თვითონ უნდა გარდაწყვიტო. ერთი მხოლოდ სათხოვარი კი მაქვს შენთან: არ წაბადო შენი ამხანაგების მაგალითს. რათაც გინდა იყავ, რაზედაც შენი ნიჭი გიწვევდეს და რისიც ხალისი გაქვს, იმ ხელობას დაადგე: ექიმობას, ადვოკატობას, ინჟინერობას, მეხანიკობას, ხელოსნობას და სხვ. და სხვ., მაგრამ, ღვთის გულისათვის, არ გახდე ჩინოვნიკად.

აბა რა კეთილდღეობას უნდა მოელოდეს საფრანგეთი, თუ მთელი იმისი განათლებუ-

ლი ახალგაზღვრება დესპოტის სამსახურში ჩაეწერება. ძველად კაცების დათრგუნვა ძნელი საქმე იყო: მაშინ დესპოტი დიდი ჭკუის და ძლიერი ხასიათის პატრონი უნდა ყოფილიყო. ჩვენს დროში კი თითქო ყველა ფრანკუზი იმას ჰფიქრობს, რომ განათავისუფლოს დესპოტი იმ შრომისაგან, რომელიც საჭიროა ხერხითა და მძლავრობით დათრგუნვისათვის, და თვითონვე ჰხრის ქედსა, რომ უღელი დაეღვას. თითოეული საფრანგეთის დესპოტი, რომელიც კი დიდ-ძალი ოქროსა და ვეცხლის პატრონი იქნება, რომელსაც კი მრავალი ადგილის, ტიტულის და საბოძვარის გაცემა შეეძლება, ყოველთვის იბოვის თავის ტახტის გარეშემო მრავალს დაბლად დახრილს თავსა, მრავალს გაუმადლარს და გაფლიდებულს პატივის მოყვარე კაცს, რომელნიც იქნებიან მისგან გადაგდებულის ძვალის მომლოდინე, რომ მაშინვე დაეძგრონ.

არიან საფრანგეთში იმისთანა ყმაწვილი კაცები, რომელთაც არაფერი არა სწამთ და

არათრის პატივი არ იციან. მაგრამ იმათ რომ
 კანგად დააკვირდეთ, ნახათ, რომ ეს უსაქ-
 შური და თავშეუკავებლად მოფიქრალი კა-
 ცები ძველი დრო-გარდასული წესების დამ-
 ცველი არიან. ეს კაცები, რომელთაც თავისუფ-
 ლად მოაზრებებს ეძახიან, სრულიადაც არ გან-
 თავისუფლებულან თავის-მოყვარებითის ანგა-
 რიშისაგან და ამ ანგარიშების ძალით საფრან-
 გეთის მმართველობის ხელში ჩაგარდნილან.
 ლტოლვა ხარისხოვნებისადმი, სამსახურში წინ
 წაწევისა და დიდ-ჯამაგირიანი ადგილის მიღე-
 ბისადმი ძალიან ჩქარა ხდის ამ კაცებს უხლანდე-
 ლი წესების პატივის-მცემელად. ჩემს თვალში
 ფასი არა აქვს აზრის შებედულებას, თუ მასთან
 არ დაჰყვება მაგარი ხასიათი და უანგარობა. სანამ
 საფრანგთში ხარისხისა და სხვა სარგებლობის
 მიღება დამოკიდებულია ერთი ვისმე კა-
 ცის თვით მნებელობაზედ, მანამდის არ გან-
 ჰქრებიან მონები, რომელნიც ერთგულად ემ-
 სახურებიან დესპოტს ყოველსავე თვით-მნე-
 ბელობაში, ასე რომ გუშინდელი ლიბერალი



დღეს მოწიწებით მტვერში გაერთხმება ძლიერების წინაშე.

ბიუროკრატობაა თანამედროვე საფრანგეთის დამლუპველი. იქ, საცა თავისუფლება მარტო ჯამაგირიანი ადგილების ძებნაში იხმარება, არ შეიძლება, რომ ყოველივე რწმუნება საანგარიშოდ და საეაქროდ არ გახდეს. "რამდენი შემოსავალი აქვს ამა და ამ პოლიტიკურს და სარწმუნოებითს სიცრუეს?" ათი ათასი ფრანკი. "მაშ ეგ უეჭველი ჭეშმარიტება ყოფილა." "და ამა და ამ ცუდკაცობაში რას იძლევიან?" ორს იმდენს, ოციათას ფრანკს: "თუ ასეა, მაშ ეგ მამაცური ღვაწლი ყოფილა: თავი შემიწირავს ამ ღვაწლისათვის!" ამბობენ, რომ საზოგადოების აზრი სიმართლისა და თავისუფლების დამცველიაო. დიად აგრე უნდა იყოს, მაგრამ საფრანგეთში საზოგადოების აზრი დესპოტის ყურ-მოჭრილი ყმაა. ყველაზედ უფრო მარჯვე ფრანცუზების დამთრგუნველი საშუალება ის არის, რომ გამოსარჩენისა და ხარისხის მინიჭებით მოიკლას მაში ზნე-

ობითი ღირსებისა და თავისუფლების გრძნობა და მოსყიდულ იქმნეს ბოროტების გულისთვის თავ-გამოსადებად. იტყვიან, რომ ჩინოვნიკები მრთელს საფრანგეთში შეუნიშნავს უმცირესობას შეადგენენო, მაგრამ ეს არაფერს ზევეითური აზრის წინააღმდეგს არ ამტკიცებს: ავიწყდებათ, რომ თითოეულს ადგილიან ჩინოვნიკზედ უნდა დავათვალოთ ათასი სხვა, რომელნიც იმავე ადგილს ეძებენ და მოელიან როდისმე იმის მიღებასა. ადგილიან რაზმსა გვერდით უდგას მრავალი ადგილის მთხოვნელების რაზმი და იმას იქით დუნჯო ხალხისა, რომელიც ყოველ-გვარი წარმატების თაყვანისმცემელია. ფრანცუზებს არ მიენიჭებათ არავითარი თავისუფლება, სანამდის ისინი ნება-მიხდელი იქნებიან. განა შეიძლება, რომ შრომა, ღონის მოხმარება, დიდი მსხვერპლი მოეთხოვოთ ფრანცუზებს, რომელთაგან ზოგი ტანთ-იცვამს, იკვებება, ცხოვრებს მმართველობის ხარჯზედ და სხვანი მხოლოდ იმას სწუხან, რომ ეს ვერ მოუხერხებიათ?

აქედამ ის აზრი არ გამოიყვანოთ, ვითომც
 სახელმწიფო სამსახურში ყოფნა უთუოდ ამ-
 ცირებდეს მათ, ვინც იმას შესდგომია, ან ეძებს.
 მე ამ აზრზედ ძალიან შორსა ვარ. ზოგიერთ
 სახელმწიფოებში, მაგ. ამერიკაში, სამსახუ-
 რი ზრდის ძლიერს და კეთილშობილურს ხა-
 სიათსა. მაგრამ მხედველობაში მე არა მქონია
 დემოკრატიული საზოგადოებანი, მე ვლაპარა-
 კობ საფრანგეთზედ, საცა სახელმწიფო თა-
 ნამდებობაზედ დანიშნვა თვით-მნებელობა-
 ზედ არის დამოკიდებული და საცა ყმაწვილ-
 კაცობა წერილმანდება სათანამდებო ადგი-
 ლების დევნაში. აბა ვნახოთ, რას მოითხოვს
 ყმაწვილ-კაცობისაგან საფრანგეთის სახელ-
 მწიფო. მისთვის საჭიროა მორჩილი ჭკუის
 კაცები, რომ ყოველის უარის უთქმელად შე-
 ეთვისონ ჩინოვნიკურ ჩვეულებებს; მისთვის
 საჭიროა ისეთი რბილი ხასიათის კაცები, რომ
 ყოველი მხრით მიმოიხარონ და ბოლოს დაჰ-
 კარგონ უუმცირესი ნიშანიც თავის პიროვ-
 ნობისა; მი' თვას საჭიროა ოდნათ ნასწავლი

მაგრამ გაფუჭებული კაცები, რომელთაც შე-
 ეძლოსთ დაზვიანებული სიტყვის წარმოთქმა,
 რომ ბონაპარტის მმართველობა გონივრულად
 წარმოადგინონ. მართალი უნდა გითხრა, ხან-
 დისხან მე ეფიქრობ, რომ ფრანკუზები სულ
 უსამართლოდ ემდურებიან თავის დესპოტებს და-
 თრგუნვისათვის. რას ჰქვიათ დათრგუნვა? მთე-
 ლმა ხალმა მას ჩაუგდო ხელში თავისი ბე-
 დი; დედ-მამები იმის მაგიერ, რომ თავის შვი-
 ლებს ასწავლონ და სარჩოს მოსაპოვებელი
 ღონე მისცენ, მხოლოდ იმაზედ ზრუნვენ,
 რომ იმათ როგორმე დიდ-ჯამაგირიანი აღ-
 გილი უშოვნონ; ყველა იმას სცდილობს,
 რომ საზოგადოების ხარჯით იკვებებოდეს და
 უნდათ კი, რომ ნაპოლეონი იმდენათ ბრძე-
 ნი იყოს, ან უფრო სწორედ ვსთქვათ, იმ-
 დენათ სულელი იყოს, რომ არ ისარგებ-
 ლოს იმითი, რასაც მას ხელში აჩრიათ. რა
 სულელობაა! თვითონ მტვერი გამხდარან და
 უნდათ კი, რომ ისინი ფეხით არავენ გაქე-
 ლოს!

გამოტეხილი უნდა ვსთქვა, რომ ყმ წვილ
 კაცს უფრო ადვილად შეუძლიან, სამსახურში
 ერთი რომელიმე ურიცხვ ადგულთაგანი მიი-
 ლოს, ვინემ თვითონ თავისი ნიჭითა და ნა-
 ღვაწით გაიკაფოს გზა საზოგადოებაში. აი ნი-
 შანი, რომლითაც ერთი უკხედვით იცნობება
 სატრანგეთის ხალხი, მმართველობის მზრუნვე-
 ლობის ქვეშ ცხოვრებას შეჩვეული. ამ ხალხს
 არა ვითარი საქმის გამოწყება და თავგამოდება
 არ შეუძლიან. აქ მრეწველობა, მეურნეობა და
 ვაჭრობა ძლიერ ნელნელა მილოდავს ძვე-
 ლის-ძველს კალაპოტში, კაპიტალები დამა-
 ლული არიან და ყოველივე საქმე, რომელ-
 საც მმართველობის მფარველობა არ მინიჭებია,
 ძლიერ-ძლიობით დგას ფეხზედ. მეცნიერი და
 ხელოსანი კაცები ბოროდღვენ მმართველობის
 გარეშემო და უდარაჯებენ იმ შემთხვევას,
 რომ ადგილი იზოვნონ მოსამსახურეთ მეჯ-
 ლიშში. ლიტერატურა და ხელოვნება წერილ-
 მანდება დამლუპველი გავლენის ქვეშ და დეს-
 პოტის მძლავრი ხელით დათრგუნვილს საზო-

გადოებრივს ცხოვრებაში ემხობა ეს ლიტერატურაცა და ეს ხელოვნებაც. სახელმწიფო ხარჯზედ ცხოვრების სურვილი დღითი-დღე ამრავლებს პირფერობასა და პარაზიტობას.

შენ მეტყვი, რომ ეს მთელი წესის ნაკლულევაანება არის, მთელი საზოგადოების ბრალიაო, რომ დიდი არაფერია, თუ ერთი ჩინოვნიკით მეტი, ან ნაკლები გამოიწვევა ურიცხვს ჩინოვნიკობის ლაშქარში. ერთად ერთი კაცი მართალია ვერ შესცვლის მთელი ხალხის საზოგადო ცხოვრებას, მაგრამ სანამდის თითოეული ფრანკუზი სინდისს ამისთანა შემცდარი მსჯელობით აჩუმებს, რომ ამ გვარად უფრო მშვიდობიანად და შეუშფოთებელად შეტოპოს იმ ტბაში, საითაც უმრავლესობა მიისწრაფის, მანემდის საფრანგეთს დამოუკიდებელი სამოქალაქო დაწესებულების მიღებისა და თავისუფლების მოპოვების იმედი არ უნდა ქონდეს. როცა საზოგადო მაგალითი აგრე გადამდებ სენად შექმნილა, როცა მთელი ხალხი დამცირებულია, მაშინ თითოეული კაცი,



თუ ის კაცური კაცია, მალლად უნდა ატარებდეს თავისი პატიოსნების დროშასა. უმრავლესობა არაოდეს არ აღორძინდება, თუ ის ფეხზედ არ წამოაყენა კერძო პირების თავგამოდებამ და ზნეობითმა ღონიერებამ. ვინ იცის რამდენმა იმათგანმა, ვინც საზოგადო სინილისის დაცემას და საფრანგეთის დამცირებას სტიროდა, თვითონვე მოუშადა მას ეს დამცირება თავისი მხდლოური სიფრთხილითა. სამსახურის ადგილებს, რომელსაც თვითონ ისინი არასფრის გულისათვის არ დაიჭერდნენ, თხოულობდნენ, თავისი ნათესაებისა და ნაცნობებისათვის და ამ გვარად თვითონვე ერეოდნენ იმ საქმეში, რომლის გამოც ისინი ამდენს ცრემლსა ღვრიდნენ.

შვილო, მე გულწრფელად გეუბნები, რასაც ვფიქრობ. გინდა, რომ ცხოვრებაში მაინცა და მაინც წარმატება გქონდეს? ძალიან ადვილი საშუალება გაქვს — აბორდლე. და თუ სამსახურში წინ-წაწევაზედ უფრო შენს პატივისცემას, თავისუფლებას და კა-



ცობრივს ღირსებას აფასებ—მოგილოცავ წინ-
და გულით—მაგრამ უნდა იცოდე, რა მოგე-
ლის ამ შემთხვევაში. თუ საფრანგეთის მმარ-
თებლობის საფარველი უარ-ჰყავ, შენ გმარ-
თებს შრომა და ბრძოლა. არაფერ არ იქნება
შენი მაღლიერი მოღვაწეობისათვის. ბევრნი
კიდევ დასცინებენ შენს მამაცობასა. ან კი
რისთვის უნდა იყვნენ შენი თანამგრძობნი?
შენ აუპატიურებ იმათ შენი აზრებითა და მო-
ქმედებით.

ემსახურე საფრანგეთს და ნუ მოელო მისგან
ნურასფერს. პირველად იმიტომ, რომ იმას
მოსაცემი არაფერი აქვს; იმას არა აქვს ხელ-
ში არც თავისი ქვეყნის სიმდიდრე, არც სა-
შუალება, რომ შენ გასახელოს. მეორედ იმი-
ტომ, რომ შეიძლება, ის ვერც კი მიხედეს
შენს ზრუნვასა. შენ მხოლოდ საკუთარი ხე-
ლებისა და ჰკუის იმედი უნდა გქონდეს.

შინაობაზედ რა უნდა გითხრა. ლოლამ
მთხოვა, მისწერეო, რომ შენი ყვაველები და
მფრინველები კარგად არიანო, რომ შენს ლი-

თონებს, რომილნიც დედამიწის გულში ასე
კარგად იყვნენ შენახულნი ორი თუ სამი
მილიონი წლის განმავლობაში, ხალისი მო-
აკლდათ ლონდონის მტვერისა და ბოლისა-
გან; რომ მე რიგზედ დავაწყევო შენი მცენარეთ
კრება და რომ მე შენ ისე მახსოვხარ, რო-
გორც მე შენ გახსოვვარო.

დედაშენი და მე პირს გაკოცებთ. ხშირად
შეგვატყობინე, თუ როგორ სწავლობ, რას
აპირებ, და ან დროს როგორ ატარებ.



რამდენიმე ხანა პოემისა

„აჩრდილი„ *)

XI

აგერ ტფლისიც!... ყრმასაც და ბერსაც,
 ქალსა მახინჯსაც და მშვენიერსაც,
 დიდსა, პატარას, თავადს, თუ გლეხსა
 მე უხილავი ყურსა ვუგდებდი,
 მაგრამ კი, ვფიცავ ქართველის სახელსა,
 მათ აზრში აზრსა მე ვერ ვჰპოვებდი.

*) ამ პოემისაგან: პირველი, მეორე და მესამე ხანა და-
 ბეჭდილია „კრებულის“ მეათე, მეთერთმეტე და მეთორ-
 მეტე წიგნში; მეოთხე, მეხუთე, მეექვსე, მეშვიდე და მერვე
 ხანა დაბეჭდილია წრეგანდელი „კრებულის“ პირველ წიგ-
 ნში; მეათე, მეხუთმეტე, მეთექვსმეტე და მეოცე ხანა დაბეჭ-
 დილია „კრებულის“ მეშვიდე და მერვე წიგნში; მაგრამ
 შეცდომით მეათე ხანა ამეჩვიდმეტეთ არის ნაჩვენები, მე-
 ხუთმეტე — მეცამეტეთ, მეთექვსმეტე — მეთოთხმეტეთ.

ერთ-გზით შეხედავ და იქ ცხოვრება
 მართალ ცხოვრებად მოგეჩვენება:
 ლხინობენ კიდევ, კიდევ ხარობენ
 ფიქრობენ, ჰგრძნობენ და მოქმედობენ;
 ხედავ ფაცა-ფუსს და ყველგან ქლივილს,
 უბედურ ცრემლთან, ბედნიერს ღიმილს,
 მაგრამ მათ ცრემლსა, ღიმილს, თუ გრძნობს,
 ჭმუნვას, სიხარულს და მოქმედობას
 ფრჩხილის ოდენიც არა აქვს აზრი
 და ყველა იგი თვალთ მაქცი არი.
 ფუჭია იგი მისი ცხოვრება,
 უფერულია და ცარიელი,
 არც სიცოცხლეა, არც გემოვნება,
 არცა საგანი, გულ-წარმტაცველი!
 იქ დღე ჰრბის დღესა, ვით სრბოდა გუმინ,
 ერთნაირად და უფერულათა,
 რასაც მამანი იღვაწდენ უწინ,
 დღეს შეილთარ უღიერთარც ერთ ფლურათა,

გრძნობას ოქროსა ფასდ ჰყიდიან,

.

.

.

.

XII

ხოლო თუმც იქაც ვრდომილთ შორისა
 ღვთის ნაპერწკალი ზოგჯერა ჰკრთების,
 ქვეყნის წარხდომას გული ზოგისა
 შეებრძვის და არ ემორჩილების;
 მაგრამა ლალვა, შური და მტრობა
 უკეთესთ შორისც ღრმად ჩანერგულა,
 ამისა გამო მხნეთა მხნეობა
 აღძვრისა უმალ გაცუდებულა.
 აგერ ორ კაცთა რაღაც უგრძენიათ,
 ქვეყნისა სახსრად ერთად მოდიან,
 ერთის საქმისთვის გაუღვიძნიათ,
 მაგრამ ერთმანეთს არ ენდობიან.

ერთმანერთისა მათ სიკეთე შურთ,
 თუმც ერთისათვის ორნივე იღვწიან,
 თვით ამხობენ მას, რის აღდგენაც სურთ.
 თვით შევლიან მას, რასაც ებრძვიან.

XIII

აგერ უფალი და მისი მონა
 თრთოლით სასწორზედ ხარკს უწონს ძნელსა,
 და რა დასწორედ, პინებზედა წონა
 უფალი პინსა ზედ აღგავს ფეხსა,
 მით ის გირვანქას ერთს ათათა ჰხდის....
 მონამ მწუხარედ გულს განილიმა
 გულისა წვითა თავის ხარკსა ზრდის,
 საწყლის თვალშიგან ცრემლმა იწვიმა.
 მაგრამ ქვა არის ბატონის გული
 ვერა დაიღობს მას შებრალება,
 ვერა განკურნოს მან მონის წყლული,
 ვინც მონებას თვით ემორჩილება.

მონა საწყალი, მონა გამშრალი,
 დგას, ევედრება მის თვალი შევებას,
 და გულში ჰფიქრობს: „ვახ, ჩემი ბრალი!...
 რით შევძლებ შეილთა ჩემთ გამოკვებას?
 ვახ, ჩემი ოფლი მათთვის დაღვრილი,
 ნაყოფი იმა ოფლით გაზდილი,
 დღე და ღამ ჩემი უწყვეტი შრომა,
 დარში, ავდარში ცისქვეშე დგომა,
 ვაი-ვაგლახი, ჭირნახულობა,
 თმენა, ცდა, სიმხნე და უძილობა
 მარტო ბატონის თვალსა ახარებს
 და თქვენ, ცოლშვილნო, კი არას გარგებს...
 ვაიმე ბედკრულს რაღა დამრჩება,
 რომ გავახარო ცოლშვილის თვალი?!
 ვინა შრომობდა და ვინა ძღება,—
 ღმერთო, სად არის აქ სამართალი?“

XIV

„შენში კაცისა გრძნობას არ ხედვენ...
 დედის ძუძუდამ შეილისა აგლიჯენ,

ვინ იცის სიღამ სად გაჰყიდიან,
 უწმინდურისა ხელითა სთხრიან
 დედისა გულში უკეთესს გრძნობას,—
 ცოდვად უთვლიან შეილსა ტრფობას.
 თუ ღმერთმა მისცა შენსა ასულსა
 სილამაზე და მშვენიერება—
 მონავ ბედკრულო! ვითომ შენს გულსა
 სასიხარულოდ ვგე ექმნება?!

ქალს წაგართმევენ, ქალს გაჰყიდიან,
 ნამუსს მოუკვლენ შეუბრალებლად,
 და წრფელსა გულში ღვარძლს ჩაასხმიან,
 გახდიან ყვაილს ფეხ-ქვეშ სათრეველად.
 უმანკო პირზედ შენს ტუფა ქალსა
 გარყენა დასავას საზარო დაღსა...
 მას, რაც გიყვარდა ნახავ დაცემულს,
 ნამუს წართმეულს და შეგინებულს!
 პირს უკუიქცევ და შეძრწუნდები,
 ცრემლს მოინდომებ და არ გექმნება,
 წყლით, ვაებით მას განშორდები,
 და ქალი შენი შენ შეგზარდება.
 და მაშინ იტყვი: ნეტავი გველად,

გველის წიწილად მე მამცემოდი,
 რომ ქვეყნის ქელვად, ქვეყნის სათრეველად
 შენ, შვილო ჩემო, არ გამხდომოდი.

ილ. შავჭავჭავაძე.

გაგაბაძის

გვართა ბრძოლა

საქართველოში.

მეექვსე საუკუნიდან მეათე საუკუნემდის.

გ. გორისელი.

წინასიტყვაობა

ამ თხზულებაში მე მსურს გამოვხატო
 საქართველოს თავად-აზნაურობის მნიშვნე-
 ლობა, იმათი ისტორია, ქველ-მოქმედება და
 იმათგან შეწირული მსხვერპლი სამშობლოს
 კეთილდღეობისათვის. ვგონებ ერთი ერთი
 აღარ იყოს ქვეყანაზე ისეთი, რომ განათლე-
 ბაში ფეხი შეედგას და იმდენათ თავის მამუ-
 ლის უმეცარი იყოს, როგორც ჩვენ. თითქ-
 მის ერთი კაციც არა გვეყავს, რომ თქვას: მე
 ჩემს ქვეყანას დაწვრილებით ვიცნობო. უგუ-
 ნურსა და უმეცარს კაცს იმითი ვიცნობთ,
 რომ იმან თავის თავისა არა იცის რა. ერთი
 აგრეთვეა. ყოველი ჩვენი მოწინავე ახალგაზ-
 თაგანი, რომელსაც კი თვალი აუხილავს და
 მიმწვდარა თავის ქვეყნის კეთილმდგომარე-
 ობის ზრუნვასა, ჰგრძნობს გულში ამ ნაკ-
 ლულეევანებას და ვერა მოუხერხებია რა. იმას

ჰსურს რითიმე გამოადგეს თავის ქვეყნის უნუ-
გეშო მდგომარეობას, მაგრამ რა ქნას, რომ
არ იცის, რა წამალი მოუხდება? და არ იცის, კ
იმისთვის, რომ სრულებით ვერ იცნობს თას,
ვის ქვეყანას; არა აქვს ის შესწავლული ის-
ტორიულათ, ეთნოგრაფიულათ, ტოპოგრაფ
ფიულათ და სტრატეგიულათ. იმან არცის
თავის ქვეყნის მდებარეობა, მიწის აგებულე-
ბა, სრულებით უმეცარია საქართველოს მიწა
წყლისა, ან რა თვისების ხალხები ცხოვრო-
ბენ ზედ ამ ჟამად, ან როგორი კაცები ყო-
ფილან უწინ, რა გაუკეთებიათ აქამდის და
რას უნდა მოველოდეთ შემდეგ. სანამდის ამ
მხრით არ გამოვიკვლევთ ჩვენს ქვეყანას და
დაწერილებითს ნამდვილს და სრულს გამოკ-
ვლევას დედისა ძუძუსთან არ შევარგებთ ახალ-
მოზარდ თაობას, მანამდის ჩვენ არც საკმაო
დახელოვნებული თაობა გვეყოლება და ვერც
ვიფიქრებთ რაიმე წარჩინებულ საქმის ხელის
მოკიდებას, რომელსაც შეეძლოს ჩვენი ქვეყ-



ნის, ჩვენი სამშობლოს, ესეგი საქართველოს
ფეხზე დაყენება.

ამ ქვემოხსენებულს თხზულებაში აზრათ
მაქვს შეძლებისამებრ დავეხმარო ზემოთ მოხ-
სენებულს დიდს საგანს, მიიდა ვუჩვენო მკით-
ხველს, თუ რა ბუნებითი სიმაგრებით არის
და ძველთაგანვე ყოფილა შემოზღუდული სა-
ქართველო; ან როგორ უსარგებლნიათ ამი-
თი ჩვენი ერის მოთავე საზოგადოებას, ესე-
გი ჩვენს თავადაზნაურობას.

ამ აზრის გამოკვლევისათვის ვიხმარე სხა-
თა შორის შემდეგი თხზულებანი:

1. დეოდრაფიული აღწერა საქართველო-
სა ბატონის-შვილის ვახუშტის მიერ.

2. ტოპოგრაფიული აღწერა თფილისის გუ-
ბერნიისა (*Топографическое описание поверх-
ности Тифлисской Губернии*) უ. ფილიპო-
ვისა.

ეს თხზულება გულსმოდგინეთ და ხანგრ-
ძლივი ქვეყნის შეწავლის შემდეგ არის და-
წერილი. ის ძალიან დაწვრილებით და კეთილ-

სინდისიანათ მოგვითხრობს აღმოსავლეთის
საქართველოს მიწა წყლის წყობას.

3. საქართველოს ისტორია — ბარათა შვილისა.

4. ქართლის ცხოვრება და სხვა ქართულ
მემატიანეთა თხზულებანი.

5. ბაგრატ IV, ისტორიული მონოგრაფია —
დომ. ბაქრაძისა.

6. კავკასიის უმთავრესი შტაბის შრომა.

ამასთანავე არ შემოიძლიან მწუხარებით არ
ეთქვა, რომ ჯერ აქამდის ქართულ ენაზე არამც
თუ რიგიანი, სულაც არა გვაქვს გეოგრაფიული
კარტა. ამ მხრით ჩვენი ახალი თაობა იმდენათ
უზრუნველია, რომ სწორეთ ყოველს გონები-
ანს კაცს ეწყინება, ასეთი უზრუნველობა ჩვენი
ქვეყნის შესწავლისა. მხოლოდ ჩვენს ახალ-
თაობის უმეცრებას და თავშეუდებლობას
მიეწერება. კავკასიის უმთავრესი შტაბის მოქ-
მედებას რომ გონება ადევნოს კაცმა, კიდევ
გაუკვირდება იმისი მხნეობა. ამ შტაბის მო-
ღვაწეობით ახლა ერთი ბილიკიც არ მოიძებ-
ნება კავკასიაში, რომ კარტაზე არ იყოს გად-

მოღებული. თუ კი ვინმე რუსის აფიცერი
მოინდომებს ჩვენი ქვეყნის შესწავლას, იმას
შეუძლიან ისეთი კარტები ჰქონდეს რუსულს
ენაზე კავკასიის ადგილებისა, რომ ოდნა ნა-
სოფლარი და წყაროც არ დაემალება ჩვენი
ქვეყნის ნიადაგზე, მაშინ როდესაც ჩვენ ამ
შემთხვევაში სრულებით არ გაგვეგება რა.
დრო არის შეუდგეთ დაწვრილებითს შესწავ-
ლას ჩვენი ქვეყნისას და ამისთვის მიუცილებ-
ლათ საჭიროა შესდგეს ქართული გეოგრა-
ფიული საზოგადოება, რომელმაც თავისი
მოქმედება ჯერ კარტების გამოცემით უნდა
დაიწყოს.

დასასრულ ბოდიშ ვითხოვ მკითხველებთან,
თუ პირველი ნაწილი ჩემი გამოკვლევისა
იყოს მოსაწყენი. უკარტოთ ამის კითხვა
შეუძლებელია. ვისაც ჰსურს ცოტაოდნათ
მაინც შეისწავლოს ჩვენი ქვეყნის მდებარე-
ობა ამ თხზულებიდან, წაკითხვის დროს,
ეურჩევთ თვალწინ იქონიოს ხუთფერსტია-
ნი კარტა კავკასიისა, რომელიც არის შედ-
გენილი კავკასიის უმთავრესს შტაბში.

საქართველოს მიწა-წყლის წყობა.

კავკასიის ქვეყანას შეადგენს ორი გველი
 ქედი, რომელნიც ეთმანეთთან პირდაპირ თა-
 ვიდგან ბოლომდის თითქმის თანასწორ მან-
 ძილზე არიან გავლებულნი უზარ-მაზარ მი-
 წის კედლათ კასპიის ზღვის დასავლეთის ნაპი-
 რიდგან შავზღვამდე. ეს ორი უზარ-მაზარი
 ბუნებითი კედელი შეადგენს ორს დიდს მთის
 ქედს, რომელთაგან ერთს ეძახიან დიდს კავ-
 კასიის ქედს და მეორეს მცირე კავკასიის ქედს.
 დიდი კავკასიის ქედი იწყება სამხრით კასპიის
 ზღვაში შეტანილ მიწის ცხვირიდგან, რომელ-
 საც ახლა ეძახიან აფშერონის ნახევარს კუნ-
 ძულსა და შეადგენს ბაქოს უეზლსა, მერე გა-
 მოივლის რანსა და მოვაკანს (ბაქოს და გან-
 ჯის ანუ ელისაბეთპოლის გუბერნიებსა), შემ-
 დგე გაჰყოფს კახეთსა და ლეკეთს (დალის-
 ტანს), გაივლის ოსეთსა და სვანეთს, ბოლოს

გაწევა შავიზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთის პირზე და დაწყდება ყირიმში, სადაც ამ ქედის ფრთის წვერს გასწყვეტს აზოვისა და შავი ზღვის შემაერთებელი ყირიმის სორეტი.

ყველაზე უმაღლესი ნაწილი ამ ქედისა ბაზარდუზის მთიდგან მოკიდებული იალბუზის მთამდის, ესე იგი, ნუხის მაზრიდგან დაწყებული სვანეთსა და აფხაზეთამდის უწევს. ეს უმაღლესი ნაწილი ქედისა პირდაპირ საქართველოს აქვს მოფარებული და საკუთრად იმის კედლათ ჩაითვლება. სვანეთში იალბუზიდგანვე დაწყებული მთელი დიდოეთის გაყოლება გადის მეორე ქედი უმთავრესს ქედის პირდაპირ და ეძახიან იმას მოწინავე ქედს, ანუ კავკასიის ქედის საფარს. ეს მოწინავე ფარდული ქედი მართლაც ერთ გაუწყვეტელ კედლათ კი არ არის გაყოლებული; ის უმთავრესი ქედიდგან გამოსული დაკვლაკნილი ტოტებისაგან არის შემდგარი, რომლებზედაც აიმართება უმთავრესი კავკასიის წვერები: იალბუზის მთა (*Машорыч* 18,528 ფუტი სიმაღლე), კოს-

ტანთავი (17,123ფ. სიმაღ.), მყინვარი (*Kash-
ბეკი*, 16,538 ფ. სიმაღ.), ეს მთის წვერები თით-
ქოს უზარმაზარ კედლის ბურჯებს შეადგე-
ნენ, რომელნიც მიყუდებიან უმთავრესს კავ-
კასიის ქედს ციხის ბურჯებს ვით და იმათსა
და დიდს ქედს შუა არის რვა ხეობა ანუ უკეთ
ეთქვით მთათსა ვანე (*Котловина*), სადაც
შფოთავენ და ქოთავენ ამ თხემებითგან გამომდი-
ნარე ხეხვები. სადაც რიონი, ეგრისის წყალი
(*Муурა*) და თერგი გამოდიან, იმათ მახლო-
ბლათ კავკასიის ქედს გადაღმა გამოდის, 1) დი-
გორის ხევი, იმის შემდეგ ერთი მეორეზე ჩა-
უყვებიან 2) კასრის ხევი (*p. Нардон*), 3) თერ-
გი ანუ ლომეკი (*Терек*), 4) ძურძუკეთის ხევი
ანუ ხახიელის წყალი (*p. Асси*), 5) მდინარე არ-
გუნი, 6) პირიქითელი ალაზანი, 7) დიდოე-
თის ხევი (*p. Андийское Койсу*), 8) ავარიის
ხევი (*p. Аварское Койсу*). ამ რვა ხევს შემორ-
ტყმული აქვს რვა მთათსა ვანე (*котло-
вина*). ყოველს იმათგანს მხოლოდ ერთის მხრით
ჩრდილოეთისკენ არღვევს თავთავის ხევი,

სტოვებს მთათსავეანეში, ან ხეობაში შესავალს ძალიან ვიწრო (კარს, მერე ყოველი იმათგანი მოუხვევს აღმოსავლეთით და ჩადის კასპიის ზღვაში. ამ ხეობების, ანუ ბუნებითი უზარმაზარი ციხეების სახელნი ესენი არიან: 1) დიგორი (*Дигоръ*), 2) დვალეთი, ანუ ოსეთი (*Нардонская котловина*), 3) ხევი ანუ მთიულეთი, 4) ძურძუკეთი, ანუ არხოტის ხეობა (*Ассинская котловина*), 5) ხევსურეთი (*Ар-ეუნская котловина*) 6) თუშეთი (*Тушинская*), 7) დიდოეთი (*Дидойская*), და 8) ავარია, ანუ დარღოს ხეობა (*Анкратильская*). ყოველი ამ ბუნებითი ციხეთაგანი საშუალო გამოანგარიშებით ორმოცი ვერსი სიგძეა და ოცდაათი სიგანე. ისინი ჩრდილოეთით არიან მიდგმულნი კავკასიის ქედზე, დასცქერიან არწივის ბუდეებსავეით საქართველოს და იფარვენ ჩრდილოეთისაგან. თითო ხევი იქნება ამალღებულნი საშუალო გამოანგარიშებით ხუთი და ექვსი ათასი ჭუჭუი სიმაღლე ზღვის პირითგან; ესე



იგი თითქმის ორი სურამის მთის სიმაღლეზე მდებარებენ.

მცირე კავკასიის ქედი იწყება შავი ზღვის აღმოსავლეთის კუთხეში, ცოტათ სამხრით, იქ, საცა აჭარისა და აზრუმის ანუ ბასიანის მთებია, წაჰყვება სამხრით აღმოსავლეთისაკენ დიდი კავკასიის ქედის პირდაპირ თანასწორათ და კასპიის ზღვას ვერ უწყევს. იმისი ბოლოები ზოგი იკარგება მოვაკანისა და რანის მინდვრებში, სხვანი შეუერთდებიან ჰერანის მთებსა.

ამ მცირე კავკასიის ქედსაც სამხრით, როგორც უმთავრეს კავკასიას ჩრდილოით, ბურჯებათ აქვს ალაგოზისა და სარარატის მთის წვერები. საშუალო ნაწილი მცირე კავკასის ქედისა არის ვაკეგორასავით ამაღლებული. ამისთანავეა კეგორა (*Плоская возвышенность*) მცირე კავკასის ქედზე არიან შემდეგნი: კოლა (*Чалдырский санджак*), არდაანი (*Ардаган*), ოცხე-ჯავახეთი (*Ахалцихский и Ахалкалакский уезды*), თრიალეთი (*Цилканско-храмское ущелье*), და სომხეთი (*Лорийское Приставство*).

საზოგადოთ ეს ვაკეგორები (*Плоскія воз-
 вышенности*) თითქმის იმ სიმაღლები არიან,
 ზემოთ რომ დიდი კავკასის ქედის ხე-
 რებები ანუ მთათსავენი მოვიხსენეთ. ამ
 ვაკეგორებზე მოდის დიდი ბალახი, შვენიე-
 რი შამბნარი ალაგები და ცივი წყაროები.
 ზაფხულს ამ ალაგებზე მოჰყავთ ოსმალეთის
 მხრიდგან და ქართლ-კახეთიდგან ურიცხვი
 საქონლის ჯოგები საძოვებლათ. მცირე კავკა-
 სის მთებიდგან ჩრდილოეთით და აღმოსავ-
 ლეთით გამოდის მაღალი ტოტები: თრიალე-
 თის ქედი, ბენდერის მთები და სომხეთის მთე-
 ბი, რომელნიც ძალიან მაღლები არიან, წა-
 მოვლენ აღმოსავლეთისაკენ და ზოგი თბი-
 ლისის სამხრით საყალთუნს (*Соплиуз*) თავ-
 დება, ზოგი კი გატეხილ ხიდთან. ჯავახეთის და-
 სავლით მიდის აჭარისა, ტაოსი, თორთომეს
 და ჭანეთის მთები ტრაპიზონამდის, რომელ-
 ნიც მომეტებული ნაწილი ძალიან მაღლები
 და კლდე-ქარაფოვანები არიან. მთელი მცირე
 კავკასიის ქედის გაყოლებაზე სამხრეთიდგან



ქართული
საბჭოთაო

ჩრდილოით გადასავალი გზა საქართველოში არ იბოება, ბილიკებს გარდა. მაღალი მცირე კავკასის ქედები შავი ზღვიდგან დაწყებული გატეხილ ხიდამდის (*Красный мост*)! საქართველო საკენ მიხრილ კედელსავეით გავლებული იცავს ამ ქვეყანას სამხრეთიდგან შემოსევით.

ახლა მთელს კავკასიას რომ ერთი თვალი გადაავლოს კაცმა, შენიშნავს, რომ დიდი კავკასიის ქედის ჩრდილოაღმოსაგლეეთის მხარე კახეთიდგან დაწყებული კასპის ზღვამდის რაც ალაგია, ესე იგი მთელი დაღისტანი საკვირველი ღორღიანი და ქარაფოვან-კლდიანია. აქ არის დაგროვებული უზარმაზარი შავი, ყვითელი და ნაცრისფერი კლდის ნამზვლევეები. ეს კლდის ნამზვლევეები სულ ნადუღი მიწით არის ნაკეთები. თქვენ ნახავთ მოტეტვლებულ წრიაპკლდეებსა, გრანიტისა და წითელი ტინის ნამზვლევეებსა. მთელი დაღისტანი ანუ ლეკეთი თითქმის ამისთანა ტინებით არის ანაგები. აქ მთის ბილიკებს გარდა სხვა გზები თითქმის არ არის და ხეობები მომეტებულათ

ვიწრო ლორღიანი და კლდიანია. ყოველ წა-
 ბიჯის გადამაზე შეხვდებით უზარმაზარი გრა-
 ნიტისა და ბაზალტის ქეცბს.

მცირე კავკასის დასავლეთის მხარე შავ-
 ზღვის პირამდის უჭირავს სამცხე საათაბაგოს
 (*Ahalucxetის უხვძუ*) და ჭანეთს (*ლაზისტან-
 სკის სამხარე*). როგორც ლეკეთში, ანუ
 დაღისტანშია, აქა იმნაირსავე მიწის პირის წყობ-
 ბას ხედავთ. ყოველგან ლორღიან-ტინიანი
 ალაგებია, სადაც შავი გაფხეკილი კლდეები
 თითქოს გაცივებულ მიწის ნადუღებისაგან შე-
 კრულ იყოს. აქაც ისეთივე შავი გრანიტი და
 წითელ ყვითელი კლდეები იპოვება, როგორც
 დაღისტანში.

ზოგიერთი მეცნიერები, რომელთაც შეხვე-
 დრიათ ჩვენი ქვეყნის მიწა-წყლის აგებულების
 გაცნობა, ამტკიცებენ, ვითომც კავკასიის ქე-
 დი ბევრათ აღრე ამოეხეთქოს გალხვალ მი-
 წის გულს და იქ დაგროვებულ ორთქლის
 ძალას, ვინამც მცირე კავკასიის ქედი. შემდეგ
 კარგა ხანი რომ გასულა, ამოუხეთქიაო აჭარისა

და სამცხის მთებიცა. მე ამ შენიშენას დაუმატებ, რომ ცეცხლით გალხვალნი მიწის გულისა და ოხშიერის ძალა განსაკუთრებულის მძვინვარებით აღმოჩენილა იალბუზიდგან მოკიდებული კასპიის ზღვამდის და მთელი დაღისტნის სივრცეზე მიწის ქერქი დაუმზვლევია და საშინელის ძალით ამოდენილა აქ მიწის ნადული. ამავე ძალას აუმართავს ის მალალი წვერები, რომელნიც დიდოეთსა და იალბუზს შუა იმყოფებიან. ერთი სიტყვით უმთავრესი კავკასიის ქედის ამწევი ძალა პირველათ გამოჩენილა დაღისტნის მხარეს, კასპიის ზღვის დასავლეთისკენ; მერე კი იმის გავლენით აწეულა მთელი მიწის ზურგი ჩრდილოეთდასავლეთისკენ შავი ზღვის გაყოლება ყირიმამდის.

იგივე ძალა, რომელმაც ახეთქა დიდი კავკასიის ქედი, მცირე კავკასიის ქედის ასახეთქათ სულ სხვა ალაგას გამოჩენილა. იმას დაუწყია მოქმედება შავი ზღვის პირითგან კოლა-ჯავახეთის ქვეყნებზე, სადაცა აუარებელი მიწის გალხვალნი გული დაგროვებულა. იმას აუფუშ-

დაუფუშავს მიწის ქერქი, გაუკეთებია აქ მიწის ნადულებსაგან ფრიალო კლდეები და იმის გავლენით მთელი მცირე კავკასის ქედი აწეულა აღმოსავლეთით კასპიის ზღვამდე. ამნაირათ ახალციხის მთები შეერთებულან ლიხის მთასთან და პერანგასათან (*Сурამскія горы*), რომელნიც არიან უმთავრესი კავკასის ქედისგან გამოსული ტოტები.

ამაზხით კავკასიის ქედების ამხეთქი ძალა აღმოჩენილა ორ ალაგას: ერთი აღმოსავლეთით დაღისტანში და წამოსულა ჩრდილოეთისკენ. იმას აუწევია დიდი კავკასი. მეორე — დასავლით შავზვასთან, აუხეთქია სამცხე-კლარჯეთი და წამოსულა აღმოსავლეთისაკენ. ამისგან გაკეთებულა მცირე კავკასი.

ამ გეოლოგიურის გამოკვლევის შემდეგ ჩვენ ცხადათ წარმოვიდგენთ საქართველოს, რომელიც სამხრეთითა და ჩრდილოეთით ორ შეუალ მთის ქედებს შუა არის დამწყვედელი. ეს ქვეყანა შუაზე გადაუჭრია ლიხის მთას, რომელიც არის სამხრით ჩამოსული ტოტი

კავკასიის ქედიდგან. ამ მთის ტოტს მთელი ახლლანდელი საქართველო ორად გაუყვია: ერთს ეწოდება აღმოსავლეთის საქართველო, ანუ ამერი, მეორეს—დასავლეთისა ანუ იმერი.

ამ საზოგადო გაცნობის შემდეგ შეუდგეთ მოკლეთ ამ ორი ქედების და იმათ ხელომინდვრების აღწერას. დავიწყეთ მცირე კავკასიის ქედის თავით ანუ კოლას-მთებიდგან, საიდანაა გამოდის მდინარე მტკვარი.

თ ა ვ ი I.

ა. კერძობითი აღწერა სამცხის ქვეყნებისა.

1. კოლა არის ერთი მაღალი ვაკეგორა, რომლის გარე მოხვეულ მთებიდგან გამოდის მტკვარი და სხვა ხეობები ირგვლივით და იყრიან თავს კოლის შუა ალაგს. იმას საზღვრავს სამ კუთხით ჩრდილო-აღმოსავლეთ-სამხრით ბასიანის ანუ ყარსის მთები, რომელნიც რგოლსავით შემოხვევიან კოლის

ქვეყანას, დასაველეთით ჩამოდის მაღალი არსიანის ქედი, რომელსაც აქ კოლის მოსაზღვრე ნაწილს ეძახიან ყალნუს მთებს. საკუთრათ ჩრდილოეთისკენ გადის პაწაწა ქედი, რომელიც გაჰყრფს არდაანს კოლასაგან. ამ მთას უწინ ეძახოდენ ჩუღურეთის ანუ ფოსოს მთასა, ახლა ოსმალები ეტყვიან ქოროლის მთებსა. ამ მაზრას ეწოდა სახელი კოლისაგან, რომელიც მდებარებდა მტკვრის კიდის დასაველით. კოლას ჩამოდის ყარსიდგან ერთი საურმე გზა.

2. არდან-ერუშეთი. ამ ვაკეგორას საზღვრავს აღმოსაველით და სამხრით ფოსოს მთები, რომელსაც ეხლა ეძახიან ჩალდირის მთების ნაწილს, ჩალდირის ტბის (პალაკაციოს) დასაველით რომ არის. დასაველით ჩამოდის არსიანის მთის მაღალი ქედი, რომელსაც უწინ ეძახოდენ ქვაყრილად, ჩრდილოეთით გადის ფოცუხის ხევის (Πουχοβαι) მთები და ნიალის ყურის მთა. ეს მეორე არდან-ერუშეთის ვაკეგორა გარშემორტყმულია მთებით

და შეადგენს მტკრისა და ერუშეთის წყლის ხეობას. ერუშეთის ხევი გამოდის ფოცხვის ხევის მთებით, მომდინარეობს ჩრდილოეთითგან სამხრით, დასავლით მასვე მოერთვის სამღერეთის წყალი და შესდის მტკვარს. ერუშეთის წყალს ახლა ოსმალები უძახიან კანიაის. არდაგანი არის ძველი ქალაქი მტკვარზე. ერუშეთის ხევის მახლობლათ არის ნაქალაქევი. აქ მშვენიერი გუმბათიანი საყდარი ააშენა დიდი კოსტანტინე კეისრისაგან გამოგზავნილმა თავადმა და დაასვენა შიგ ქრისტეს სამსკვალი (ჯღარცმაზე დაკრული ლურსმანი), რომელიც უნდა მორთმეოდა მირიან მეფეს ქრისტეს სარწმუნოების მიღების შემდეგ. ერუშეთიდან გადადის გზა დასავლეთს ფანასკეთის ქვეყანას. მეორე გზა არდან-ერუშეთიდან ფოცხვის მთით ჩადის ერუშეთ-ფოცხვის ხევი (Πουχοβ-αυη).

3. ჯავახეთის ვაკეგორა ორს ზემოხსენებულს მაზრაზე ბევრათ უფრო დიდია, საზღვრავს დასავლეთით მტკვარი, ჩრდილოეთით

ბაკულიანის მთიდგან მოკიდებული კოდიანის მთის გამოყოლება აწყვერამდე (*Ацхурѣ*). ბაკულიანის და კოდიანის მთებს გადაღმა გადის გუჯარეთის წყალი, შავი წყალი, ბაკურიანის წყალი და სხვ. ამ მთებს გადმოღმა ჯაეახეთში იწყებენ დენას ბარალეთის წყალი, აზაერეთის ხევი, გოკის მდინარე, რომელნიც ერთვიან ჯაეახეთის მტკვარს (*Ахалкалак-იანი*). თეითონ ჯაეახეთის მტკვარი გამოდის თანაერის ტბითგან (*Топорованское озеро*) და მოდის დასავლეთითგან აღმოსავლეთით და ეწოდება თანაერის წყალი კონდურის წყლის შესართავამდის. აღმოსავლეთით ჯაეახეთს საზღვრავს ტბისყურის ტბა შარვაშეთის მთები (*Самсарскія горы*), ბოლოღლის მთები (*Горы Эмлеклы*), აბოცის მთამდე; სამხრეთით—აბოცის მთა (*Мадаталинскія горы*) და ფოსოს მთები, დასავლეთით ფოსოს მთები ნაალისყურის მთამდე. ამ სამხრეთის მთებიდგან გამოდის სხვათაშორის კონდურის წყალი (*Кирახ-ბულახ*) და სადაც ეს წყალი და თანაერის

წყალი ერთვის ერთმანეთს, აქ არის ძალიან მაგარი ძველი ციხე ახალქალაქისა. ამ ქალაქიდან ფანავრის წყალს ეძახიან ჯავახეთის მტკვარს (*Axalkalakz-ისი*). ახალ ქალაქის ციხეს ქვეით ჩრდილოეთისკენ ჯავახეთის მტკვარზე (*P. Axalkalakz*) ყოფილა ძველი მაგარი ციხე წუნა (*Korxa*). ეს ალაგია ბარალეთის წყლის შესართავი ჯავახეთის წყალთან. იქ, სადაც ჯავახეთის მტკვარი დიდ მტკვარს ერთვის ყოფილა ძალიან მაგარი ციხე ხერთვისისა. ჯავახეთს გაღმოდის გზა არდან-ერუშეთიდან. ყველა წყლები, რომელნიც არიან ჯავახეთს, იკრიბებიან ახალქალაქს და ხერთვისს. თითო ამ მაგარ ციხეთაგანი აგებულია ორ-ორის ხეობების ყელთან და იცავს მთელს ჯავახეთს. მთელი ეს ქვეყანა მდებარებს ჯავახეთის მტკვარის ქალებზე, რომლებზედაც მოარბიან ყოვლის მხრით, ირგვლივ, ჯავახეთის წყალში შემდინარე ხეევი.

4. ხერთვისითგან მოკიდებული კოდიანის მთამდის, სამხრეთითგან მოკიდებული ჩრდი-

ლოცვით მტკვრის აღმოსავლეთის კიდვზე
 ჩაუყვება ჯავახეთის მთა. ამ მთის დასავლით
 ძვერს ოცხე, რომელიც ჩრდილოთდასავ-
 ლით და სამხრით რგოლსავით შემოვლებუ-
 ლია ძალიან მაღალი და თოვლიანი მთებითა.
 ჩრდილოეთით მდებარე მთას ეწოდება ახალ-
 ციხის მთები, დასავლით არსიანისა და სამხ-
 რით ერუშეთი-ფოცხვის მთა. აღმოსავლეთით
 საზღვრავს მტკვარი და იმის პირს გაკრული
 ჯავახეთის მთა. ეს ქვეყანა უფრო ამაღლე-
 ბულია ჯავახეთის ვაკეგორაზე და დასერი-
 ლია მრავალი მჩქეთარე ხეეებით; იმათში
 შესანიშნავია ქარძამეთის ხევი, რომელიც
 არის ახლანდელი საზღვარი რუსეთის საქარ-
 თველოსა და ოსმალეთის საქართველოს შო-
 რის. ქარძამეთისზემოთ მტკვრის მახლობლათ
 კლდეზე არის ძველი მონასტერი ვარძია თა-
 მარ დედოფლის ადგილ სამყოფელი. აქ კლდე-
 ში არის მრავალი ქვაბები გამოკვეთილი,
 მშვენიერი ოთახები, საყდარი და სხე., სახიზ-
 რათ მომზადებული. ვინიცობაა, მტერი დასხ-

მოღათ თაგს, ამისთანა ქვაბებში შეიხიზნოდნენ: ვარძიის მონასტერი როგორც ვახუშტი ამტკიცებს არის გიორგი პირველისგან გამოწყებული და თამარ მეფისაგან შესრულებული. ვარძიის ქვევით ერთვის ვარენთის ხევი, რომელზედაც იყო მაგარი ციხე ვარენთი, მტკვრის შესართავთან აგებული კლდეზე. შემდეგ ერთვის აღმოსავლეთით ასპინძის ხევი, რომელზედაც ირაკლი მეფემ სახელოვანად გაიმარჯვა ახალციხის ფაშაზე. საცა ეს მდინარე მტკვარს ერთვის, იმის მახლობლათ ყოფილა ძალიან მაგარი ციხე; იმავე მდინარეზე ჩრდილოეთითკენ ყოფილა მეორე ძალიან მაგარი ციხე, სახელად მგელ-ციხე. ამ მდინარის პირად არის კლდეები და სახიზნავი ქვაბები გამოკვეთილი. ასპინძის ქვევით დასავლით შემდინარებს მტკვარში ცუნქის ხევი (ურაველის წყალი), რომლის მახლობლათ არის დიდებული მონასტერი საფარა. აქ მარხიან სამცხის ათაბაგები. შემდეგ ცუნქის (ურაველის) ხევის ქვევით ერთვის ფოცხვის ხევი, რომე-



ლიც ერუშეთ-ფოცხვის მთიდგან გამოდის რამდენმე ხევათ და აქ არის კლდეზე აგებული ყველის ციხე. მერე დასავლეთით ერთვის ქვაბლოვანის წყალი (*Коблианъ-цаи*), რომელიც გამოდის გურიის და აჭარის მთებიდგან. ამ წყალსა და ბოცოს წყალს შუა ყოფილან მრავალნი სახიზნი ქვაბები და ზედ ბოცოს წყალზე ნაოხარს მშვენიერი და დიდი სასახლე თამარ მეფისა, აქვე მახლობლათ არის ეანას მონასტერი და მრავალი ქვაბები. შემდეგ ჩრდილოეთით ფერსათის მთას, ანუ რკინის ჯვარს გამოდის ოცხის ხევი (*P. Абаскуманъ*) და მოერთვის მტკვარს. ამ მდინარეზეა ორი ძველი ციხე ოცხე და ოძრახოს, რომელიც ვითომც მცხეთოსის შვილს ოძრახოსს აეშენებინოს. ამავე მდინარის მახლობლათ გამოდის ძალიან ცხელი წყარო აბანო, სადაც არის აბანოები გამართული და ბანაობენ მრავალნი. ის არჩენს, ანუ ჰკურნებს ქარით დახუთვილს და მუწუკიანებს. ახლა ამ აბანოს ეძახიან აბასტუმანს. ოცხის მდინარეზე გადა-



დის გზა იმერეთში რკინის ჯვარის მთაზე, ოცხე, ქვაბლოვანის ხევი და ფოცხვის წყალი რომ შევერთდებიან, მერე ამ მდინარეს ეძახიან ახალციხის წყალს, რომელზედაც არის აშენებული ახალციხის ქალაქი და ძალიან მაგარი ციხე ახალციხისა. ამ ქალაქის აღმოსავლეთით მტკვარზე არის აგებული ძველათ მაგარი ციხე აწყვერი, რომელიც თითქოს მოწინივე ბურჯათ ყოფილიყოს დანიშნული, ის ჰკეტავს ქვემო ქართლიდგან შემოსასვლელს გზას სამცხეში.

ბ, ერთი თვალის გადავლება

სამცხის და კლარჯეთ ქანეთის

მიწა--წყლის წყობაზე.

კოლა, ერუშეთ-არდანი, ოცხე-ჯავახეთი ერთი თვალის გადავლებით წარმოუდგება კაცს ერთ დიდ ვაკეთ, რომელიც გარშემო მთებით არის შემოზღუდული და მერე თითქოს ასე ერთიანათ აბერილა, ატანილა და ასულა ძალიან მაღალ მთათ. ეს მაზ-

რები საშუალო გამოანგარიშებით შეადგენს სიმალლით ოთხი ათას ფუტს. მაშასადამე მთელი ეს ქვეყნები შეადგენენ ძალიან მაღალ მთას, რომლისთვისაც თითქოს წვერი გადაუკვეთიათო და ამ გადაკვეთილ უზარ მაზარ მთის მაღლობზე გაფენილა შემოხსენებული ქვეყნები. ამ ქვეყნებში გადის მტკვრის მდინარე, რომელსაც ერთვის მარჯვნივ და მარცხნივ მრავალი ხეეები გარემორტყმულ მთებიდგან ჩამომდინარენი. ეს ერთი დიდი ვაკე-გორა გაიყოფება მთებით სამ ნაწილათ, რომელნიც შემოთ მოვიხსენეთ; ერთს ამ ნაწილთაგანს ჰქვია ოცხე, რომელიც წინათ აფწერეთ. ჩემის აზრით ამ მაზრას დაერქვა სახელი ოცი ხევისაგან, რომელნიც ჰკვალვენ ამ ქვეყანას და არა ოძრახოსისაგან, როგორც ამტკიცებს ვახუშტი. აგრეთვე მთელს შემოხსენებულს შემო მტკვრის ქვეყანას: კოლას, ეროუმეთ არდანს და ოცხე-ჯავახეთს დაერქვა სამცხე, სამოცი ხევისაგან, რომელნიც მარჯვნივ და მარცხნივ ჩარბიან

მტკვარში იმის სათავედგან მოყოლებული
 ჭობის ხევამდე (*ყინაწ-ხევი*), რომელიც არის
 საზღვარი სამცხისა და ქართლისა. ვახუშტი
 ამბობს, ვითომც სახელი სამცხე იყოს წოდებ-
 ბული ან მცხეთოსისაგან და ან სამი ციხისა-
 გან, იმის შემდეგ, როცა სუმბათ ბიერიტიან-
 მა ააშენა ციხე დემოთს ოძრახოსის პირდაპირ
 და იმით გამოვიდა იმ ალაგებს სამი ციხე.
 სხვანი ამტკიცებენ, რომ სამცხე სამეცხეს ნიშ-
 ნავსო. მესხი ან მოსოხის ერი ამ ქვეყნისა, ძველს
 ისტორიაში სომხების და ბერძნების მეისტორი-
 ებისაგან ხშირად არის მოხსენებული. სხვათა-
 შორის ქსენოფონტი ამბობს, რომ შავს ზღვის
 პირათ მხნე მოსოხის ხალხმა ჩემს ჯარს ძალიან
 დიდი ზარალი მისცაო: ისინი ომობდენ რკინის
 იარაღებითაო. ეს შემოხსენებული სამი დიდი
 ვაკე-გორა, სახელად სამცხე, დაჰყურებს ცალ-
 მხრით დასავლეთის საქართველოს და მეორეს
 მხრით აღმოსავლეთის საქართველოს. ამას
 უჭირავს შუაგული იმათშორის და თავის მალ-
 ლობი მდებარეობით თითქოს მთელს საქართ-

ველოზე უფლებსო და უზარ-მაზარ ციხე-საგით არის ზედ გადმომდგარიო.

სამცხეში იცის შვენიერი ხილი, ვაშლი და სხალი. ხეობებში არის შვენიერი ბაღები და ვარდნარი; გარემო მთებზე მომეტებულ ნაწილათ მოდის მაღალი და სქელი ბალახი; მინდვრის ყვავილები მრავალია. აქ იცის ბევრი ფუტკარი. უწინ ეს ხალხი ბევრს თათოს და ცვილს (წმინდა სანთელს) აკეთებდა. წყაროები გამოდიან მრავალნი, ცივნი; ხეები გატენილია კალმახით და სხვა გვარი თევზებით. მხოლოდ სამცხის წყლებმა არ იცის კირჩხიბი (კიბო) და ზუთხი. ფრინველი და ნადირი მთებზე და ტბებზე მრავალია. მთელი ეს ქვეყანა მოფენილია ტბებით და შვეიცარიის ქვეყანას მოაგონებს კაცს. ტბათაგან შესანიშნავნი არიან: ტბისყური (*Тбисс-ყური*), ფანავრის ტბა (*Топорованское озеро*), სალამოს-ტბა, პალაკაციოს ტბა (*Чалдырское озеро*), კარწახის ტბა (*Хинцалыნское озеро*), ფოხოს ტბა (*Хозанинское озеро*) და სხვ.

გ. კლარჯეთ-ჭანეთი.

სამცხის დასავლით და სამხრით მდებარებს კლარჯეთ-ჭანეთის ქვეყანა შავზღვამდისა და ტრაპიზონამდის გაწვდილი. ეს ქვეყნები ამჟამათ სრულებით ოსმალეთის ხელშია და ეწოდება ოსმალეთის საქართველო. კლარჯეთ-ჭანეთს საზღვრავს აღმოსავლეთით ტაოსა და კლარჯეთს შუა რომ მთა გაივლის. ეს მთა მოდრკება ჩრდილოეთით და შიდას დასავლეთისკენ ზღვამდის, სადაც შეუერთდება აჭარა ბათუმის მთებსა. სამხრით საზღვრავს შალალი მთა, რომელიც არის გამყოფი ხაზი კოროხის შემდინარე ხევებისა ცალ მხრით და არეზის მდინარის (*p. Araxa*) სათავეებისა მეორეს მხრით. დასავლეთ-სამხრით მთა აზრუმბასიანისა გავლილი ზღვამდის. ვახუშტი ჰგონებს, რომ ამ ქვეყანას დაერქვა სახელი კლარჯეთი “ღელარქნილითა და კლდოვან-ღრატო-ღრილოვანებისამიერ”. მართლაც ამ ქვეყანაშია ძალიან დაგრეხილი ალაგები, თვალ აუწვდენელი ტინის კლდეები, მეორეს მხრით საში-

ში ნაპრალები და ძალიან ვიწრო ხეობები, რომელნიც ამომსილია ვოლკანიურ ნამზვლევებითა. კლდეებში და ღორღიან ალაგებში ქოთავს ჭოროხის ხეცები. მიწა არის საკვირველი მოსაველიანი, შავი ფერისა; აქ განსაკუთრებით ზღვის ნაპირებზე მცენარეობა საკვირველი მდიდარია და მძლავრი, თოვლი ძირს ხეცების ქალებზე თითქმის არ მოდის და ქვეყანა მთელს წელიწადს ყვავის და მწვანით არის შეფოთლილი; სხვათა შორის აქ გარეულათ მოვა თურინჯი (*Померанецъ*), ლიმონი, ფორთოხალი (*Апельсинъ*), ზეთის ხილი და სხვ. მალლობი ნაწილი ხეობებისა ზღვის მოშორებით ძალიან კარგი, ტფილი ჰავის არის, მაგრამ ზღვისპირებში ფლატოებია და საშინელი ცივება იცის.

საზოგადოთ ხეობებს შუა ამართული ქედები არის გაყოლებული წყობ-წყობათ და შვილდებსავეთ მიხრილა შავი ზღვისაკენ. ისინი არიან გაწოლილნი სამხრეთიდგან ჩრდილოაღმოსავლეთისაკენ და ჩაითვლებიან ბა-

სიანისა და არსიანის მთების ტოტებათ.

კლარჯეთ-ჭანეთშია შემდეგი ნაწილები: თორთომი, ხახული, ისპირი, ფორჩხა, ბაიბურთი და ჭანეთი. ამას გარდა ჭოროხის ქვედანაწილს ხეობას ზღვამდის ჰქვია ძველათგან ლივანი, აგრეთვე სხვა ხეობებს, რომლის ხეეებიც ჭოროხს მიერთვის, ასე უწოდებდენ: საკუთრად ისპირის ხეობას ეძახიან კლარჯეთს, ზედა ნაწილს ჭოროხის ხეობას—ტაოსკარს, მერე მიჰყვებოდა არტანუჯის ხეობა, შავშეთის ხეობა და აჭარის ხეობა. ჭოროხის მდინარე გამოდის ირიჯლუს მთებიდან, ჯერ მიდის აღმოსავლეთ ჩრდილოით, მერე მოდრკება დასავლეთ ჩრდილოეთისკენ და ჩადის შავ ზღვაში. აქედგან სჩანს რომ როგორც მთებია შვილდსავით მოხრილი, ისე იმათ შორის მიმდინარე წყლები და ხეობები. ჭოროხის მდინარეს ერთვის მარჯვნივ ფანასკერთის ხევი, არტანუჯისა, შავშეთის და აჭარის წყლები; მარცხნივ თორთომის ხევი, ისპირისა და ფორჩხის წყლები. ჭანეთის მთიდან გამოდის ქოფ-

ჯის წყალი, რომელიც პირდაპირ ჩადის შავს
 ზღვაში.

ტაო, ბაიბურთი და გურჯი-ბოლაზი ანუ სა-
 ქართველოს ყელი მდებარებენ ირიჯლუ-დე-
 ვაბოინის, ისპირის და ბასიანის ანუ სომხეთის
 მთის კალთებზე და შეადგენენ ერთს დიდს
 ვაკე-გორას, ძალიან ამაღლებულს მთიან ალავს,
 რომელიც შემოზღუდულია თითქმის თოვ-
 ლიანი ქედებით. ამ მთებიდგან იწყება ჭორო-
 ხი და იმის შენაკადი ხეეები. სამხრით რაც
 ოსმალეთიდგან კლარჯეთს გზები გადმოდის
 სულ ამ ხეეების პირებზეა გაყოლებული.

ჭოროხის სათაის (საცა გამოდის) მახლო-
 ბლათ არის ქალაქი ოლთისი მაგარ ციხიანი,
 რომელიც ჰკეტავს აზრუმიდგან შემოსასვლელს
 გზას. იმას ქვეით, საცა ფანასკეთის ხევი შე-
 ერთვის ჭოროხს, არის ფანასკეთის ციხე, რომ-
 ელიც იცავს ფანასკეთისა და ჭოროხის ხე-
 ობას; მერე არის კალმახის ხევა და ჭორო-
 ხას ხევის ყელში კალმახის ციხე, რომელიც
 არის კლდეზე აშენებული და იყო შეუალი.

კალმახის ციხეს ქვეით, იქ სადაც ორი არტანუჯის წყლის ტოტი შეერთდება, არის მაგარი ციხე არტანუჯისა ვახტანგ გორგასლანისაგან აშენებული და ჰკეტავს გზას, რომელიც გადადის კოლა-არდანის ქვეყანას. ამ არტანუჯის მახლობლათ ახიზს არიან მრავალნი ქვაბნი გამოკვეთილნი კლდეში. ვახუშტი ამტკიცებს, ვითომც ისინი ვახტანგ გორგასლანისგან იყონაკეთები. არდანუჯის წყლის შესართავს ქვეით ჭოროხზე არის მრავალთელიანი, ძალიან მაგარი ქვითკირის ხიდი, ჭოროხზე გადადგმული, სახელად ხვარამზეს ხიდი. ხიდს ქვემოთ იშხანის და ჭოროხის ხეობასთან არის მაგარი იშხანის ციხე. შავშეთის წყლის სათავის მახლობლათ არის ძალიან მაგარი ციხე თუხარისი. ვახუშტი ხსნის ამ სახელს ამნაირათ "თუხარ ციხე მაგარი ის, სხვა არა". ეს ციხე იცავს იმ გზას, რომელიც გადადის კლარჯეთიდან ერუშეთს და ფოცხვის ხეობით სამცხეს. საცა შავშეთის წყალი ჭოროხს ერთვის, იქ არის ფანავარის ცი-

ხე, რომელიც იცავს ორს ხეობას შავშეთისას და ჭოროხისას; მახლობლათ არის ნათლის მცემლის საყდარი და თორმეტი მონასტერი ოპიზისა, ძველათ მღიდარი და სწავლა მეცნიერების გამაგრებელი.

ჭანეთს, ზღვის პირათ არის გონიის ქალაქი და შვენიერი ნავსადგური ბათუმისა, რომელიც შავს ზღვაზე თითქმის პირველია.

დ.ს ტ რ ა ტ ე ლ ი უ ლ ი მ დ გ ო მ ა რ ე ო ბ ა
ს ა მ ც ხ ე ს ი და კ ლ ა რ ჯ ე თ -ჭ ა ნ ე თ ი ს ა.

სამცხე ერთი შეხედვით ჰგავს უზარმაზარს ბუნებითს ციხესა, რომელიც ვრცელს მთაზეა დაშენებული. დასავლეთის მხარე ამ უზარმაზარი ციხისა ზღვამდის უჭირავს კლარჯეთს და ჭანეთიქვეყანას. მთელი ჭოროხის ხეობა ჩითვლება ერთს უმთავრესს გვირაბათ, ანუ სამცხეში შესასვლელ ციხის გზათ. ამ უმთავრესს ბუნებითს გვირაბს გარდა არის, უმცირესი გვირაბები ჭოროხის მარჯვენე და მარცხნივ მორთულ ხევებისა. თითქმის ყოველს უმცირესს ხეობას ჭოროხის შესართავთან აქვს ციხე.

რომელიც ემგზავსება გვირაბის შესასვლელს კარს. მართლაც თუ ამ ხეობებით არა, სხვაგან სამცხეს გადასასვლელი გზა ზღვიდგან არ არის. ჩრდილოეთით, აღმოსავლეთით და სამხრით სამცხეს არტყია მთების თხემები (ქედები), რომელთა სიმაღლე საშუალო გამოაჩნგაჩიშებით ათი, ან თერთმეტი ათასი ფუტია, ესე იგი სამი ვერსი სიმაღლე. ამ მთებზე სიარული მარტო სამი ოთხი თვე თუ იქნა წელიწადში, მეტი აღარ შეიძლება. დანარჩენს დროს არამც თუ ჯარი, მარტოხელი კაციც ვეღარ გადაივლის. ზემოხსენებული მთები ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთისკენ თითქოს გამსქდარა და ამ კლდის ნაპრალოში გაუკაფავს გზა მტკვრის მდინარესა, მაგრამ აქაც მტკვრის პირებზე ერთი მეორის გაყოლება აუშენებიათ მაგარი ციხეები, ასე რომ ამ მხრითაც შესვლა სამცხეში ძნელი უნდა ყოფილიყო. ჩრდილოეთით ლიხის მთას მიერთვის ფერსათის მთები (*Горы Цкалицтели*) და რკინის ჯვრის მთა, რომელთაც უძახიან ახალციხის მთებსა. ესენი

აზიან ძალიან ამალლებული ქედი და სამცხიდან რკინის ჯერის მთაზე გადადის გზა იმერეთში. ადგილის მდებარეობა ისეთია, რომ სამცხიდან ამგზით სულ ცოტა ჯარითაც შეიძლება იმერეთის თავს დაცემა და იმერეთს კი არ შეუძლია, რაც უნდა დიდი ჯარი ჰყავდეს, სამცხეს გადასვლა, თვითონ მტკვრის პირზე გაყოლებული გზა ქვემო ქართლში შესასვლელათ უფრო სამცხის ქვეყნისთვის აზის მოხერხებული, თავს დასაცემათ, ვინამც ქვემო ქართლისთვის. ამიტომაც ადრე თუ გვიან სამცხის ბატონებს უნდა დამორჩილებინათ იმერეთი და ამერეთი. მართლაც ჩვენ ვიცით, რომ ისტორიულათ საქართველოს დამორჩილება და ერთ სახელმწიფოთ გახდომა სამცხის ბაგრატიონებმა დაიწყეს. ეს ქვეყანა სამკუთხით შეუვალა, მეოთხე კუთხით ზღვისკენ. კლარჯეთ ქანეთის გზები ძალიან დაცული ჰქონდა, როგორც ბუნებითი მიწაწყლის წყობით, ისე გონიერი სამხედრო მოსაზრების წყალობით აგებული ციხეებით. მაშა-

საღამე ამ ქვეყანას მხოლოდ თავისთვის
 ჰქონდა ძალიან მოხერხებულათ მოწყობილი
 სიმაგრეები სხვებზე თავს დასაცემათ.

ე. ე რ ი ს თ ვ ი ს ე ბ ა .

მეთექვსმეტე საუკუნის ბოლომდის სამცხეში და კლარჯეთ-ჭანეთში დასახლებული ქართლის ერი აღიარებდა ქრისტიანობას. როგორც მამა კაცი, ისე დედა-კაცი იყვენ შვენიერი სახისა, ტანოვანი, მხნე, გულამაყი და მამაცი, ცოდნა ხელოვნობის მოყვარენი, წყნარნი და ენა ტკბილათ მოუბარნი. მეჩვიდმეტე საუკუნეში იმათ ძალიან გაუჭირდათ საქმე მაჰმადიანობისაგან და მიიღეს ისლამის სარწმუნოება; მაგრამ ენა, ჩვეულება, თითქმის საეკლესიო დღესასწაულების ასრულება ისევ ქრისტიანული დარჩათ. თავად-აზნაურობა სულ გამაჰმადიანდა; გლეხოებაში ბევრი აქამომდე ქრისტიანებათ დარჩენილან. ისინი თავიანთ ოჯახში სულ ქართულს ლაპარაკობენ და გარეთ თათრულს. ჯავახეთისა და კოლაშაშეთ-არდახანის ქვეყანა ამჟამათ ქართველებისაგან

თითქმის დაცალიერებულია, ძველი საქართველოს ხალხი ზოგი გაუქლექთია მტერს და სხვანი გათათრებულან. ახლა აქ დასახლებულან ქურთები, სომხები და ოსმალო. ჯავახეთის დასავლეთ სამხრეთის კუთხე სულ რუსის მალაკნებს დაუჭერია; ისინი გადმოუსახლებია ჩვენს მთავრობას რუსეთიდან. ჯავახეთის და კოლა-არდანის მთებზე და ხეობებზე რადგან გაზაფხულს და ზაფხულს დიდი ბალახი მოდის, ამისთვის ქურთებს და ბარის სამცხე-კლარჯეთის მცხოვრებლებს მოჰყავთ მთებზე მრავალი ჯოგი საძოვებლათ. ჭანეთის ქვეყანაში ლაზებმა იციან მშვენიერი ყველის კეთება. იმათი ყველი არის ძალიან გემოიანი და თითო იქნება ისეთი, რომ ერთი ბათმანი, ანუ ნახევარი ფუთის სიმძიმე გამოვა. ბაღში იმათ აქვთ თუთის ხეები გაშენებული და აკეთებენ აბრეშუმს. ვენახი მაღლარი იქ სულ ტყეთ არის მოდებული; მაგრამ ღვინოს თითქმის აღარ აყენებენ, რადგან მაჰმადის სარწმუნოება უკრძალავს იმის სმას.

აზოცის წვერი (*Дельс-дагс*). აზოცის მთა ჩამოწვება სამხრეთ აღმოსავლეთისკენ და ჰქვია ირჯანის მთები (*Кара-Ахач и Горы Чубы-ахы*) და შეუერთდება ბერთუჯ-ერევნის მთებსა (*Горы Безабдалс и г. Гирканикс*), რომელნიც უწევენ გელაქუმამდე, გადაივლიან გოქჩის ტბის ჩრდილოეთის კიდებზე და დააწყდებიან რასხის მდინარეს (*Р. Арანс*). ამ გბელს ქედს აზოცის მთებიდგან მოკიდებული ყარსის მთებს რომ უერთდება (*Чалдырскія горы*), ეწოდება მცირე კავკასიის ქედი. ეს მცირე კავკასიის ქედი ძალიან მაღალია და მუდამ თოვლიანი. ჩრდილოეთის პირი ამ ქედისა ეკუთვნის ბერთუჯბამბაკის ხეობას და შეადგენდა ძველათ საქართველოს პირს; სამხრეთის მხარე ეკუთვნოდა სომხეთის სახელმწიფოს.

მცირე კავკასიის ქედიდგან გამოდის ერთი მაღალი მთის ტოტი, რომელიც მიიგრინება ჩრდილოეთისკენ და დააწყდება გატეხილ ხიდთან (*Красный мост*) მტკვარზე, თეთრი ცი-

ხის მახლობლათ იქ, სადაც ბერთუჯის მდინარე (*Дебеда-იან*) ერთვის ხრამს. ზემოხსენებული მცირე კავკასიის ტოტი არის ბუნებითი საზღვარი ბერთუჯის ხეობისა, და ახლანდელ საქართველოს სამხრეთისა იმ ხეობებიდგან, რომელნიც ამ ქვამთ შეადგენს განჯის ანუ ელისაბედპოლის გუბერნიას.

სომხეთის მთა იწყება აბოცის მთიდან და დაწყდება ერთი ტოტი მდინარის ბერთუჯის (*Дебеда-იან*) მოხვეულთან, მეორე ტოტი წარიმართება ჩრდილოეთით და მთის ცხვირსავით შედის იქ, სადაც მდინარეს ხრამს შეუერთდება ბერთუჯი. ამ მთების წვერთაგან უმაღლესნი არიან: ლოქის წვერი (*г. Локс 7,039 ფუტ.*) და ლალვარი (*Ляльвар, 8,332 ფუტ.*). სომხეთის მთებსა და მცირე კავკასიის ქედის ტოტებს შუა ჩაუყვება ბერთუჯის ხეობა, ანუ საქართველოს სომხეთი. ამ ქვეყანას ეძახდენ სომხები გუგარქ და ხან სომხეთის მეფეების ხელში გადადიოდა, მაგრამ

ძველათგანვე კი საქართველოს მიწა-წყალი
 ყოფილა.

მდინარე ბერთუჯი (*p. Дебеда-чай*) გამო-
 დის აზოცის მთას (*Мадагашинскія го-
 ры*) და ბამბაკის შეერთებამდის ეძახიან
 ტაშირის წყალსა (*p. Каменька*), მერე
 ის მოუხვევს ჩრდილო აღმოსავლეთისკენ
 და სდის ასე ძალიან მიხვეულ-მოხვეულან,
 შემდეგ ჭოჭკანიდგან მოუხვევს ჩრდილოეთით,
 გააკეთებს წრეს და დასავლეთიდგან მოერ-
 თვის მდინ. ხრამს. ლალვარის ქედი, სამხრეთ
 დასავლეთიდგან ჩრდილოეთ აღმოსავლეთის-
 კენ რომ გავლებულია, განყოფს ამ ხეობას
 ორათ: დასავლეთის ნაწილს ჰქვია ტაშირი,
 (*Лорийское Приставство*) აღმოსავლეთი-
 სას—საქართველოს სომხეთი. ბერთუჯის მდი-
 ნარეს ვახუშტის ფიქრით ჰქვია სამი სახე-
 ლი. ერთი ბერთუჯი, ციხისაგან ბერდიკი-
 სა, მეორე-სეგამი *), მესამე-დებედა. ეს მდი-

(*) მაგრამ ეს ტყუილია, ამიტომ რომ სეგამი არის
 მეორე მდინარე ბერთუჯის აღმოსავლეთით, რომელიც
 ერთვის მტკვარს და იმყოფება ელისავეთ-პოლის გუ-
 ბერნიაში.

ნარე დიდს სარგებლობას აძლევს ამ ქეობას, რადგან იქიდგან მთელს ქვემო ხეობაში გაჰყავთ რუები და რწყვენ ჭალებს: აქ მოდის ბრინჯი, ხვარბალი, ქრთალა (ქერი), ფეტვი, ბამბა, თამბაქო, სელი და კანაფი მოუფლელათ, კიტრი და ღუთმა ნესვი მრავალი, ბადრიჯანი და პუმპულა (პილპილი), ხეხილი ყოველგვარი. ვახუშტი ამტკიცებს, რომ ამ დიდ ნაყოფიერებისათვის დაარქვეს ამ მდინარეს დაბადა, რომელიც მერე „დებედათ გადააკეთესო.

ბერთუჯის მდინარეშია სხვათა შორის ორაგული, ლოქო (ლლავი), ჭანარი (*Сазань, подь парна*), გოჭა (*карач*), კაპოეტი (*капюец*) და სხვ. ზაფხულს ძალიან ცხელა და ცუდი ჰავაა, ზამთარ შვენიერი, რადგან თოვლი თითქმის არ იცის. ფრინველი მრავალია: ხონობი, კაკაბი, იხვი და სხვ. ძველათ ამ ადგილს უძახოდენ ქურდ-ვაჭრის-ხევად, ახლა ეძახიან აქ მცხოვრები თათრები აყჯაყალას ანუ თეთრციხეს, რომელიც იაყუბ-ყეენმა ააშე-

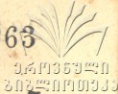
ნა. მერე შაბაზმა წაართვა გიორგის, დიდი სვი-
 მონ მეფის შვილს, მოიყვანა ელი, დაასახ-
 ლა ბერთუჯის შესართავთან, რომ საქართვე-
 ლოს კარი მუდამ გაღებული იყოს სპარსეთის
 მეფეებისათვის. ამ დროს შემდეგ ამ ალაგს
 დაარქვეს ბორჩალო. აქედან მოკიდებული
 ლორის ციხემდის ეს ხეობა არის ძალიან მა-
 გარი კლდიან-ქარაფოვანი. ამ ალაგის გაყო-
 ლება ჯარი ვერ შევა. აქაც მოდის ვენახი
 ბროწეული, ლეღვი და მრავალი სხვა ხილი;
 ლორის ციხეს ზემოთ აბოცის მთისკენ ტაში-
 რის ქვეყანა მალლობია და ზაფხულს გრილი
 შეენიერი ჰაერისაა. ბანბაკის ხეობა ამაზე კიდევ
 უფრო მთიანია. ეს ჩაითვლება მცირე კავკა-
 სიის ქედის კალთად და ზედ ხორბალისა და
 ქრთილის (ქერის) და სელის მეტი თითქმის
 არა მოდის რა. იქ, საცა ტაშირის ხევი (*р. Ка-
 менка*) და ტაშირის წყალი (*р. Аксепюкз*) შეერ-
 თდებიან, მაღალ კლდეზე ყოფილა აგებული,
 ძალიან მაგარი ციხე ლორისა, რომელიც სხვა-
 თა შორის იცავდა ბამბაკის ხეობას. ლორის

აღმოსავლით ძელი ჭეშმარიტის ეკკლესია არის. იმის მახლობლათ არის ქარაფოვანს კლდეში მრავალი ქვაბები, სადაც ამბობენ, ბევრი ქართული წიგნებია შენახულიო, მაგრამ რადგან კაცი ვერ შესულა აქ, აქამდის უხმარათ აწყვიანო. ბერთუჯის გაყოლება ქვემოთ დგას ქობერის მონასტერი, ახლა სომეხებს უჭირავს. ამის აღმოსავლით არიან მშვენიერი ეკკლესიები ახპატი და სანაინი. ქართლის მეისტორიენი ამტკიცებენ, ვითომც ისინი ქართლის მეფისაგან იყოს აშენებული, სომეხნი კი თავიანთ მეფეს მიუწერენ იმათ აგებას. ეს ეკკლესიები მშვენიერი ჩუქურთმის ხელობით არიან აშენებულნი და შიგ ბევრი არხეოლოგიური სახსოვრებიაო. საცა ჭოჭკნათის ხეობის მოსახვევია, იქ არის ვახტანგ-გორგასლანისაგან აშენებული აგარაკის ეკკლესია, რომელსაც ახლა ეძახიან ახტალას. ახტალის პირდაპირ აღმოსავლეთით მთაში არის ორი ეკკლესია: ერთი გიჟს აჭკუიანებსო, ამბობს ვახუშტი და მეორეში სდის წყარო, რომელიც არ-

ჩენს ბრაზიანს, თუ ორმოცამდის დააღვი-
 ნეს. ბერთუჯის მდინარის მოხვეულში აღმო-
 სავლეთით არის პატარა ძველი ციხე წოფა-
 სადაც ბერთუჯი შეუერთდება ხრამს, იმის
 მახლობლათ მდებარეობს ძველი ნანგრევი
 თეთრი ციხისა, რომელიც ბერთუჯის ხეობის
 ყელშია აგებული. სამხრეთის ქედის ჩრდი-
 ლოით, ანუ ლოქისა და ლალვარის მთების
 მეორე მხრით გადიან და ხრამში ჩარბიან შემ-
 დგენი ხევი: შულავერის წყალი, რომელზე-
 დაც მდებარებს დიდი შულავერი ლალვარის
 ქედის ცხვირთან. შულავერის სამხრით სომხე-
 თის მთაზე მდებარებს ოფრეტი, რომელსაც
 ძველათ ეძახოდენ გაჩიანად და იყო გაჩიოსის
 ქალაქი. შულავერს ზემოთ ჩადის ტალავრის
 ხევი (*Далавер-чай*) რომლის ყელშიაც იყო
 ციხე ჭაპალა (*Джабала*). მერე მიდის ბოლნი-
 სის წყალი (*р. Болнис-чай*), რომელიც შესდგე-
 ბა ორი ხევისაგან სარკინეთის და ფოლადეუ-
 რისაგან, რომელთაც შესართავში ყოფი-
 ლა ძველათგანვე რკინისა და სპილენძის

მადანი, ახლა იქ არის ჩათახის თუჯის ლითონი. ამ წყალზეა ბოლნისის დაბა და მთაზე ძველი ციხე. ტალავრის ხევი და ბოლნისის წყალი ერთვიან მაშავერას. ლოქის (*ლ. Локь*) მთიდან გადის ფინეზაურის ხევი, რომელიც მოერთვის მაშავერას. აბოციტა და შამბიანიტგან გამოდის მაშავერა. საცა ეს ორი წყალი შეიყრება, იქ არის დბანისის დაბა და ძველი ციხის ნანგრევი, რომელიც იცავდა დბანისის ხეობას. ვახუშტი ამტკიცებს, დბანისის მახლობლათ არისო წყარო, რომელიც დაამსხვრევს შირიმის ქვას (*мошевой камень*). ქვემოთ მაშავერაზედ არის ქვეში და მახლობლათ ქვეშისა ძველი მაგარი ციხე, რომელიც იცავდა ქვეშის წყლისა და მაშავერის ხეობებს. აქვე მახლობლათ არის დავით გარეჯელის ეკკლესია და ძველი ციხე კლდეზე. შამბიანის მთა რომ ბოლოლის მთებს შეუერთდება, იქ გამოდის ზურტაკეტის ხევი (*Карабулах*) და ჩადის ქციის მდინარეში. ყველა ზემოხსენებული ხეევები გამოდიან სომხეთისა და ბოლო-

ლის მთებიდგან, მიმდინარებენ სამხრეთიდგან
 ჩრდილოეთით და შედიან ქციახრამის მდინა-
 რეში. თვითონ ქცია გამოდის შარვაშეთის
 მთიდგან, გაივლის მთელს თრიალეთის ხეო-
 ბას ანუ ვაკე-გორას, დაეშვება ბორჩალოს ვა-
 კეზე და შედის მტკვარში იქ, სადაც უწინ ქა-
 ლაქი ხუნანი იყო აგებული თავისი ციხით და
 იცავდა მტკვრისა და ხრამის ხეობას, ესე იგი
 საკუთრათ საქართველოს, შესავალს კარს.
 ახლა ამ ალაგას ეძახიან კიზ-კალას (*Киз-
 кала*). ხრამს მოერთვის თრიალეთის და
 ბენდერის ანუ ბედენის ქედებიდგან შემ-
 დეგი ხეეები: საპონაურის ხევი (*р. Пе-
 не*), სადაც აბიბოს ნეკრესელის მონასტე-
 რია, კარწახის ხევი, რომლის შესართავთან
 არის მოდამნახის ნაციხვარი. ამ მდინარის მო-
 შორებით, ზემოთ არის ხრამის შტაბკვარტი-
 რა. შემდეგ ერთვის ტორნეს ხევი (*р. Торне*).
 სამღერეთ ზემოთ (*р. Самхретс*) არის ქვაბი
 პირღებულნი, კლდეში გამოკვეთილი, ყოვლით
 შემკობილი. ჭივჭივის ხევი გამოდის ბენდერის



მთას (ი. *Беден-яило*), იმის შესართავთან არის ნადარბაზევი, თამარ-მეფის ნასასახლევი. აქვე არის ძველი ნაციხვარი სამშვილდე, რომელიც იყო მაგარი და შეუალი. მდინარე ალგეთი გამოდის თრიალეთის ქედის წვერს, კლდეკარს, სადაც მალლობზე იყო აგებული მაგარი ციხე, შეუალი. ეს ციხე ააშენა ლიპარიტ ორბელინმა. კლდეკარს ქვემოთ არის ალგეთის ფერდობზე მანგლისი, საცა არის გუმბათიანი მონასტერი. გუმბათზე სამხრით არის დახატული მაჰმადი, რომელიც ლომზე ზის. ამბობენ, ამისთვის ეს ეკკლესია სპარსელებს და ოსმალებს არაოდეს არ აუკლიათო. ვახუშტი ამტკიცებს, ვითომც ეს ეკკლესია იყოს დიდი კონსტანტინესაგან აშენებული. სოფელს ტბისს ზემოთ, ალგეთის მახლობლათ, კლდეზე არის ბირთვისის ციხე. საცა ალგეთს საღირაშენის ხევი ერავის, იქ არის ძველი ციხე ფარცხისი, რომელიც არის ბირთვისის წინა ბურჯი. თრიალეთის ქედის წვერზე არის

კოჯრის ციხე, რომელსაც ახლა ეტყვიან ქო-
 როლლის.

ამ კოჯრის თხემის ძირში არის კაბენის
 მონასტერი, რომელიც, როგორც ვახუშტი
 ამბობს, თამარს აუშენებია. კოჯრის ქედი
 თრიალეთის ქედის ნაწილია, ჩამოუყვება და
 თავდება მთის ცხვირათ მტკვარზე, სოგან-
 ლულს; მეორე ტოტი თრიალეთის ქედისა სა-
 რის კლდიდგან იწყება. ამ ქედზე კოჯრის ჩრდი-
 ლოეთით არის უძოს ეკლესია. აქ ცალმხრით
 გამოდის სალალაკის ხევი. ზემოთ მოხსენებული
 ქედი დაუყვება აქედგან და ჩადის ტფილის ქა-
 ლაქს, დააწყდება სალალაკის ხევის შესართავ-
 თანდა შედის მტკვრის პირათ მაღალ მთის
 ცხვირსავეთ, რომელზედაც არის დიდი და შეუა-
 ლი ძველი ციხე აგებული. იმას ეძახიან კალას.
 ამის პირდაპირ ავლაბრის მაღლობზედ არის
 მეორე ციხე მეტეხისა. ეს ორი სიმაგრე სწო-
 რეთ რკინის კარებსავეთ ჰკეტენ მტკვრის ხე-
 რბაში შესავალს გზასა. თბილისის სამხ-
 რეთ-დასავლით არის ყარაიის თავში რიშაყა-

ლას პირდაპირ კუმისის ტბასთან იაგლუჯის მთა, თითქოს სვეტათ ამართული. რიშაყალა არის ძველი ნაციხვარი იქ, საცა ყარაიის სარწყავი რუი ირწყება. ეს ალაგია წინაბურჯი ტფილისის ციხეებისა. დიდი გორის ქედს სამხრით, რომლის ბოლო თავდება მცხეთას და მთაწმინდას შუა, არის ორი ხეობა: ერთი დილმისა და მეორე სკვირეთისა (*Yus. p. Bepu*). სკვირეთის ხევი (*p. Bepa*) გამოდის დრეს, მოდის ჩრდილოთ, უძოს გადაღმა და შედის მტკვარში. დილმის წყალი გამოდის საწყებელას მთიდგან და ერთვის თეთრ დუქანზე მტკვარს.

ბ. ს ო მ ხ ე თ ი ს და თ რ ი ა ლ ე თ ი ს მიწა წყლის წყობა და იმისი საზოგადოგანხილვა.

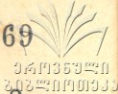
სომხეთ-თრიალეთს ერთი თვალი რომ გადავლოვს კაცმა, მაშინვე ეს ორი ქვეყანა წარმოუდგება ერთ დიდ ვაკეგორათ, რომელიც ორს გძელს ქედს შუა არის ჩამწყვეული: მცირე კავკასიისა და თრიალეთის ქედს

შორის. პირველი არის სამხრეთის საზღვარი და მეორე ჩრდილოეთისა. დასავლით თრიალეთ-სომხეთსა და ჯავახეთს შორის გაივლის შარვაშეთ-ბოლოლის მთის ზურგი, აღმოსავლით საზღვრავს მტკვრის მდინარე. თრიალეთის ქედი იწყება კოლიანის მთიდან, რომელიც ჩაუყვება ბორჯომის ხეობას, წამოვა აღმოსავლით და ერთი იმის ცხვირი თავდება მცხეთას. ბორჯომიდან მოკიდებული მცხეთამდის იმის ქედს სხვა და სხვა ალაგას თავთავისი სახელები აქვს, მაგალითად არჯევანის მთები, თრიალეთის ქედი, საწკეპელას ქედი და დიდი გორი. ამ ქედის სამხრეთის მხარე ძალიან კლდოვან-ქარაფოვანია, წრიაპი შეკვეცილი ფერდები აქვს და კლდის კედელსავით კიბე-კიბეთ ჩაუყვება ქცა-ხრამის მდინარის გაყოლება მულანლომდის. ეს ფერდი აღმოსავლეთით გაიყოფა სამ ტოტათ: ერთს ქვია ბენდერის ქედი (*გ. Бедены-яило*), რომელიც არის ალგეთსა და ხრამს შუა და თავდება მარნეულთან (*Конижурухи*). მეორე

ტფილისსა და საღანლულს შუა კიდევ იყო-
 ფა სამ პაწაწა მთის ზურგათ; მესამე დილომ-
 სა და ვერის ხეობებს შუა თავდება თეთრ
 დუქანთან. სომხეთის ქედი იწყება ირჯანისა
 (ე. *Кара-хаиц*) და ბოლოლის მთიდგან (ე.
Эмлепы) და თავდება აღმოსავლეთით ერთი
 იმის ცხვირი ნორაშენს და სადახლის, მეორე
 პატარა შულავერთან დებელასა და ხრამსშუა,
 მესამე მაშავერასა და ხრამსშუა. სომხეთის ქედს
 ანუ ლალღვარის მთებს სომხეთისკენ გაპყრო-
 ბილი ფერდები, როგორც თრიალეთის მთებს და-
 ლიან კლდიანები, ფრთაშეკრული და შეუ-
 ვალი აქვს. ეს ფერდები ცხვირ-ცხვირათ ჩაე-
 ყუდება ბერთუჯის მდინარეში; ჩრდილოე-
 თის ფერდები და ტოტები კი ამ მთებს გაშლი-
 ლი და გძელი აქვთ. ისინი ნელ-ნელა დაე-
 შევებიან მდინარეს ხრამამდის. მდინარე ხრა-
 მი თავიდგან ბოლომდის გაპყოფს სომხეთს
 თრიალეთის ხეობისგან. ბერთუჯის მდინარის
 ხეობა საშინელი-კლდიან-ტიანიანია და შეუვა-
 ლი. მთელი სომხეთ-თრიალეთის ხეობა გაი-

ყოფება ორ სხვა და სხვა თვისების ქვეყნად: ვაკე-გორათ და მინდვრათ. შარვაშეთის მთიდან მოყოლებული შულავერამდის და მარნეულამდის არის მალლობი ვაკეგორა. ამ ქვეყნებზე მომდინარე წყლები არის ღორღიან-ღრატოიან-კლდიანები, სდიან ძალიან ჩქარა. შულავერიდგან და მარნეულიდან მტკვრამდის დაეფინება ბორჩალოს მინდვრები. ჩრდილოით ამ მინდვრებს საზღვრავს იაგლუჯის მთა და სამხრით მცირე კავკასიის ტოტი გატეხილ ხილამდე (*Красный мост*) ჩამოსული. თრიალეთ-სომხეთის ვაკე-გორები გაიყოფება რამდენმე ნაწილათ: ალგეთის ხეობა ანუ საბარათიანო, საკუთრათ თრიალეთი, ზურტაკეთის ვაკე-გორა, რომელიც გაიყოფება კვირიკეს მთით (*v. Булах-დაზი, караул-მანი*) თრიალეთისგან; აქვე არის შამბიანის მთა, დმანისის ხეობა, მერე ტაშირი და შემდეგ სომხეთი.

თრიალეთის, ზურტაკეთ-გომარეთის და ტაშირის ვაკეგორები ძალიან მაღალია; აქაუ-



რი ჰავა ადგილი და მოსავალი ძალიან შეემ-
გზავსება ჯავახეთის (*Ахалкалакская сплос-*
ная возвышенность) ქვეყანას.

მთები აქ შემოსილია ზაფხულს მრავალნაირ ყვავილებითა, რომელთაც მშვენიერი სუნი უდის; ბალახი მოდის ისეთი მაღალი, რომ ცხენოსანი კაცი არ გამოჩნდება, განსაკუთრებით შამბიანის მთის ფერდობებზე: ხევებში კი არყნალი (*береза*) ჩაუყვება. შამბიანის მთაში ფუნდუკის ხევზე თამარმეფემ ააგო ქეითკირის სავანეები, რომ ზამთრით მგზავრი შეეფაროს იქ და ღამე გაათიოს. არყის ხეებსა და შამბებს შუა ზურტაკეთს არის მშვენიერი წყარო, რომელიც მარმარილოთი ააშენა ვახტანგ მეფემ. აბოცზე, ზურტაკეტზე და ტაშირზე არის ურიცხვი ირემი, რომელნიც დადიან ჯოგ-ჯოგათ და ხროთ. მეფემ ვახტანგ მეექვსემ ერთხელ მოინადირა ეს მთები და ერთ დღეს მოკლეს ას ოთხმოცი ირემი. ზურტაკეთში არის ერთი დაბა ყარაბულახი, რომელსაც ჩრდილოეთით და სამხრე-



თით უდის ორი ხევი. ჩრდილოეთის ხევის
 კალმახი არის თეთრი და სამხრეთის შავი. მაგ-
 რამ შავი კალმახი რომ ჩრდილოეთის ხევში
 გადასვა, გათეთრდება და იქაური კალმახი რომ
 სამხრეთის ხევში ჩასვა, გაშავდება. ფანავრის
 ტბაში ძალიან ბევრი თევზია; მაგრამ უგემუ-
 რი, ვითომც იმის გამო, რომ ზაფხულს აქ
 დგება ქართლ-კახეთიდან მოდენილი ურიცხ-
 ვი საქონლის ჯოგი: ხარი, ძროხა, ცხვარი და
 ცხენი. თოვლის წყალი გარემო მთებიდან
 ჩამორეცხს ხოლმე ნებს და შედის ტბაში. აი,
 ამ ნებსიანს წყალს აბრალებენ თევზის უგე-
 მურობას. ამ ფანავრის ტბასთან არის ქრთი
 წყარო, რომელიც ვახუშტის სიტყვით აღნობს
 ქონს და თუ ვინმე მომეტებული სჭამოს,
 მოიტანჯოს და ქონი გულზე მოაწვეს, უნდა
 სვას ეს წყალიო და მალე გაუვლისო. ბერ-
 თუჯის, ქციახრამის და ალგეთის ხეობები
 დაკვლაკნილია, ვიწრო და გავსებული გრა-
 ნიტის ნამწვლევეებითა. სომხეთის მთაში ძა-
 ლიან ბევრი მადანია სპილენძისა და რკინისა.

აბოცის მთაში ითხრება მარმარილოს მგზავსი
 თეთრი ქვა, ტაშირში წითელი ლაპლაპი ქვა.

გ. სტრატეგიული მდგომარეობა
 თრიალეთ-სომხითისა.

თრიალეთ-სომხითის ქვეყნები ჯავახეთის
 სამხლვრიდგან დაწყებული ერთის მხრით და მე-
 ორეს მხრით ლორის ციხემდის და კოჯრამდის
 სულ ერთიანათ ატანილი მთაა და ის შეად-
 გენს ერთს მაღალ ვაკე-გორას. ამ კუთხის ქვე-
 ყნები მოფენილია თათქოს წვერ-გადაკვეთილს
 მთაზე, რომელიც უდრის ჯავახეთის სიმაღლეს.
 ის ერთ დიდ უწვერო მთათ არის ატანი-
 ლი. ამ ქვეყნებს სამკუთხით შემოხვეუ-
 ლი აქვს მთები, რომელნიც თითქმის მუდამ
 თოვლიანები არიან. ეს სამი მთის კედელი სა-
 შუალო გამოანგირიშებით ათი ათასი ფუტის
 სიმაღლეა, რომელიც შეადგენს სამი ვერსის
 სიმაღლესა, ზღვის პირიდგან რომ იანგარიშო.
 ეს უზარმაზარი ციხე ქვეყანა აღმოსავლეთი-
 საკენ პირღია დაეშეება მტკვრის პირათ ცხვირ-

ცხვირათ ჩამოწოლილ ქედებითა და დაწყდ-
 ბა ბორჩალოს მინდორზე. ამ ქედების ცხვი-
 რებს შორის კლდიანს ჩაღრმავებულს ვიწრო
 ხეობებში გადიან მდინარე ბერთუჯი, ხრამი,
 ალგეთი, სკვირეთის მდინარე, დიღმის წყა-
 ლი და ჩარბიან მტკვარში. თუ ვისმე უნდა
 შეესიოს ზემოხსენებულს ვაკეგორის ქვეყ-
 ნებს, უეჭველად მტკვრიდან უნდა შეუყვეს
 და ავიდეს ვიწრო ხეობებში. მაგრამ
 იმას აქ ყოველ ხეობის თავში კლდის კედ-
 ლით შემოზღუდული მაგარი ციხე დაუხვდებ-
 ბა, რომელიც ჰკეტავს ან ერთს უმთავ-
 რესს ხეობას ან უმთავრესსა და მეორეს
 უმცირესს ხეობებს. ყოველი ციხე არის აშე-
 ნებული ან ერთი ხეობის ყელში, ან ორისაში.
 მაშასადამე თრიალეთ სომხეთის ქვეყნები არი-
 ან ერთი უზარმაზარი ციხე, რომელსაც აღმო-
 სავლეთის მხრით აქვს რამდენიმე ვიწრო და
 ღრმა ხეობები გვირაბებთ ან დახურულ ვი-
 წრო გზებთ დაკეთებული. თუ ამ გვირაბე-
 ბით არა, სხვა მხრით ბუნებისაგან გაკე-

თებულს ციხეში შესვლა მოუხერხებელია. ამ გვირაბებზე ყოველს მცირე ხევის სათავეში აშენებულია კაცის ხელით ნამდვილი ციხეები, რომელნიც შეადგენენ ხეობების, ანუ უზარმაზარ ციხის კარებსა. ეს კარები ძველათგანვე გარეშე მტრისათვის ჩაკეტილი ყოფილა და გასაღებები თვითონ თრიალეთ-სომხეთის ქვეყნებში მცხოვრებელს ერს ჰქონებია ხელში. თუ ისინი თვითონ არ გაუღებდნენ კარს გარედგან შემოსულს მტერსა, რაც უნდა მრავალი და ხერხიანი მებრძოლი ჯარი ყოლოდა და შემოდგომილიყო, მაინც ვერას დააკლებდა ჯერბუნებითს და მერე კაცის ხელობით გამაგრებულს და შეუვალს ქვეყანას. ამასგარდა შემოხსენებულს ხეების პირზე კლდეებში არის, როგორც სამცხეჭანეთში, ისეაქ, გამოკვეთილი ქვაბები ყოველგვარ მოწყობილობით თავ-შესაფარად და გადასახიზნათ, ეინიცობაა მტერს რომ ხეობების კარები შემოელო იმის მცველების მოსყიდვით.

ერის თვისება და იმათი შინა-
 ური ოჯახობა.

ამ ქვეყნის ერი უწინ სულ ქართველები
 ყოფილა: ზოგი მართლ-მადიდებელნი და ზო-
 გი სომხის რჯულისა. ვაკეგორაზე მცხოვრე-
 ბი ხალხი ყოფილა მაღალი, მოსული, დიდ ტა-
 ნოვანი, ჰაეროვანი, შვენიერი შესახედავი,
 ბრძოლაში მაგარი და გამძლე. რადგან ტა-
 შირს, ზურტაკეტს, დბანისს და თრიალეთს
 სელი და კანაფი მრავალი მოდიოდა, ისინი
 აკეთებდენ სელისაგან ხადაგებს, სამოსლებსა,
 იმის თესლისაგან ხდიდენ ზეთს, ჰკრეფდენ
 მრავალს თაფლს და ჰყიდდენ სხვა ალაგებში.
 ხეებში და ტბებში იყო თევზი ურიცხვი,
 რომლითაც იკვებებოდა ამ ქვეყნის მცხოვ-
 რებლები და გაჰქონდათ სხვა საქართველოს
 ნაწილშიაც. თევზს იჭერდენ ბადით, კონით
 ფაცრით, ნეესკავით, საფიხხულითა და ოჩხითა;
 აგრეთვე ნადირის სიმრავლისგამო ამ ქვეყნის
 ერი იყო ძალიან კარგი მონადირე.

ტაშირელებს რადგანც შეშა არ ჰქონდათ,

ხმარობდენ წივას: ისინი იყვნენ სარწმუნოებით
სომეხები, ზნით და სიტყვა-პასუხით ქართველე-
ბი. თუმცა კარგი ტანადები იყვნენ, მაგრამ
ომიანობაში გამოუცდელნი და მხდალნი იყე-
ნენ, ეცვათ გძელი ჩოხები და ბინძურათ, თი-
თქოს ყოველი იმათგანი გაზეთილი ყოფილ-
იყოს.

აბოცელები იყვნენ ძალიან მთიული ხალ-
ხი, ტანოვანნი და ბრძოლაში მამაცნი, მარ-
ჯვე და დაულალენი, ეცვათ, როგორც
ტაშირელებს; სჯულით იყვნენ სომეხნი. თრი-
ალეთის მცხოვრებნი იყვნენ სარწმუნოებით
მართლ-მადიდებელნი; ბრძოლაში ესენი კი-
დეე უფრო მხნენი და მარჯვენი იყვნენ აბო-
ცელებზე. ლორის ქვემოთ ბერთუჯის და
ხრამის შესართავს მტკვრის გაყოლება სახ-
ლობდა ხალხი, ტანად მორჩილი, დაგვალუ-
ლი, შავი, თითქოს მომეტებული სიცხით შე-
წუხებულნი იყოს და ბრძოლაში ვერ იყვნენ გა-
მოსადეგნი; მაგრამ მუშაობა ძალიან იცოდნენ.
მოჰყავდათ ბრინჯი, აბრეშუმი და ღვინო.

მიწა ძალიან კარგათ ჰქონდათ შემუშავებული
 სარწყავი არხებით და საკათურათ მიწის
 მომუშავე ხალხები იყვნენ.

შიდაქართლი, ანუ სამხრეთის
 საქართველო.

რაც აქამომდე ავწერეთ თავიდან მოკი-
 დებული, სულ იმ ქვეყნებს ეწოდება შიდა-
 ქართლი. შიდაქართლი არის ერთი გძელი
 და განიერი სერი, რომელსაც საზღვრავს სამ-
 ხრეთით მცირე კავკასიის ქედი. ეს მთის კე-
 დელი იწყება შავი ზღვის სამხრით ტრაპიზო-
 ნის მახლობლათ და აღმოსავლეთით, სადაც
 ბამბაკის წყალი ბერთუჯის მდინარეს შეუერ-
 თდება, იმის მახლობლათ გამოიღებს თხემ-
 მალალს თოვლიან ტოტს, რომელიც გაე-
 კვრება ბერთუჯის მარჯვენა კიდეზე და
 თავდება მტკვართან ხუნანის (*Хунз-кала*)
 მახლობლათ. შემოხსენებული ქედის ნაწილე-
 ბი შავი ზღვიდან დაწყებული ესენი არიან:
 ბასიანის ანუ აზრუმის მთები, ყარსის ანუ

ჩაღატაის მთები აზოვის გაყოლება, ირჯანის მთები (*Горы Кара Ахалз и Безабдалский Хребет*) და მცირე კავკასიის ტოტი ბერთუჯის მდინარის გაყოლება მტკვრამდის. ჩრდილოეთით საზღვრავს შიდა ქართლს აჭარისა და ახალციხის მთები შავიზღვიდგან დაწყებული, მერე ბორჯომის ხეობაში თითქოს ახალციხეთრიალეთის მთები გამსკდარაო და გაუშვია მრი; ტკვა მერე წამოვა თრიალეთის ქედი აღმოსავლეთით და ჩადის დიდი გორის მთის ცხვირით მტკვარში მცხეთას. მცხეთიდან მოკიდებული ხუნანამდის (*Кызы-кала*) ჩრდილო-აღმოსავლეთით ჩაუდის მტკვარი. სამხრეთდასავლით შიდა ქარლს საზღვრავს შავი ზღვა ტრაპიზონიდან დაწყებული ბათუმის მთის ძირამდის, ანუ ქოროხის სათავემდის. აქედგან სჩანს, რომ ეს დიდი სერი ჩრდილოეთით და სამხრით შეუვალია, რადგან საზღვრებათ აქეს მთის ქედები სიმაღლით საშუალო გამოანგარიშებით სამი ვერსი. აღმოსავლით და დასავლით ეს სერი თან და თან დაბლდება და თავ-

დება ერთის მხრით შავზღვის პირზე, მეორე
 მხრით მტკვრის ნაპირით. ამ ორი კუთხით
 თუმცა მიუდგება კაცი, მაგრამ თუ ვიწრო ხე-
 ლბებით არ ავიდა სამცხე-ჯავახეთზე და თრი-
 ალეთსომხეთზე, სხვა გზა არ არის. მაგრამ
 ამ ხეობებში, როგორც მოვიხსენეთ, გზები
 ჩაკეტილია ციხეებით, რომელნიც ჩაყოლებიან
 მდინარეებს და ერთი ერთმანეთის წინა ბურ-
 ჯებათ გამხდარან. ძველათ ეს ქვეყანა გარეშე
 მტრისგან სრულებით მიუკარებელი იყო თვი-
 თონ კი ძალიან მოხერხებული ბილიკები და ბუ-
 რჯები ჰქონდა სხვაზე თავდასაცემათ. ის მზათ
 ჩაო, სამხრით გადაეშვა თავის შვილები მცირე
 აზის ვაკეგორაზე და დაემორჩილებინა მთე-
 ლი მცირე აზია; ჩრდილოით დაჩერებოდა
 ახლანდელს ქართლ-კახეთის ქვეყნებს დიდი
 კავკასიის ქედამდის და თუ იმის გადაღმა მთათ-
 სავანებს დაიჭერდა, მაშინ ყუბანამდის და
 თერგის შესართავადისაც არა დაუდგებოდა რა.
 მარლაც ძველათგან მოკიდებული მეთუთხმეტე
 საუკუნემდის ეს სერი იყო საქართველოს

ერის ადგილ-სადგომი და განსაკუთრებული სამკვიდრებელი. სანამდის ამ სერიდგან არ გადაადგდეს ქართველები, მანამდის არც თვით-არსებობა და კარგვითა არც ის იმედი, რომ კარგი შემთხვევის დროს მთელი კავკასი და მცირე აზიის ნაწილი ეანის და ურმიის ტბამდის იმისი იქნებოდა. სტრატეგიულათ ეს სერი იყო საქართველოს ქვეყნის ბურჯი და ქართველების სიმაგრე, იმისი ციხე, იმისი საბინადრო, იმისი აკვანი; სანამდის საქართველოს ერს ეს სამშობლოს ძირი ანუ საფუძველი არ წართმეოდა, მანამდის იმის თვითარსებობასაც არა დაეგვრებოდა; მაგრამ ვინც იმას ამ სერი-თგან გადაადგებდა, ჩამოყრიდა მტკვრის პირათ და გადარეკდა მტკვრისა და რიონის მეორე კიდებზე, — საცა ახლა ჩვენ ვართ, ქართლკახეთში და იმერეთში, — საქართველოს ერიც იმისი უნდა ყოფილიყო, იმას უნდა დამორჩილებოდა; ამიტომ რომ მტკვრის და რიონის მეორე კიდებზე საქართველოს ერი ჩამწყვდეული იქნებოდა ორს მდინარის ხეობაში; მთე-

ბის ქედებზე კი გადმოდგებოდნ შემოსეული
 მტრები და იქიდგან გადმოსძახებდნ, „შსმდაიდ-
 დით, დაწყნარდით, მეტი რალა ღონე გაქვთ,
 ქედის ბურჯები გამოგაცალეთ, პირვანდელი
 მიწა-წყალი წაგართვით, იქიდგან აგყარეთ და
 მიათზე ჩვენ დაემკვიდრდითო. მართლაც საქარ-
 თველოს ერს ასე მოუვიდა. ახლა საქართველოს
 სძირითად მიწა-წყალზე დგანან თათრები,
 სომხები, მალაკნები, ოსმალოს ერი და ბერძნები.
 ქართველები თითო ოროლა კომლი აქა-იქ
 თუ სადმე ბუდობს ღრატოებში და კლდის
 კალთებში, თორემ სხვაგან აღარსად არიან ამ
 ქვეყანაში. ისინი ან აკლებულან, ან ოსმა-
 ლოს სარწმუნოება მიუღიათ და ან მტკვარსა
 და რიონს გაღმა ჩრდილოით გადასახლე-
 ბულან. საქართველოს ისტორიას თვა-
 ლი რომ გადაავლოს კაცმა ძველათგან მო-
 კიდებული მეთუთხმეტე საუკუნემდის, ქარ-
 თველთა საასპარეზო ალაგი, იმათი საუკეთე-
 სო ქვეყნები, თუ განათლებით, თუ სიმდიდ-
 რით, თუ სიმაგრით და ქვეყნის მორთულო-

ბით მხოლოდ თრიალეთის, აჭარისა და მცირე კავკასიის ქედებს შორის ყოფილა. თრიალეთ-სომხეთში, სამცხე-ჯავახეთში და ჭანეთში რომ ძვირფასი ისტორიული სახსოვრებია დარჩენილი, იმდენი არსად არ არის. ამ ალაგებზეა ვახტანგ-გორგასლანისა და თამარ მეფის სადგომების და სასახლეების ნანგრევები; აქ არის უზარმაზარი სახიზნი ქვაბები, კლდეებში გამოკვეთილი; აქ არის მშვენიერი ჩუქურთმით ნაგები ტაძრები და მრავალი სხვა და სხვა ბაღნარისა და წალკოტის ნაშტები. ბოლოს ახლანდელს ბორჩალოს მინდვრებზე და ხრამ-ბერთუჯის ხეობაში რომ არხებისა და სარწყავი მოწყობილობის ნაშთებია, იმდენი არსად არის. ეს პირველი სამკვიდრებელი ქართლის ერისა განიყოფება ბოლოლისა და შარვაშეთის მთების ქედებით ორ ნაწილათ: აღმოსავლეთის შიდა ქართლათ და დასავლეთის შიდაქართლათ. დასავლეთის შიდა ქართლი, ჯავახეთს დაოცხეს გარდა, უჭირავს ოსმალეთის სახელმწიფოს; აღმოსავლეთის შიდაქართლი

კი ჩვენს მთავრობას, ამ ქამათ ძველს საქართველოს მკვიდრს მამულზე აი როგორი ხალხი ასხია: დასაეღეთის შიდაქარლის ხალხი სარწმუნოებით თითქმის სულ მახმადიანები არიან, შთამოებით, ენით კი ქართველნი. აქ ამ ბოლოს თურქის ტომის ხალხი თანდათან უფრო შემოდის და ძლიერდება. აღმოსაეღეთის შიდაქართლში არიან თრიალეთზე უკანასკნელი კამერალიური აღწერით, ბერძნები-ოცდა ორი სოფელი სომხები—ათი სოფელი, თათრები—ხუთი სოფელი. მხოლოდ ორი სოფელია ისეთი, სადაც ქართველების მოსახლეები ცხოვრებენ სომხებთან და თათრებთან ერთად. ტაშირს, აბოცს და სომხეთს არის ოცდა ოთხი სოფელი, სადაც სახლობენ სომხები, ბერძნები და მალაკნები. აქვეა რუსის ჯარი ორ შტაბკვარტირაზე დაბინავებული ჯელალოღლუს და გერგერას.

მხოლოდ ალგეთის ხეობაში და სკვიროთის ხეობაში მცხეთამდის კიდევ არიან ქართველები. აქვე არის მანგლისისა და აღბუ-

ლალის (*Блѣный ключ*) შტანბკვარტირა, ერთი შტაბ კვარტირაც ხრამს, წალკას მახლობლათ, არის დაბინავებული. რუსის მთავრობამ ძალიან კარგათ იცის, თუ რა ბურჯია საქართველო-სათვის მცირეკავკასის სერი და ამიტომაც ამ ქვეყნებში დაუბინავებია შტაბ-კვარტირებათ მომეტებული ნაწილი კავკასიის ჯარებისა? ახალცახიდგან მოკიდებული მტკვრამდე ექვს. შტაბ-კვარტირაა გამართული. გერგერის და ჯე-ლალ ოღლუს შტაბ-კვარტირა ტაშირსა. და აბო-ცშია გამართული; აღბულალისა (*Блѣный ключ*) და მანგლისის შტაბ-კვარტირა ალგეთის ხეობაშია. ხრამის შტაბ-კვარტირა თრიალეთზეა და ჩობურეთისა-ჯავახეთში

ახლანდელი გზები

შიდაქართლის ანუ სამხრეთის საქართველოს ნიადაგზე აქამდის ერთი შოსსეც არ არის გაელებული. ამ ქვეყანაში მხოლოდ ორი ფოჩტის გზა არის. ერთი თფილისიდან გაივლის კოდს და მივა აღბულალს (*Блѣный ключ*), მეორე დაიწყება სურამიდან მტკვრის

პირზე, მივა ახალციხეს და იქიდგან აბასტუ-
 მანს. სხვა გზები არიან ან ურმის, ან ცხენოს-
 ნის, რომელნიც მომეტებულ ნაწილათ თით-
 ქმის განუალნი არიან ზამთრით. ამათ შორის
 სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს გუმბრითგან
 (ალექსანდრეპოლი) წამოსულს გზას არპაჩაის ვი-
 წრო ხეობის გაყოლება ახალქალაქამდის, იქიდ-
 გან მანგლისს და თბილისს. ამ ალექსანდრე
 პოლის საურმე გზით მიადგება კაცი ყარსის ცი-
 ხეს. ამას გარდა ახალციხიდან ორი სხვა სა-
 ურმე გზა გადადის ყარსამდის. მესამე საურმე
 სტრატეგიული გზა არღანით და ოლთისით
 გადადის აზრუმს, მაგრამ ეს გზა სულ საურმე არ
 არის, ალაგალაგ ბილიკებია; მხოლოდ ცხენოსანს
 თუ შეუძლია გაეღო, თორემ ურემს არა. ამას გარ-
 და თფილისიდან ალექსანდრე პოლს გადის
 ტაშირით ორი საურმე გზა. ერთი გზა კიდევ არის
 შესანიშნავი ახალციხიდან აბასტუმნით იმე-
 რეთს გადასასვლელი. ეს გზა საფორტე გზაა,
 გაივლის ბაღდადზე და ჩადის ქუთაისს. ამ გზას
 ახლა აკეთებენ შოსსით. დანარჩენი საურმე

გზები თფლისითგან მიდის ექვს სხვა და სხვა შტაბ-კვარტირას, რომელნიც ამ ქვეყნათ არიან ამათ გარდა არის მრავალი საცხენოსნე და საქვეითე გზა; მაგრამ სტრატეგიულათ იმათ არავითარი მნიშვნელობა არა აქვთ, რადგან ჯარი ზედ ვერ გაივლის. ამ გზების განხილვითაც სჩანს, რომ ეს ქვეყანა იმდენათ მაგარი და შეუვალი ყოფილა, რომ აქამდისაც ვერ მოუხერხებიათ სამხედრო გზების გაყვანა.

ი ს ტ ო რ ი უ ლ ი დ ა ყ ო ფ ი ლ ე ბ ა

ს ა მ ხ რ ე თ ი ს ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო ი ს ა .

ქართლის ცხოვრების მოთხრობით და ვახუშტის შესწავებით ძველათგანვე დასავლეთის შიდაქართლი გაიყოფებოდა ორ სამფლობელოთ: პირველი იყოვო ოძრახოსის და იმის შთამომავლობისა: ამ სამფლობელოს შეადგენდა ოცხე, ლიგანი, შავშეთი, არტანუჯი, ფანასკერტი, ოლთისი და ტაო. ამასვე ეკუთვნოდაო გურია. მეორე სამფლობელო დაიშვიდრაო ჯავახოსმა და იმისმა ჩამომავლობამ. ამ სამფლობელოს შეადგენდა ჯავა-

ხეთი, ერუშეთი, კოლა და აბოცი; კლარჯეთი არ იყო ამ სამფლობელოებში მოტანებული; ის ფარნაოზმა დაიპყროვო. სულ ეს ცნობები ზეპირ გადმოცემითია. უფრო ნამდვილი ასე ვიცი, რომ ამ ქვეყნებში საქართველოს ერთ ხეობებათ იყო დაყოფილი და ხეობები განაგებდნენ. როცა მეფობა შემოვიდა საქართველოში, მაშინ ხევის ბერების მაგიერათ თავადები იყვნენ და როცა საქართველო სამეფო გაძლიერდა, მასშემდეგ აქ იყო გამგებელათ დაყენებული მეფის ერისთავი, რომელსაც ეწოდებოდა ათაბაგი და თვითონ ქვეყანასაც სამცხესათაბაგო. მეთექვსმეტე საუკუნეში თავად-აზნაურობამ შინაური განხეთქილებისგამო დაიწყო ოსმალების მოპატიჟება. ხვანთქარმამალე დაიპყრო ახალციხე, ათაბაგები გაყარა და ხალხს ძალა დაატანა გამაჰმადიანებაზე. მეცხრამეტე საუკუნეში რუსეთმა ისევ დაიპყრო ჯავახეთი და ოცხე; დანარჩენი აქამომდე ოსმალეთს უჭირავს და შეადგენს ოსმალეთის საქართველოს.

აღმოსავლეთის შიდაქართლი ძველათ-
 განვე გაიყოფებოდა ორ საერისთოთ: გარდა-
 ბანისა და გაჩიანისა. გარდაბანისა იყო მდი-
 ნარე ქციის სამხრით აბოციდგან მოკიდებუ-
 ლი მტკვრამდე. ამ საერთსთოში მდებარებდა
 სომხითი, ტაშირი და ახლანდელი მულანლო.
 გაჩიანის საერისთოს შეადგენდა თრიალეთი
 ქციახრამის ჩრდილოეთის გაყოლება თრია-
 ლეთის ქედის სამხრეთის ფერდი მცხეთამდის
 და იმის გამოყოლება ქცია-ხრამის მდინარემ-
 დის. შემდეგ როდესაც საქართველო მოუ-
 ძლოურდა, მეთექვსმეტე საუკუნეში თათრის
 ხალხი მოაწვა ამ ქვეყანას. მტკვრის პირათ
 იაყუბყაენმა მოიყვანა ყაზახ ბოროჩალო და აქ
 დააბინავა, რომ სამუდამოთ ფეხი მოემაგრე-
 ბინა. თვითონ ერისთავეებისა და თავადების
 წყალობით შაჰბასმა ჩაიგდო ხელში ლორის
 ციხე, რომელირ იყო კარი ამ ქვეყნისა. ვა
 ხუშტი ამბობს: „ოდეს მიიღო შაბას იგი,
 იმის განზრახვით მიიღო, რამეთუ მექნებისო
 შესავალ-გამოსავალი აღვილათ ქართლსა ში-



ნა“. ამიერითგან შეიქნა საქართველოში მოსულ
 ლი თათრის ელის მძლავრობა, ასე რომ ახლა
 თუმცა ეს ქვეყანა ისევ ჩვენს მთავრობას
 უჭირავს, მაგრამ საქართველოს ერის სამკვი-
 დრო მიწაწყალზე ვხედავთ მხოლოდ თათრებს
 და სომხებს. ქართველის სახელს აქ აშუა-
 მათ მხოლოდ ძველი ციხეებისა და საყდრების
 ნანგრევები მოგვაგონებენ, რომელნიც თავისი
 მწუხარე დანგრეული და დაღვრემილი სახით
 გვეუბნებიან: „ჩვენ ძველათ ვიყავით საქარ-
 თველოს ძირი ადგილმამული, მაგრამ უსინ-
 დისო ერისთევებმა და თაყალობამ ჩაგვადო
 თარაქამა თათრების ხელში და აწინილეთ
 ჩვენი მდგომარეობა“



ხელის-მოწერა „კრებულზე“

1873 წლის

გაუგზავნელად. გაგზავნით.

ერთი წლით — 5 მან.	6	„
ნახევარი წლით — 2. 50.	3	„
თითო წიგნი — „ 50	„	60.

„დროება“ და „კრებული“ ერთათ ეღირება: ერთი წლით 9 მანეთი და ნახევარი წლით 5 მანეთი.

მი

ხელის-მოწერა მიიღება

თ ფ ი ლ ი ს შ ი: „კრებულის“ ან „დროების“ რედაქციის კანტორაში, სოლოლაკზე, სოლომონ მირიმანოვის სახლებში. აგრეთვე ივანოვის ბიბლიოთეკაში.

ქუთაისს: გ. კალანდარიშვილთან, სასულიერო სასწავლებელში, და ს. მესხისას, სილაზე.

„კრებულის“ რედაქცია.

(გამოიცა 20 იანვარს 1873)